

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA
AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ETKİSİ

ALİSA USUBOVA
2501121174

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. MUHARREM HİLMİ ÖZEV

İSTANBUL- 2017

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : ALISA USUBOVA Numarası : 2501121174

Danışman : YRD. DOÇ. DR. MUHARREM HİLMİ ÖZEV

Anabilim/Bilim Dalı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Tez Savunma Tarihi : 10.01.2018 Tez Savunma Saati : 15:00

Tez Başlığı : AZERBAIJAN DIŞ POLİTİKASINDA AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ETKİSİ.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- YRD. DOÇ. DR. MUHARREM HİLMİ ÖZEV		KABUL
2- YRD. DOÇ. DR. SÜLEYMAN GÜDER		KABUL
3- YRD. DOÇ. DR. İTİR TOKSÖZ BULLEN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- YRD. DOÇ. DR. MUHAMMED A.AĞCAN		
2- YRD. DOÇ. DR. SAHVER OMERAKİ		

ÖZ

AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ETKİSİ

Alisa USUBOVA

Bu alıőmada, Azerbaycan dış politikası temel alınarak Avrupa Birliği (AB) ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihi ve AB'nin Azerbaycan üzerindeki etkileri araőtırılmıőtır. Çalışmanın temel savı ilişkilerin, yıldan yıla gelişmesine rağmen demokrasi, Dağlık Karabağ (DK) sorunu gibi nedenlerden dolayı, istenilen düzeyde olmadığı yönündedir. Azerbaycan için büyük önem taşıyan Yukarı Karabağ Sorununun özümünde, AB'nin stratejik önem taşıdığı enerji kaynaklarına ulaşım gibi konularda, serbest ticaret ve iyi yönetim ile ilgili alanlarda Azerbaycan üzerinde AB'nin etkisi sınırlı düzeydedir.

Bağımsızlığını 1991 yılında kazanmış olan Azerbaycan Cumhuriyeti AB'yi siyasi-ekonomik ilişkiler ve uluslararası sistem ile bütünleşme bakımından her zaman çok önemli bir ortak olarak değerlendirmiştir. AB ise, bir yandan, Azerbaycan ile ortaklığa sıcak bakarken diğer yandan Azerbaycan'da demokrasinin ve kurumların güçlendirilmesine ihtiyaç olduğu tezini ileri sürmüştür. Ancak hiç tartışmasız Azerbaycan AB için gittikçe önemi artan bir stratejik ortaktır.

Bu tez çalıőmasında Azerbaycan-AB ilişkilerinin ülkenin bağımsızlığından günümüze kadar olan dönemde AB'nin Azerbaycan üzerindeki etkileri araőtırılmıőtır. Bu doğrultuda, Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerinin ne denli gelişme gösterdiği AB'ye nasıl ve ne kadar uyum sağladığı Azerbaycan'ın dış politikasını dönemsel olarak inceleyerek araőtırılmıőtır. AB-Azerbaycan ikili ilişkileri; siyaset, ekonomi ve demokrasi alt baőlıklarında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Azerbaycan, Azerbaycan Dış Politikası, Avrupa Birliğinin Azerbaycan'a Etkileri, Avrupa Komşuluk Politikası

ABSTRACT

**INFLUENCE OF THE EUROPEAN UNION ON THE FOREIGN
POLICY OF AZERBAIJAN**

Alisa USUBOVA

In this study the difficulties of relations between the European Union and Azerbaijan, the past and present of these relations, as well as the influence of the EU for Azerbaijan were investigated. The main argument of the study is that, although relations between Azerbaijan and the EU are improving year by year, they are not at the desired level and their influence on the sphere of democracy, solution of the Nagorno-Karabakh problem and economic field are not at the expected stage. The impact of the EU on Azerbaijan is limited in the solution of the Nagorno-Karabakh problem, which is of great importance for Azerbaijan, access to the energy resources of the EU, in the areas of good governance and free trade.

The Republic of Azerbaijan, which gained its independence in 1991, has always been regarded as a very important partner in terms of integration with the international system through establishing political-economic relations of the EU. From an EU point of view, on the one hand, the Union is on the lookout for partnership with Azerbaijan and on the other hand, EU claims that it is necessary to strengthen democracy and institutions in Azerbaijan. However, without any controversy, Azerbaijan is an increasingly important strategic partner for the EU.

This study examines Azerbaijani-EU relations and investigates the effects of the EU on Azerbaijan, development of the relations between Azerbaijan and the EU, and how and to what extent it adapts to the EU. Bilateral relations between Azerbaijan and the EU have been examined and analyzed in political, economic and democratic dimensions.

Key words: European Union, Azerbaijan, The Foreign Policy of Azerbaijan, The influence of European Union to Azerbaijan, European Neighborhood Policy, Eastern Partnership, Energy Supply Security

ÖNSÖZ

AB, Azerbaycan dış politikasında önemli bir yere sahiptir ve AB ile ilişkilerini güçlendirmek bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın çıkar ve menfaatleriyle örtüşmektedir. AB ve Azerbaycan arasında diplomatik ilişkiler 10 Ağustos 1992 tarihinde başlamıştır. Çalışmanın amacı, ilk temastan bu yana AB ve Azerbaycan arasında ilişkilerin boyutunu gözden geçirmektir. Bu kapsamda sorunları, zorlukları, çıkarları ve hedefleri ortaya koyarak, AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecinin nasıl şekillendiğini, geçmişten günümüze kadar AB ve Azerbaycan arasındaki ilişki ve işbirliği durumunun hangi boyuta yöneldiğini, Azerbaycan üzerindeki AB'nin etkisi ve önemini araştırmaktır. Bu bağlamda analiz 1991 yılından 2016 yılına kadar olan yaklaşık 25 yıllık tarihsel dönemi kapsamaktadır.

Azerbaycan-AB ilişkilerini Azerbaycan'ın bağımsızlığından bu yana kurumlarının, stratejik girişimlerinin, farklı zaman aralıklarındaki politikalarının analiz edilmesinin literatüre önemli katkı sağlayacağı düşüncesinde olarak büyük öneme sahip olduğunu düşünmekteyim. Daha önce bu alanda çok fazla yapılmış kapsamlı bir çalışma mevcut değildir. Bu nedenle tezin hazırlanmasında yeterli kaynak bulunmaması, bazı zorluklara sebep olmuştur.

Tez çalışmamı hazırlarken geçirdiğim süreçte benden desteğini esirgemeyen eşim Anar Aliyev'e ve tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurarak bana yardımcı olan ve beni kıymetli bilgisi, birikimi ve tecrübeleriyle yönlendiren tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Muharrem Hilmi Özev'e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xii
RESİMLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN CUMHURİYETİ VE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

1.1. Avrupa Birliği ve Azerbaycan arasında ilk temas.....	10
1.1.1. Azerbaycan'ın Bağımsızlığını Kazanması ve Avrupa Birliği'nin Pozisyonu.....	15
1.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Özellikleri (1991- 1993).....	20
1.2.1. Ayaz Mutalibov'un Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası.....	21
1.2.2. Ebulfez Elçibey Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası.....	24
1.2.3. Haydar Aliyev'in İktidara Gelişi.....	27
1.3. Dağlık Karabağ Sorunu ve Avrupa Birliği'nin Sergilediği Tutum.....	28
1.4. Azerbaycan Halk Cephesi Partisi: Azerbaycan'ın Dış Politikasında Batı Avrupa'ya Yönelim.....	40
1.4.1. Avrupa Birliği Azerbaycan İlişkileri AHC Gündemi.....	49
1.5. Bağımsızlığın İlk Yıllarında Azerbaycan'ın Dış Politikasında Karşılaşılan başlıca Sorunlar (1991-1993).....	52

Değerlendirme.....	54
--------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

2.1.Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasının Temel Özellikleri..	58
2.1.1. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasında Atılan Adımlar	61
2.1.1.1. Azerbaycan Dış Politikasında Avrupa'nın yeri ve Önemi.....	66
2.2.Haydar Aliyev Dönemi Avrupa Birliği ile İlişkiler.....	73
2.2.1. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması.....	77
2.2.2. Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü	82
2.2.2.1 INOGATE	86
2.2.2.2. TACIS	90
2.2.2.2.1. TACIS ve Azerbaycan.....	95
2.2.2.3. TRACECA	100
2.3. Haydar Aliyev Dönemi Dağlık Karabağ Sorunu ve Avrupa Birliği'nin Pozisyonu	105
2.4. Haydar Aliyev Dönemi Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkilerindeki Temel Sorunlar	109
Değerlendirme.....	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLHAM ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

3.1. İlham Aliyev Dış Politikasını Belirleyen Temel Faktörler	114
3.1.1. İlham Aliyev Dönemi Avrupa Ülkeleri İle İlişkiler	115
3.2.Avrupa Birliği ve Azerbaycan Arasındaki İlişkilerin Durumu	119
3.2.1. Avrupa Komşuluk Politikası.....	120
3.2.1.1. Avrupa Komşuluk Politikası ve Azerbaycan	123

3.2.2. Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığı Programı	130
3.3. Azerbaycan Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü	137
3.3.1. Enerji Arz Güvenliği: Avrupa Birliği ve Azerbaycan.....	140
3.3.2. NABUCCO	144
3.3.3. Güney Gaz Koridoru (GGK)	147
3.3.3.1. Trans Anadolu Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP).....	149
3.3.4. INOGATE 2000'li Yıllarda	152
3.4. Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'a Etkileri	157
3.4.1. Dağlık Karabağ Sorununun Çözümü ile İlgili Avrupa Birliği'nin Çabaları	158
3.4.2. Demokratikleşme Prosesine Avrupa Birliği'nin Etkisi	163
3.4.2.1. Azerbaycan'da Ekonominin İnkişafına Avrupa Birliği'nin Etkisi	170
3.4.2.2. Ulusal Mevzuatın Avrupa Birliği Mevzuat Sistemine Uyumu ..	173
3.5. Avrupa Birliği Bakış Açısından Azerbaycan	177
3.6. Günümüzde Avrupa Birliği ve Azerbaycan arasındaki İlişkilerin Durumu	182
3.6.1. Birlik ve Azerbaycan İlişkilerindeki Zorluklar.....	188
Değerlendirme.....	192
SONUÇ	196
KAYNAKÇA	203

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABÖT	Avrupa Birliği Özel Temsilcisi
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	Avrupa İşbirliği ve Güvenlik Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.b.	adı geçen bildiri
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
a.g.y.	adı geçen yayın
AGRİ	Azerbaycan-Gürcistan-Romanya İnterkonnektor Projesi
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AK	Avrupa Konseyi
AKP	Avrupa Komşuluk Politikası
AKPA	Avrupa Komşuluk Politikası Aracı
AKPM	Avrupa Konseyi Parlamentolararası Meclisi
AP	Avrupa Parlamentosu
AT	Avrupa Topluluğu
AzKP	Azerbaycan Komünist Partisi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler

BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTE	Güney Kafkas Doğalgaz Boru Hattı
CEN	Avrupa Standartlaştırma Komisyonu
DK	Dağlık Karabağ
DKÖV	Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
DKİH	Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları
DKİHB	Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu
DKSTA	Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanı
DOA	Doğu Ortaklığı Anlaşması
DOTYF	Doğu Ortaklığı Teknik Yardım Fonu
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
GK	Güvenlik Konseyi
GKESY	Güney Kafkasya Entegre Sınır Yönetimi
GUAM	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova Birliği
GSİYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
İŞ	İşbirliği Şurası
İK	İşbirliği Komitesi
INOGATE	Interstate Oil and Gas Transport to Europe
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler
KP	Komünist Partisi
MDA	Kafkaz-Karadeniz-Merkezi ve Doğu Avrupa
MG	Minsk Grubu
NATO	North Atlantic Treaty Organization
ODGP	Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OİA	Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması
PİK	Parlamento İşbirliği Komitesi
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic
TACIS	Technical Aid to the Commonwealth of Independent States
TANAP	Trans Anadolu Gaz Boru Hattı
TRACECA	International Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia
TG	Teşebbüs Grubu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1991-1996'lı yıllar TACIS Tarafından Azərbaycana Tahsis Edilen Fonların Dağılımı.....	15
---	----

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. TANAP ve TAP'ın Güzergahı.....151

GİRİŞ

Dış Politika açıkça belirlenmiş hedefler, taahütler şeklinde ifade edilen eylemlerin etkide bulunmak istenen ve toprak temelli meşruiyetlerin ötesinde yer alan hedeflere, koşullara ve aktörlere yöneltilmesini öngörmektedir.¹ Walter Carlsnaes tarafından ileri sürülen bu fikirle dış politikanın klasik bir tanımı ortaya konulmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplininde sıklıkla rastlanan kavramlardan birisi olan dış politika kavramı devletlerin davranışlarıyla ilişkilendirilmektedir. Valerie M. Hudson'a göre dış politika ulusal hükümetlerin dış varlıklarla ilişkilerindeki amaçlara ulaşmak için seçtikleri strateji ya da yaklaşımdır.² Devletler ulusal çıkarlarının oluşturduğu amaçlara ulaşmak için diğer devletlerle, kurumlarla ekonomik, siyasi, hukuki ilişkiler içerisine girerek kendi dış politikalarını oluşturmaktadır.

Devletlerin dış politikalarında benzerlikler bulunmasının yanı sıra devletlerin kendi stratejisine ve çıkarlarına göre belirlediği farklı dış politika tercihleri oluşmaktadır. Her bir devletin belirgin bir dış politika kültürünün oluşması için etkili dış politika stratejisi belirlemesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın dış politikası bağımsızlığını kazandıktan sonra yapılanmaya ve dış politika kültürünü oluşturmaya başlamıştır. Azerbaycan dış politika kültüründe Batı'ya yönelim önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan'ın AB ile dış politikasının temelinde karşılıklı çıkarlara dayalı dış politika stratejisi yatmaktadır. Devletlerin kurumları aracılığıyla dış politika stratejisi oluşturdukları ve bu dış politika stratejilerini hayata geçirmek için farklı araçlar kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın AB'ye yönelik dış politika stratejisi siyasi, ekonomik, ticari ve hukuki temellere dayanmaktadır. Ayrıca, AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin belirli çıkarlara dayalı karşılıklı bağımlılık çerçevesinde geliştiğini söylemek mümkündür.

¹ Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simmona, **Handbook of International Relations**, SAGE Publications, London, 2002, s.337.

² Valerie M. Hudson, "Foreign Policy Analysis", (Çevrimçi) https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/331946/mod_resource/content/1/Hudson-2005-Foreign_Policy_Analysis.pdf, erişim, 15.02.2016.

Modern karşılıklı bağımlılık teorisinin özünü, serbest ticaret ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması teşkil etmektedir. Avrupa’da bölgesel iktisadi entegrasyonun ivme kazanmasına, aynı coğrafyada yer alan devletlerarasında ortak ticari çıkarların ve iktisadi işbirliğinin sağlanmasıyla çatışmaların azaltılabileceği fikri ilham vermiştir. Liberal teorinin temelini oluşturan karşılıklı ticari bağımlılık, devletlerarasında çatışmanın yerini alabilir ve tek yanlı saldırgan eylemleri, bunlara aynı şekilde karşılık vermeyi ortadan kaldırabilir. Bu anlamda tarihi olarak milli çatışmalarla sınırsız acılara maruz kalmış bir bölgede yer alan AB, ileri derecede iktisadi ve siyasi işbirliğini ortaya çıkaran iktisadi entegrasyon sürecine verilecek iyi bir örnek teşkil etmektedir.³ Buradan yola çıkarak AB’nin Güney Kafkasya’ya ve aynı zamanda Azerbaycan’a yaklaşımını değerlendirmek mümkündür. AB’nin bölgeyi Rus nüfuz dairesinden çıkartıp ekonomik işbirliğiyle bölgedeki ülkeler arasında karşılıklı ticari bağımlılık oluşturarak siyasi istikrarsızlık potansiyelini ortadan kaldırmayı amaçladığı görülmektedir.

Ayrıca, liberal kuramcılar devletlerarasında askeri mücadelenin, fetih ve topraklarını genişletmeye dayalı rekabet anlayışının gerilerde kaldığını düşünmektedirler. Karşılıklı ticaret ve işbirliği, daha karlı bir alternatif olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Özellikle 1970’lerde yaşanan ekonomik bunalımlar, hiçbir ülkenin tek başına, dünya ekonomisinden tam bağımsız olarak hareket etme lüksüne sahip olmadığını göstermiştir. Bunun sonucu olarak da geleneksel devlet anlayışı olan “askeri devlet, güçlü devlet” yaklaşımı yavaş yavaş yerini “tüccar devlet, güçlü devlet” anlayışına bırakmıştır.⁴ Richard Rosecrance tarafından geliştirilen “tüccar devlet” kavramında temel argümanlar şunlardır: İktisadi ilişkiler devletlerarasında o kadar yoğun ve karmaşık bir ağ ördüler ki, hiçbir devlet, ne kadar büyük olursa olsun, bu ağdan çıkıp iktisadi açıdan tam bağımsız bir şekilde var olamaz. Diğer ülkelerden ya hammadde, ya da teknoloji almak durumundasınız. Bunların her ikisini kendi sınırlarınız içerisinde sağlarsanız bile, bu sefer

³ Scott Burchill, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 97,

⁴ a.e., s.113

ürettiğiniz mal ve hizmetleri geniş piyasalara ulaştırmak için sınırlarınızdan dışarı çıkmak zorunda kalacaksınız. Rosecrance göre, iktisadi karşılıklı bağımlılığın gelişimi ile toprak elde etme amacıyla çatışmaya girmenin öneminin azalması arasında bir ilişki söz konusudur. Günümüz dünyasında devletlerarasında ticaretin ve işbirliğinin getirisi, askeri rekabet ve toprak kazanımının önemli bir şekilde önüne geçmiş durumdadır. Günümüzde içe kapalı büyüme mümkün olmadığından, devletler birbirleriyle alış-veriş yapmak durumundalar. Bunun sonucunda ülkeler arasında giderek güçlenen ekonomik bağlar oluşmaktadır.⁵

Burada karşılıklı bağımlılık kavramı ile kastedilen, her iki tarafın da birbirine her zaman eşit oranda bağımlı olması değildir. Hatta genellikle asimetric bir bağımlılıktan söz edilebilir. Yani taraflardan biri diğerine daha fazla bağımlıdır. Bu bağlamda AB ve Azerbaycan arasında ilişkilerin de tam anlamıyla eşit anlamda bir bağımlılık olduğunu söylemek mümkün değildir. Realist paradigmadan bakıldığında Azerbaycan'ın AB'ye daha çok bağımlı olduğunu, AB'nin daha kazançlı çıktığını ve ekonomik ağırlığıyla beraber siyasi ağırlığını da Azerbaycan üzerinde kullandığını söylemek mümkündür. Ancak Liberaller kazanç hesabını daha farklı yapmaktadırlar. Liberal paradigma göreceli değil mutlak kazançta bakmaktadır.⁶ Bu kavramsal çerçeveye ele alındığında, AB ile artan ekonomik işbirliği olmasaydı, Azerbaycan kendi doğal kaynaklarını bu kadar verimli kullanamayacak ve Avrupa pazarına ulaşımında ciddi sıkıntılar yaşayacaktı. Ayrıca AB ile siyasi işbirliği sürecine girmeseydi, içe kapalı ve tamamen Rus nüfuz dairesinde varlığını sürdürme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirdi. Oysa, şimdi AB ile ekonomik ve siyasi entegrasyon sayesinde hem doğal kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmakta, hem de AB ile siyasi işbirliğini devam ettirebilmektedir. Liberal paradigma işte bu kazançta işaret ederek karşılıklı bağımlılığın içinde barındırdığı asimetrilere rağmen devletler için mutlak yönden kazançlı politikalar ürettiğini savunmaktadır.

⁵ Evren Çelik Wiltse, **Küresel Siyasete Giriş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 142

⁶ a.e., s. 144

Dünyayla entegrasyon sorunu yeni bağımsızlık kazanmış devletlerde görülen en büyük sorundur. Özellikle, bir sistemden başka sisteme geçiş yapmaya çalışmak o devlet için sancılı dönemlere girildiği anlamına gelmektedir. Bu sancılı dönemi çok belirgin şekilde yaşayan devletlerden biri Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bağımsızlığını tekrar kazanan Azerbaycan'dır. Sosyalist sistemden liberal ekonomiye geçiş, dünyayla bütünleşmeye çalışma çabaları, dünyayla iletişim, dünya ülkeleri ile işbirliği, kendini dünyaya tanıtmaya ve demokratik bir ülke olarak kendini kabul ettirmek baş edilemeyen en büyük sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, bağımsızlık sonrası en büyük sorun toprak bütünlüğünün korunması olmuştur. Toprak bütünlüğü meselesi Azerbaycan dış politikasının belirleyici gündem maddesini oluşturmuştur. Ermenistan'ın DK'yı işgaliyle birlikte yayılmacı ve işgalci politikasına karşı Azerbaycan statükocu ve barışçıl politikadan yana taraf tutmuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın belirlediği dış politika amaçlarının başında kendi bağımsızlığını güçlendirmek ve toprak bütünlüğünü korumak durmaktadır. Azerbaycan kendi toprak bütünlüğünü korumaya yönelik dış politika tercihi en önemli strateji olarak bölgesel ve küresel devletlerle aynı zamanda bölgesel ve uluslararası kurumlarla ittifak oluşturma yolunu seçmiştir. İttifak oluşturma stratejisi yeni bağımsızlığını kazanan devletin süratle Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi (AK), İslam İşbirliği Teşkilatı gibi nüfuzlu kurumlara üye olmasını beraberinde getirmiştir. İttifak oluşturma stratejisinde kullanılan en önemli dış politika aracı ise diplomasi ve karşılıklı ekonomik ilişkilerin kurulması olmuştur.

Bağımsızlık sonrasında bu ve benzeri sorunlarla karşı karşıya kalan Azerbaycan, aynı zamanda AB ve Birliği oluşturan ülkelerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmeyi dış politikasındaki önemli hedeflerinden biri olarak belirlemiştir.

AB bağımsızlık sonrası Azerbaycan için her zaman önem arz eden stratejik bir örgüt olmuştur. 1991 senesinde bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan ile AB arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş ve günümüze kadar devam etmiştir. Azerbaycan, AB'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel

değerlerini benimseyerek AB ile ilişkilerini bu çerçevede geliştirmeyi dış politikasının merkezine yerleştirmiştir. Bağımsızlık sonrası kurulan ilişkiler sonraki yıllarda hukuki çerçeveye oturtulmuş ve günümüze kadar önemini korumuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında AB ve Azerbaycan için ikili ilişkilerin gelişiminde en uygun alanın siyasi ve iktisadi istikrarsızlık dönemi yaşayan Azerbaycan'a AB tarafından yapılan finansal yardımların olduğunu söylemek mümkündür. 1994'den itibaren toparlanma dönemine geçen Azerbaycan ile AB arasında ilişkilerin enerji alanında karşılıklı ticari bağımlılık ekseninde geliştiğini söylemek mümkündür.

Karşılıklı ekonomik ilişkilerin kurulması, AB ve Azerbaycan arasında en önemli dış politika unsuru olarak görülmektedir. AB'nin zengin enerji kaynakları barındıran Güney Kafkasya'ya yönelik ekonomi temelli genişleme politikası ve bu bölgeyi Rus nüfuz dairesinden çıkarmaya yönelik siyasi temelli projesinde Azerbaycan hem sahip olduğu doğal zenginlikler açısından hem de stratejik konumda olması sebebiyle AB için önemli stratejik ortak olarak görülmektedir. Enerji meselesinin AB'nin bölgeye bakışında belirleyici faktör olduğunu ve bu sebeple Rus doğalgazına alternatif enerji bulma hususundaki sıkıntıları gidermek açısından Azerbaycan doğalgazının AB için hayati önem taşıdığı görülmektedir. DK sorunundan kaynaklanan siyasi istikrarsızlık potansiyeli AB'nin ticari çıkarlarını sıkıntıya sokabileceğinden sorunun çözülmesinde diplomasinin öncelikli tercih olması AB'nin üzerinde durduğu çözüm modeli olarak görülmektedir. Bu durum tez içerisinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bölgesel ve küresel güçte devletlerin çatışma potansiyeli yüksek bölgelerden biri olan Güney Kafkasya'da siyasi istikrardan yana tavır almalarının ve DK sorununun barışçıl yöntemlerle çözülmesini istemelerinin en önemli nedeni olarak bölgede enerji boru hatlarının mevcut olması ve Azerbaycan'dan Avrupa pazarına aktarılan enerjiye duyulan ihtiyaç gösterilmektedir.

Azerbaycan ekonomisinin Avrupa pazarına çıkmasında AB, siyasi ve ekonomik köprü rolünü oynamıştır. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, bölgesel istikrarın sağlanması ve Kazan Kazan Politikası ikili ilişkilerin temel

taşını oluşturan en önemli faktörler olarak görülmektedir.

Çalışmanın Önemi

Bağımsızlığın ardından yapılan ilk demokratik seçimlerde Ebülfez Elçibey 1992 yılında Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Elçibey'in önderliğindeki siyasi oluşum hızla Rus nüfuz dairesinden uzaklaşma politikası izlemiş ve demokratikleşme sürecine geçiş için reform çalışmalarına başlamıştır. Ancak çalışma boyunca vurgulanacağı gibi, bu süreç içerisinde toplumsal ön koşullar hazır olmamış, askeri darbe sonucu yönetimden çekilmek zorunda kalan Elçibey'in ardından ülke otoriter bir rejime yönelme tutumu göstermiştir. Bu geçiş süreci boyunca yaşanan toplumsal ve siyasi krizler Sovyetler sonrası ortaya çıkan diğer bağımsız ülkelerde de yaşanmıştır.

Bu geçiş süreci boyunca yaşanan sıkıntılara ek olarak Azerbaycan'da ekonomik krizin, Ermenistan ile DK'de yapılan savaş, siyasi istikrarsızlık ve birçok diğer problemler ülkeyi yönetilemez bir durumla karşı karşıya bırakmıştır. Elçibey'in ardından Cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev, Rusya ve Batı arasında dengeli bir dış politika tercihinde bulunmuş, özellikle de AB ile karşılıklı ekonomik çıkarlara dayalı stratejik bir ortaklık kurmayı başarmıştır. Bu dengeli dış politika tercihi ve AB'nin Azerbaycan'ı da içine alan Güney Kafkasya açılımı konuyu önemli kılan nedenlerden biridir.

Ülkelerin dış politika tercihlerinde ekonomik faktörler önemli bir yer tutmaktadır. Karşı taraf üzerinde etki oluşturmak isteyen ülke ya da örgütlerin siyasi faktörlerle beraber ekonomik faktörleri de aktif bir şekilde kullandığı görülmektedir. Bu bakımdan AB'nin Azerbaycan dış politikasındaki etkisinin ekonomik mi yoksa siyasi mi olduğu sorusu önemli bir soru olarak değerlendirilmektedir. Siyasi ilişkilerin ekonomik ilişkilerin gölgesinde kaldığı ve her iki tarafın ekonomik avantajlarını ikili ilişkilerde öncelikli alan olarak kullanma tercihi konuyu önemli kılan bir diğer nedenlerindedir.

Ayrıca, Azerbaycan dış politikasında AB'nin önemi ve dış politikaya AB'nin etkisi konusu Türkiye'de daha önce pek fazla üzerinde durulmayan ve

kapsamlı araştırmaların sınırlı olduğu bir konudur. Çalışmayı önemli kılan bir diğer husus ise tez boyunca ekonomik çıkarların ve enerji ortaklığının dış politika tercihlerinde ne kadar önemli olduğu üzerinde fazlasıyla durulmasıdır.

Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışmanın konusu Avrupa ile ilişkileri mümkün kılan AB'nin önemi üzerinde odaklanmıştır. Bu kapsamda, AB ve Azerbaycan arasında ilk temastan bu yana Birlik ve Azerbaycan arasında ilişkilerin boyutu gözden geçirilmiştir. Taraflar arasındaki sorunları, zorlukları, çıkarları ve hedefleri ortaya koyarak, AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecinin nasıl Őekillendiđi, geçmişten günümüze kadar Birlik ve Azerbaycan arasındaki ilişki ve işbirliği durumunun hangi boyuta yöneldiği, Azerbaycan dış politikasında AB'nin önemi araştırılmıştır. Çalışma boyunca Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar ki süreçte gerçekleşen siyasetten ekonomiye, hemen hemen bütün alanlarda taraflar arasındaki işbirliği ve bu işbirliği sonucunda AB'nin Azerbaycan'a etkileri analiz edilmiştir. Bu çalışmanın 1991 yılından 2016 yılına kadar uzun bir dönemi kapsamasının nedeni AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkileri gerçekçi ve objektif bir bakış açısıyla ele almaktır.

AB'nin Güney Kafkasya bölgesine yönelik dış politika stratejisinde Rusya faktörü önemli yer tutmaktadır. AB bölgeyi Rus siyasi ve ekonomik etki alanından çıkarmayı ve Avrupa kıtasıyla bütünleştirmeyi amaçlamaktadır. Rusya'nın ise Güney Kafkasya, özellikle de Azerbaycan üzerinde hala etkin olan siyasi ve ekonomik nüfuzu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle, AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilere Rusya'nın etkisi görülmektedir. Bu etkinin tez içerisinde ayrı bir başlık altında incelenmemesine rağmen farklı bölümlerde bu konuya sık sık değinilmiştir.

Ayrıca, spesifik olarak AB'yi oluşturan ülkelerin Azerbaycan dış politikasındaki etkisi yerine, bir bütün olarak AB'nin Azerbaycan'ın dış politikasına etkisi üzerinde durulmuştur. Bunun tercih edilmesinin nedeni bütüncül bir yaklaşım ile örgütün Azerbaycan'a yönelik dış politikasının

irdelenmesinin amaçlanmasıdır.

Bu çalışmada metodolojik olarak, AB ve Azerbaycan arasındaki ikili ilişkileri açıklamak için verimli olan tarihsel ve kurumsal analize yer verilmiştir. Bu bağlamda analiz 1991 yılından 2016 yılına kadar olan yaklaşık 25 yıllık tarihsel dönemi kapsamaktadır. Tez için seçilen kaynaklar farklı arka plana sahiptir. Kaynakların büyük bölümü bilimsel makaleler, kitaplar ve Azerbaycan ve AB ile ilgili resmi açıklamalardan oluşmaktadır.

Çalışmanın Yapısı

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Sovyetlerin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'ın dış politikasının oluşum süreci analiz edilmektedir. Ortaya çıkan yeni devletin Rusya ve Batı arasında dış politika tercihi, bu tercihi etkileyen faktörler geniş bir şekilde ele alınacaktır. Ayrıca, Elçibey'in 16 aylık Cumhurbaşkanlığı döneminde milliyetçi tonu, yüksek dış politika stratejisinin Haydar Aliyev döneminde dengeli bir dış politikaya dönüş serüveni de bu bölümün ana temalarından biri olacaktır. AB-Azerbaycan arasındaki ilk temas ve AB-Azerbaycan ilişkilerindeki ana eksenin ekonomik çıkar dayalı ilişkilere dönüşme süreci bölümde değinilecek konulardan birisidir. Böylelikle, AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin temelini hangi siyasi ortamda geliştiğini ortaya çıkarmak hedeflenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Haydar Aliyev'in 10 yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan dış politikasının şekillenmesinin ardından AB ile ilişkilerin resmi çerçevesinin oluşturulma süreci ele alınacaktır. Bu bölümde ikili ilişkilerin ekonomik çıkar dayalı ve enerji ortaklığı üzerinden şekillenme sürecinin siyasi ve hukuki boyutunun geniş bir şekilde analiz edilmesi hedeflenmektedir. Bu bölümde ayrıca Birlik ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi sonucunda ortaya çıkan işbirliği anlaşmalarına, projelere örneklerle yer verilmiştir. Böylelikle, Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan'ın dış politikasında AB'nin yeri, önemi ve dış politikaya etkisi açıklığıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde Haydar Aliyev'in ardından Cumhurbaşkanı seçilen oğlu İlham Aliyev döneminde, AB ile ilişkilerin büyük oranla aynı çizgi üzerinde devam ettiği ve ilişkilerin daha da geliştiği üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, demokratik siyasal sistemin gelişimindeki engeller, serbest ve şeffaf seçimlerin yapılamaması hususundaki sorunlar, yargı bağımsızlığı gibi meselelerin karşılıklı çıkar dayalı ekonomik ilişkilerin gölgesinde kalması gibi konular üzerinde durulmuş ve AB tarafından basit eleştiriler dışında herhangi bir yaptırım mekanizmasının uygulanmamasının altındaki nedenlere odaklanılmıştır. Her bölüm sonunda değerlendirme yazılması tercih edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN CUMHURİYETİ VE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

1.1. Avrupa Birliği ve Azerbaycan arasında ilk temas

Bilindiği üzere Azerbaycan uzun yıllar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) işgali altında kalmış ve AB bu bölgeye hep uzak ve seyirci konumunda bulunmuştur. Bu sebeple SSCB dönemi Azerbaycan ile AB ilişkilerine örnek gösterilebilecek ciddi bir durum söz konusu değildir. Azerbaycan ile AB ilişkileri SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra şekillenmeye başlamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra dünya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmak, aynı zamanda teşkilatlara üye olmak, birliklerle ilişkilerini güçlendirmek politikaları yürütüyordu. Bu açıdan AB Azerbaycan'ın dış politikasında önemli bir yere sahipti ve AB ile ilişkilerini güçlendirmek, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın çıkarlarıyla örtüşmekteydi.

1990'lı yıllar AB için Soğuk Savaş'ın bittiği ve iki kutuplu sistemin ortadan kalktığı bir dönemdi. İki kutuplu sistemin ortadan kalkması AB'nin küresel dengeler içerisinde konumunu büyük ölçüde etkilemiştir. AB bu dönemde yeni stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Bu stratejiler içinde AB'nin yıllarca uzak kaldığı Güney Kafkasya için de geliştirilen stratejileri söz konusuydu.

Her ne kadar SSCB dağıldıktan sonra AB bu bölgeyle ilgilenmeye başlasa da, AB'nin bölgeye olan ilgisi yeterli seviyede değildi. 1990'lı yıllarda Azerbaycan, AB için çoğu Avrupa insanının ismini bile duymadığı, haritada yerini bulmakta zorlandığı uzak bir bölgeden ibaretti. Azerbaycan'la yakın ilişkiler kurmak, daha somut bir şekilde ifade edecek olursak Güney Kafkasya ile yakın ilişkiler kurmak, özellikle bu bölge ülkelerinin bağımsızlık kazandığı ilk yıllarda AB için tartışmalı bir konuydu. Bu ilgisizliklerinin en büyük

nedenlerinden biri bu bölgelerin yıllarca SSCB'nin işgali altında olması nedeniyle birçok problemin yanı sıra ciddi güvenlik problemlerinin olmasıydı. Buna rağmen AB bölge ile ekonomik ve politik bağlar kurmakla bölgeyle olan ilişkisini artırmak yönünde kararlı adımlar attı.⁷

AB Azerbaycan'ı bağımsız devlet olarak 31 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından iki ay sonra tanıdı. İki taraf arasında diplomatik ilişkiler 10 Ağustos 1992 tarihinde kurulmuştur. AB nezdindeki Azerbaycan'ın daimi gözlem temsilcisi Aralık 1995 yılından faaliyete başlamıştır.⁸

XX. asrın sonlarında AB'nin uluslararası kamuoyunda etkisinin artması ve aynı zamanda Azerbaycan'ın ekonomik açıdan özellikle de enerji kaynakları açısından AB için bir cazibe merkezi olmasına karşın AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler yalnızca birlik tarafından Azerbaycan'a yapılan temel insani yardımlar çerçevesinde ilerlemekteydi. Bağımsızlığın ilk yıllarında AB'nin Azerbaycan'a olan tutumu sadece finansal yardımdan ibaretti.

Azerbaycan ile AB arasında ilk ilişkiler Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Gürcistan'a Teknik Yardım Programı (TACIS) temelinde AB'nin BDT'ye yaptığı insani yardım etrafında gelişmiştir. 1990 yılında SSCB'nin dağılmaya başlaması ile birlikte onun işgali altında olan devletler bağımsızlıklarını ilan etmeye başladı. Artık 1991 yılı sonunda SSCB dağılmış ve işgal altında olan ülkeler bağımsızlıklarını kazanmışlardı. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsız olan devletlerin siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan yardıma ihtiyacı vardı. SSCB'nin dağılmaya başlamasıyla AB bu bölgede olan devletleri ekonomik reformlar konusunda destekleme kararı aldı. 1990 yılı Aralık ayında Roma'da gerçekleştirilen Avrupa AK toplantısında böyle bir

⁷ Amanda Paul, "AB ve Güney Kafkasya: Ne derecede uzak ve derin?", **Hazar Raporu**, 2013, (Çevrimiçi) <http://www.hazar.org/analiz/ab-ve-guney-kafkasya-ne-derece-uzak-ve-derin->, 20 Temmuz 2014.

⁸ Fuad Hüseyinov, **Avrupa Birliği Ve Azerbaycan**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2003, s.69.

desteğin teknik yardım programı olarak gerçekleştirilmesi kesinleştirildi. Roma toplantısında şekillenen BDT ve TACIS, 13 ülkeyi (Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan, Tacikistan, Moldova, Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan, Ukrayna ve Kazakistan) içine alan çeşitli projelerle ortaklık ve işbirliğini hedefleyen büyük bir programa dönüştü.⁹ AB yeni bağımsız olan devletlerde sosyo-ekonomik durumu, onların gelişim hızını göz önüne alarak 1991 yılında TACIS programını başlattı. Programın 3 temel hedefi belirlenmiştir. Bunlardan ilki serbest piyasa ekonomisi ve demokrasiye geçişe yardım etmek, ikincisi AB ve BDT arasında işbirliğini ve ikili ilişkileri geliştirmek, sonuncusu ise program kapsamında olan bu 13 ülkenin dünya ekonomisine entegrasyonunu sağlamaktır.¹⁰ 1991-1996 yılları arasında AB, TACIS programı çerçevesinde Azerbaycan'a devlet işletmelerinin ve özel sektörlerin yeniden gelişimi için 8 milyon ECU¹¹ (Avrupa para birimi) yardım etmiştir. Kamu yönetimi, sosyal hizmetler ve eğitim sektörü için 6,1 milyon ECU, tarım sektörü için 2,9 milyon ECU, enerji sektörü için 10,9 milyon ECU, yapılması gereken politik reformlar için 4,4 milyon ECU, tesisler için 5,03 milyon ECU, diğer sektörler için 12,57 milyon ECU yardımda bulunmuştur. AB'nin TACIS programı çerçevesinde 1991-1996 yıllarını kapsayan dönemde Azerbaycan'a gösterdiği yardımın genel toplamı 50,9 milyon ECU'dur.¹² TACIS programı ile AB'nin asıl hedefi Kafkasya'da Batı yanlısı rejimler oluşturabilmek, ülkenin gelişmesini ve modernleşmesini sağlayarak kendi güvenliğini garanti altına almaktır.

⁹ Demet Şefika Acar, "Kafdağı'nın Ardında Saklı Kalan Komşuluk: Avrupa Birliği Ve Güney Kafkasya", **Karadeniz Araştırmaları**, 2009, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz 2009, s.32.

¹⁰ Hüseyinov, **Avrupa Birliği Ve Azerbaycan**, s. 75.

¹¹ ECU (European Currency Unit) Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üye ülkelerin kullandıkları para birimidir. Mart 1979'da yürürlüğe giren Avrupa Para Sisteminin temel unsuru ECU'dur. 1 ECU'nun değeri 9 AET ülkesi paralarının sabit tutarlarının toplamıdır. Bu sabit tutarlar her üye ülke parası için bir ağırlık katsayısının tespit edilmesi neticesinde elde edilir. Her ülkenin parasının ağırlık katsayısı ise değişmez ekonomik ölçülere göre tesbit edilmektedir. Bu ölçüler; üye ülkelerin gayri safi milli hasılları, topluluk içindeki ticaret payları, kısa süreli para destekleme sistemi içindeki paylarıdır. Kısaca ekonomik ölçülere dayanan ağırlıklı para tutarlarının toplamı ECU'nun değerini belirlemektedir.

Daha fazla bilgi için bkz; <https://www.federalreserve.gov/Pubs/IFDP/1986/282/ifdp282.pdf>

¹² European Commission, "The Tacis Programme Annual Report 1996", Brussels, 25.02.1997, Com(97)400 final, (Çevrimçi) <http://aei.pitt.edu/33853/1/A554.pdf>, 22 Temmuz 2014.

Tablo 1. 1991-1996'lı yıllar TACIS tarafından Azerbaycan'a tahsis edilen fonların dağılımı							
1991-1996 yılları Sektör bazında tahsis edilen fonlar(ECU milyon olarak)	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Toplam
Nükleer güvenlik ve çevre	0	0	0	0	0	0	0
Yeniden yapılanma ve özel sektör gelişimi	0	2.6	0	1.9	1.8	1.7	8
Kamu yönetimi, sosyal hizmetler ve eğitim reformu	0	3	0	1.8	1.3	0	6.1
Tarım	0.4	2.5	0	0	0	0	2.9
Enerji	0	0	0	3.6	2.5	4.8	10.9
Ulaşım	0	0	0	0	0	0	0
Politik Öneri	0	4.4	0	0	0	0	4.4
Telekomünikasyon	0	0	0	0	0	1	1
Tesisler	0	0	0	0	0	5.03	5.03
Diğer	0	0	8	0.7	0.4	3.47	12.57
Toplam	0.4	12.5	8	8	6	16	50.9

Kaynak: European Commission: The Tacis Programme Annual Report 1996, <http://aei.pitt.edu/33853/1/A554.pdf>, (22.07.2014).

İlaveten, 1990'lı yıllar Azerbaycan ile AB ilişkilerinin finansal yardım yönünde şekillenmesinin birçok başka nedenlerine değinmek mümkündür. Bu nedenlere bağımsızlığın ilk yıllarında Karabağ'da savaş durumunun olması, Azerbaycan'da ekonomik durumun ağır olması, Azerbaycan iç politikasında politik ve ekonomik açıdan istikrarsız bir görüntünün hakim olması gibi örnekler vermek mümkündür. Hatta 1991-1993 yıllarını kapsayan 2 yıllık bir sürede Azerbaycan dış politika sürecinin zıt kutuplara doğru sıkça değişmesi, AB güvenliğine tehdit oluşturan Balkan savaşı yüzünden Birliğin en önemli gündem konusunun istikrarsızlığın bütün Avrupa'nın geneline yayılma tehdidinin aradan kaldırılmasına yönelmesi de AB'nin Azerbaycan'a karşı olan bu tutumunun nedenlerindedir.

AB, Azerbaycan'a finansal yardım yapmakla Azerbaycan'ın bağımsızlığını güçlendirmeye çalışmaktaydı. AB'nin Azerbaycan'ın kalkınmasında yardım etmesinin ardında daha istikrarlı ve güvenli bir

komşuluk kurma arzusu yatmaktaydı.

1995 yılından sonra Azerbaycan ve AB ikili ilişkilerinde önemli sayılabilecek ilerlemeler kat edilmiştir. Bazı araştırmacılar AB'nin Kafkasya ile ilgilendiğini ancak buna yönelik bir stratejisinin olmadığını ileri sürmektedirler, ancak 1995 yılından sonra AB bölgeyi güvenliğin sağlanması ve ticaretin geliştirilmesi için yeni bir pazar olarak algılamış ve bölge AB politikalarında önemli bir yer edinmeye başlamıştır.¹³ AB'nin Azerbaycan ile ilişkilerini daha önemli boyuta taşımasının kanıtı olarak, ilişkilerin daha kapsamlı olarak geliştirilmesi için hukuki zeminin oluşturulması amacıyla Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın (OİA) imzalanmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür.

AB ve Azerbaycan arasında resmi işbirliğinin temeli 22 Nisan 1996 yılında Lüksemburg'da Azerbaycan'ın merhum Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından OİA'nın imzalanmasıyla atılmıştır. Bu anlaşma ile birlikte AB ve Azerbaycan arasında resmi ilişkilerin tarihi de başlamış sayılmaktadır. Bu işbirliği açısından Azerbaycan'a yönelik ilk anlaşmadır. OİA, imzalayan bütün ülkeler tarafından onaylandıktan sonra 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma önsöz, 105 madde, 5 ilaveden, aynı zamanda gümrük işlerinde karşılıklı yardımla ilgili protokolden ibarettir.¹⁴

Anlaşmanın başlıca amaçları: Taraflar arasında siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi, Azerbaycan'da demokrasinin sağlanması, ekonomik kalkınmanın ve pazar ekonomisine geçişin desteklenmesi, ticaret ve yatırımın geliştirilmesi, ekonomik, sosyal, mali, bilimsel, teknik ve kültürel işbirliğini gerçekleştirmektir.

OİA, 1989 yılı Aralık ayında Avrupa Ekonomik Birliği, Avrupa Atom Enerjisi Birliği ve SSCB ile ticari, ekonomik işbirliğini güçlendirmek için imzalanan anlaşmaya dayanarak, SSCB dağıldıktan sonra diğer BDT ülkeleri

¹³ Acar, a.y. , s. 30.

¹⁴ Elxan Süleymanov, **Avrupa İttifağı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdarlığına Doğru**, CBS Polygraphic-production yayınları, Bakü, 2011, s. 10

ile de ayrı ayrı imzalanmıştır. Bu anlaşmalarda da AB Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmaların maddeleri ile benzer maddelerin yer aldığını söylemek mümkündür.

1.1.1. Azerbaycan'ın Bağımsızlığını Kazanması ve Avrupa Birliği'nin Pozisyonu

Azerbaycan tarih boyunca çeşitli kavimlerin istilasına uğramıştır. Ancak buna rağmen Azerbaycan coğrafyası Türk kimliğini koruyabilmiştir. Türk ve İslam dünyasının ilk Cumhuriyeti olan Azerbaycan, 28 Mayıs 1918 tarihinde Mehmet Emin Resulzade tarafından kurulmuş, ancak çok kısa ömür sürmüş, bağımsızlığı Sovyetlerin işgaliyle son bulmuştur.¹⁵ Bundan sonra uzun yıllar SSCB yönetimi altında kalan Azerbaycan asimilasyona, doğal kaynakların sömürülmesine, milli ve dini değerlerinin yok sayılmasına, haklarının çiğnenmesi politikalarıyla yüz yüze bırakılmıştır. 1980'li yılların ortalarında Sovyet imparatorluğunun durumu kötüleşmekteydi. Ekonomik kriz SSCB'nin çöküşünü hızlandırmaktaydı. SSCB'nin dağılmasının en önemli nedenlerinden biri 1981-1985 tarihleri arasında üretimin önceki yıllara nazaran azalmasıydı. Eski yönetim mekanizmasından yeni yönetim mekanizmasına geçilmesi SSCB'nin düştüğü krizi daha da derinleştirmekteydi. Yaşam kalitesi gittikçe düşmekteydi.¹⁶ SSCB'nin gerçekleştirdiği reformlardan biri olan "Glasnost ve Perestroyka"¹⁷ reformu başarılı olmadı. Parti üyelerinin geniş bir kitlesi bu reforma karşı direniş gösterdi. Bu reform ekonomiyi etkiledi. Toplumunu siyasileştirdi. Mevcut krizi daha da derinleştirdi. SSCB'nin çöküşü daha da hızlanmaya başladı. Bu durumda SSCB'nin dağılmasının karşısını almak için

¹⁵ Demet Şafika Acar-Murat Çemrek, "Kafkasya'nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 8, Kış 2005, s. 114.

¹⁶ Azerbaycan Cumhuriyet Kütüphanesi, **Azerbaycan Cumhuriyeti 1991-2001**, Yeni Yayınlar Evi, Bakü, 2001, s.37.

¹⁷ Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde "Glasnost ve Perestroyka" adı altında yürüttüğü reform politikasının zemini, 1980'li yılların ilk yarısında oluşmuştur. Bu reformlarla daha çok ekonominin canlandırılması ve sistemin yeniden yapılandırılması önem verilse de siyasal reformlar da amaçlanmıştır.

merkezi yönetim milli ve etnik çatışmaları daha da körüklemekte, Türklük ve İslam üzerinden özellikle de Kafkas halkları üzerinde etkisini göstermeye çalışmaktaydı. Azerbaycan coğrafi ve siyasi olarak stratejik önemde bir yer olduğundan ayrıca, Sovyetlerin denetiminde yaşayan Türk halkları ve Türkiye ile köprü rolünü oynaması sebebiyle de komünist rejimin üzerinde ciddiyle durduğu bölge konumundaydı.¹⁸ 1990 yılının Ocak ayında Sovyet Başkanı Gorbaçov'un imzaladığı kararname ile Azerbaycan'da yaşayan Ermeni nüfusunu korumak bahanesiyle Sovyet ordusu Bakü'ye girdi. Sovyet ordusuna karşı herhangi bir karşılık verilmemesine rağmen tanklar sokaktaki sivil insanlara ve binalara ateşler açtı. Yüzlerce insan yaşamını kaybetti, gözüne alınan insanlardan bir daha haber alınmadı.¹⁹ 20 Ocak Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketinin önemli dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) liderlerinden 43 kişinin tutuklandığı bu operasyon Azerbaycan Komünist Partisi'ni (AzKP) ayakta tutmayı amaçlamaktaydı, ancak bu durum muhalif partileri ve bağımsızlık eğilimlerini daha da güçlendirmiştir.²⁰

1987 yılının sonlarında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde kurulmuş "Yurt Örgütü", 1988 yılında faaliyete başlayan "Çenlibel", "Bağımsızlar", AHC ve diğer örgütler bu toplumsal muhalefet hareketini yönlendirmeye çalışmaktaydı. İlk itiraz mitingi 19 Şubat 1988'de Bakü'de yapıldı. Muhalefet hareketi, Azerbaycan'ın bölünmesine DK'nın Ermenistan'a verilmesine karşı itirazlarını ilk önce Merkezi Komite 'ye, ülke ve cumhuriyet yöneticilerine itiraz mektupları göndermekle, imza toplamakla gösterdiler. Sık-sık mitingler yapılıyor, mitinglerde aydınlar konuşuyor, halkı bağımsızlık için motive ediyorlardı. Muhalefetin gösterileri gittikçe daha keskin hal almaktaydı. Yurt Örgütünün öncülüğü ile Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına karşı işgalci girişimleriyle ilgili protesto amaçlı Özgürlük Meydanında büyük katılımlı mitingler yapılmaktaydı. Burada gerçekleştirilen mitingde seçkin aydınlar

¹⁸ a.e. , s. 38.

¹⁹ Azerbaycan Milli Ensiklopediyası, Bakü, 2010, s. 461.

²⁰ Haluk Alkan, **Azerbaycan Paradoksu: Çapraz Baskılar Altında Azerbaycan'da Siyasal Sistem Ve Dış Politika**, Usak yayınları, Ankara, 2010, s. 52.

konuşma yaparak halkı, yöneticileri cumhuriyetin haklarını korumaya seslemekteydiler. Miting katılımcıları cumhuriyet yönetiminden Ermenilerin ülkeyi işgalini önlemek için gerekli önlemlerin alınmasını talep ediyorlardı. Yurt Örgütünün öncülüğü ile mitinglere katılım gittikçe artmaktaydı. Ülkenin başka şehirlerinde de gösteriler başlamıştı. Sovyet iktidarı gösterilerin karşısını almaya, halkın mücadele ruhunu kırmaya çalışmaktaydı. Ancak yapılan her şeye rağmen, halkın mücadele ruhu daha da yükselmekteydi.²¹

1989 yılında Muhalefet bir cephe altında birleşti, AzKP bunu tanımak zorunda kaldı. AzKP'ye karşı hoşnutsuzluğun hüküm sürdüğü bir ortamda 1989 yılı Mart ayında ona yakın muhalefet grubunun bir araya gelmesiyle AHC kuruldu ve Temmuz 1989 yılında 1. AHC kongresinde oluşumun başına Ebulfez Elçibey getirildi. AHC başlangıçta doğrudan bir bağımsızlık talebinde bulunmadı, ancak ülkenin doğal kaynaklarının sömürülmesine son verilmesini amaçladığını bildirdi. AzKP'nin AHC'ye karşı tutumu baştan beri olumsuz olmuştur.²²

Sovyet yönetimine karşı sert muhalefet anlayışını benimsemiş Halk Cephesi liderleri 29 Temmuz'da Bakü'de bir miting organize ettiler. İlk başlarda halk gösterilerinin önemini yeterince kavrayamayan AHC öncüleri, daha sonraları mitinglerin ve gösterilerin halk nezdinde büyük bir ilgiyle karşılandığını görüp halkla bütünleşmenin gerekliliğini anlamış oldular. Sonraki mitingler AHC öncülüğü ile devam etti ve üç renkli ay yıldızlı bayraklar sembol haline getirildi. Bu mitinglerde genel hatlarıyla DK Özerk Vilayetinde (DKÖV) özerklik statüsünün kaldırılması, ekonomik olarak Sovyet yönetimi tarafından sömürgecilik anlayışına son verilmesi, Bakü ve diğer bazı kentlerde devam eden olağanüstü hal durumunun ortadan kaldırılması ve bir dizi başka demokratik talepler öne sürülmekteydi.²³

AHC artık gerçek siyasi güç olarak görülmekteydi. Halk nezdinde

²¹ Azerbaycan Cumhuriyet Kütüphanesi, a.e. , s. 38.

²² Alkan, **Azerbaycan Paradoksu: Çapraz Baskılar Altında Azerbaycan'da Siyasal Sistem Ve Dış Politika**, s. 52-53.

²³ Azerbaycan (Resmi Gazetesi), 5 Ağustos, 1989.

gördüğü ilgiyle birlikte yapılacak muhtemel bir seçimle onun seçimleri kazanacağına ve iktidara geleceğine kesin gözüyle bakılmaktaydı. Kamuoyu anketlerine göre AHC oyların yüzde 80-90'ını alabilecek bir görüntü veriyordu. AHC'nin iktidara gelmesi ile birlikte bağımsızlıkla ilgili Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) Parlamentosunun ivedilikle karar kabul edecek ve böylece siyasi ve ekonomik olarak hür, bağımsız Azerbaycan arzusunun yerine getirilmesi gerçekleşmiş olacaktı. Azerbaycan SSC yönetimi İç İşleri Bakanlığı 5 Ekim 1989 tarihinde AHC'nin parti olarak resmîyetini tanımış oldu. AHC saflarında kısa bir süre içerisinde üç yüz bine kadar üye katıldı. 1989 yılından başlayarak AHC liderlerinin benimsediği ideolojide Türkçülüğün tonu giderek ağırlığını koymuştur. Bu da Moskova'yı çok rahatsız etmekteydi. Merkez böyle bir örgütün iktidara gelmesini kabul edemezdi. Bu yüzden parti içinde çatışmaları körükleme yöntemi benimsenmiştir. AHC önderleri arasından ideolojik olarak Türkçülük ve milliyetçilik yönünü ön plana çıkaranlarla liberaller arasındaki fikir ayrılıkları derinleşmeye başlamıştır.²⁴

1991'de Moskova'da Gorbaçov'a karşı yapılan askeri darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması Azerbaycan'a bağımsızlık yolunu açtı. Moskova'da askeri darbe AzKP Merkez Komitesi birinci sekreteri olan Mutalibov rejimi tarafından desteklendi. Darbenin başarısızlıkla sonuçlanması ile Mutalibov AzKP yönetiminden istifa etti, bağımsızlık yanlısı bir söyleme yönelerek AHC'ye yakın bir politika izlemeye başladı. Mutalibov Eylül 1991 seçimlerini böylesi bir kaotik ortamda fazla bir muhalif engelle karşılaşmadan kazandı. 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'inin oturumunda "Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığı ile ilgili" anayasa taslağı kabul edildi. Bundan sonra Aralık 1991'de Azerbaycan'da bağımsızlık referandumu yapıldı ve referandum bağımsızlıktan yana sonuçlandı.²⁵

Görüldüğü üzere uzun yıllar Sovyet yönetimi altında yaşamak zorunda

²⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Kütüphanesi, a.e. , s. 40.

²⁵ Alkan, **Azerbaycan Paradoksu: Çapraz Baskılar Altında Azerbaycan'da Siyasal Sistem Ve Dış Politika**, s. 54.

kalan Azerbaycan sıkıntılı yılların ardından bağımsızlığına kavuşabilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü dünyayı birçok açıdan etkiledi. Bunun en başında iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesini söylemek mümkündür. İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi Soğuk Savaş'ın da sona ermesi demektir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte iki kutuplu sistemin yerini çok kutuplu bir sistem almıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Sovyetlerin yerini alan Rusya, AB gibi güçlü ekonomik ve siyasi aktörler sisteme uyum sağlayarak küresel aktör konumunu almışlardır. Dünyanın farklı bölgelerinde yeni güvenlik sorunları, çatışma alanları ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda asrın başından itibaren devam eden SSCB – Amerika Birleşik Devletleri (ABD) rekabetinin yerini çok kutuplu dünya düzeninin rekabeti almıştır. Çin ve Hindistan gibi yükselen ekonomilerin pazara girmesiyle enerji başta olmakla birçok alanda hammadde temin etmek ve yeni pazarlar bulmak konusunda ciddi bir rekabet başlamıştır.²⁶

AB bütün bunların yaşandığı dönemde ilk başlarda özellikle Kafkasya'da olup bitenleri uzaktan izliyor gibi görünmekteydi. Ancak çok sürmedi ki, Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsız olan devletlerdeki özellikle de Hazar Denizi'ndeki enerji kaynakları dikkatini çekmeye başladı. Aynı zamanda yeni bağımsız olan devletlere yiyecek yardımı yapmakla onların kalkınmasına da yardım etmeye çalışmaktaydı. AB'nin amacı kendine güvenli komşuluk kurmak ve yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerin doğal kaynaklarının Avrupa'ya akışını temin etmektir.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı dönemde AB siyasi bütünleşmesini devam ettirme sürecindeydi. Soğuk Savaş döneminde ABD'ye yakın bir siyasi çizgi izleyen AB artık Soğuk Savaş sona erdikten sonra kendi siyasi ve ekonomik programlarıyla farklı coğrafyalara açılma stratejisi izlemeye başlamıştır.²⁷

²⁶ Mustafa Gökçe, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çerçevesinde Yaşanan Rekabet", **Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 2008, (Çevrimiçi) http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi3/sayi3_pdf/gokce_mustafa.pdf, 25 Ağustos 2014.

²⁷ Haydar Efe, "Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları",

Yeni bağımsızlığını kazanmış devletlere karşı AB kendi politikasını ortaya koymuştur. AB, BDT'ye üye olan her bir ülke ile işbirliği anlaşması imzalamıştır. Bağımsızlık sonrası AB'nin Azerbaycan'a karşı pozisyonu da bu çerçevede şekillenmiştir.

Bağımsızlık kazanmış devletlere karşı AB'nin pozisyonu bu devletleri Avrupa değerlerine ve yapısal reformlara teşvik etmesinden oluşuyordu. Bu nedenle, Azerbaycan da bu yaklaşımın bir parçası olmuştur. Anlaşmanın bakış açısına dayanarak AB Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasını memnuniyetle karşıladı. Ona maddi yardım gösteren en büyük kurumlardan biri oldu.

1.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Özellikleri (1991-1993)

Azerbaycan bağımsızlık sonrası dönemde sosyo-politik çerçevede birbirinden farklı üç dönem yaşamıştır. Bunun en büyük nedeni Azerbaycan'ın iç ve dış politikasına farklı unsurların etkin bir şekilde müdahil olmasıydı. Bu farklı dönemlerin birleştirici tek özelliğinin hemen hepsinde Karabağ sorununun iç ve dış politikada belirleyici faktör olduğunu söylemek mümkündür. Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynaklar özellikle de petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarıyla zengin Hazar Denizi kıyısında yerleşmesi bölgesel ve küresel aktörlerin dikkatini çekmiş ve Azerbaycan ile ilişkilerini her alanda geliştirmeye özen göstermişlerdir. Bu süre zarfında Azerbaycan dış politikasının olayların gelişim seyrine göre bazen Rusya'ya, bazen Türkiye'ye, bazen Batı'ya yakın durmuş, bazen de tüm bu aktörlerle denge politikası yürütmeye çalışmıştır. Dış politikanın ana ögesi bazen Karabağ sorunu, bazen enerji, bazen ideoloji olmuştur.²⁸

Bağımsızlık sonrası ilk yıllarda Azerbaycan'da yukarıda da belirtildiği

Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:9, No:1, 2010, s. 38.

²⁸ Reha Yılmaz-Fatih Mehmet Sayın, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (4) 023-042, (Çevrimiçi) http://sbedergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/425988858_2.pdf 11 Kasım 2016.

gibi iç ve dış politikada belirleyici ana unsur DK krizi çerçevesinde şekillenmiştir. Aynı zamanda ülkede siyasal istikrarsızlık halen devam etmekteydi. Ülkedeki siyasal istikrarsızlığın temel nedenlerinden biri, bağımsızlık sürecinin ortaya çıkardığı sancılıların aynı ülke içinde olan farklı etnik grupların ayrılıkçı girişimleriyle aynı zamana denk gelmesi olmuştur.

1.2.1. Ayaz Mutalibov'un Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası

Azerbaycan'ın dış politikası Sovyetler Birliğinin çökmesinin hemen ardından 1991 yılında şekillenmeye başlamıştır. Bu dönem Azerbaycan dış politikasının ilk dönemiydi. Bu dönem dış politika açısından etkin bir performans gösterilebilecek ortam değildi. Çünkü Azerbaycan yeni bağımsızlığını kazanmış, iç ve dış politikada birçok sıkıntılarla yüzleşmiş durumdaydı. Ülkenin etkin ve tam anlamıyla bağımsız bir dış politikanın gerçekleştirilmesine hazır olduğunu söylemek mümkün değildir. Dış politikada karar verici ve uygulayıcı kurumlar tam olarak oluşmamakla beraber, kurumsal yapı tamamlanmamıştı. Bu dönemin dış politikasında en etkin ülkenin büyük oranla Rusya olduğunu söylemek mümkündür.²⁹

AHC bağımsızlığın kazanılmasına öncülük eden siyasi partilerdendi. Ancak bağımsızlık daha kazanılmadan önce Karabağ sorununun patlak vermesiyle AHC partisinin Türkiye ile yakınlaşmak istemesi, Rusya'dan uzaklaşma yanlısı olması, Rusya'nın etkisini Azerbaycan üzerinde zayıflatma taraftarı olması Rusya'nın hoşuna gitmemekteydi. Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmeye, yakınlaşmaya çalışması Rusya'nın çıkarları ile örtüşmemekteydi. Bu nedenle bu dönemde Rusya, Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgal etmesine eskisinden bile daha çok yardım etmekteydi. Rusya Azerbaycan içinde siyasal istikrarsızlık yaratmaya çalışmakta, Rusya yanlısı siyasi grupların iktidara gelmesi için elinden geleni yapmaktaydı. Yıllardır

²⁹ Yılmaz-Sayın, a.y.

kendi işgali altında olan bir ülkenin - ayrıca doğal zenginliklerle ve stratejik konumda yerleşen Azerbaycan üzerinde etkisini kaybetmemeye özen göstermekteydi.

Bunun sonucudur ki Azerbaycan 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettiği zaman yönetimde Sovyet yanlısı Mutalibov vardı. Onun iktidarda olduğu dönemlerde dış politikada en önemli aktör Rusya'ydı. Bu yüzden dış politika Rusya'nın isteklerine göre şekillenmekteydi.

Ayaz Mutalibov döneminde Azerbaycan'ın dış, ekonomik, güvenlik politikasında Rusya özel ve önemli yere sahip olmuştur. Bunun nedeni uzun yıllar Sovyet esaretinde kalan Azerbaycan'ın geleneksel tarihi psikoloji olaylarla, hem de Mutalibov'un kendi kişisel siyasi bakışı ile ilgiliydi. Mutalibov Sovyetler Birliği'nin dağılmasını ve ortaya çıkan tarihi fırsatı kullanarak devlet bağımsızlığını güçlendirmek ve pekiştirmek yerine kendisinin iktidarda kalması karşılığında Rusya'nın denetimi altında olmayı kabul etmiştir. Bununla Azerbaycan enerji rezervleri de Rusya'nın kontrolü altında olacaktı.³⁰

Bağımsızlığı muhalefetin baskısı ile ilan eden Mutalibov için Rusya ile ilişkiler dış politikasının en başlıca unsuru olmuştur. Mutalibov, Karabağ sorununun çözüme kavuşmasında özellikle bu ülkeden yardım beklemiştir. Rusya da Mutalibov iktidarı döneminde Azerbaycan'la ilişkilerini, bağımsız bir ülke ile olan ilişkiler şeklinde görmemiş ve bu bağlamda, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımamıştır. Bağımsız devlet olarak Azerbaycan, Rusya ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamak istemesine rağmen, bu isteği Rusya tarafından defalarca reddedilmiştir. Rusya Ordusunun 366. Alayı'nın 26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı Katliamında aktif rol alması ile Mutalibov'un her şeye rağmen Rusya ile aynı çizgide yürüme politikası çökmüştür. Hocalı Katliamından hemen sonra Mutalibov muhalefet tarafından 6 Mart 1992 tarihinde istifaya zorlanmıştır. Anayasaya göre, devlet başkanlığı görevini 18

³⁰ Hatem Cabbarlı -Vüsale Abdullayeva, "Azerbaycan Dış Politikası'nın Temel Özellikleri (1991-2009)", **21. Yüzyıl Dergisi**, y.y. , 2009, s. 79.

Mayıs 1992 tarihine kadar vekaleten Meclis Başkanı Yakup Memmedov yürütmüştür. Memmedov Rusya ile ilişkilerinde ihtiyatlı davranma gereksinimi hiss etmiştir. Aynı zamanda BDT çerçevesinde ilişkiler geliştirmek konusunda mesafeli tutum sergilemiştir. Bu dönemde de Mutalibov'un 21 Aralık 1991 tarihinde imzaladığı BDT'ye katılma anlaşması parlamento tarafından onay görmemiştir. 21 Mart 1992 tarihinde Kiev'de yapılan BDT toplantısına Yakup Memmedov katılım gerçekleştirilmemiştir. Azerbaycan temsilcileri, BDT'ye ilişkin hiçbir anlaşma imzalamamışlardır.

“Rusya, 1992 yılı Nisan ayının ilk haftasında Azerbaycan'a yönelik politikasında bazı değişiklikler yapmıştır. Bunun ilk belirtileri 3 Nisan'da, Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev'in Bakü ziyaretinde ortaya çıkmıştır. Rusya Azerbaycan politikasında bazı olumlu değişiklikler yaparak 4 Nisan'da Azerbaycan'ı resmen tanıyan ve diplomatik ilişkiler kuran 108. ülke olmuştur. Aynı günlerde, Rusya siyasi yönetimi, bir yandan yumuşama eğilimleri gösterirken, öte yandan Azerbaycan'ın, BDT askerlerinin bölgeden çıkması ve ülkedeki tüm eski Sovyet ordusu silahlarının Azerbaycan'a verilmesi talebini dikkate almamıştır. Rus Ordusunun, BDT Ordusu kisvesi altında olsa bile, ülkede, özellikle Karabağ'da kalmasına itiraz eden Azerbaycan, bunun bedelini Karabağ savaşında ağır yenilgilerle ödemiştir. Karabağ'da bulunan Rus Ordusuna mensup birlikler Ermenistan'a yerleşme gerekçesiyle kışlalarından ayrılmış ve 9 Mayıs 1992'de Şuşa'nın, 17 Mayıs'ta da Laçın'ın işgal edilmesinde Ermenilere büyük askeri destek vermişlerdir. Şuşa'nın işgalinin, İran'ın taraflar arasında arabuluculuk yaparak Tahran'da anlaşma imzalatıldığı, 9 Mayıs gününde gerçekleştirilmesi, Rusya'nın bölgede kendi dışında kimsenin etkili olmasını istemediğinin bir işareti olarak yorumlanabilir.”³¹

Ancak Rusya sorunun çözümünde ikili davranarak Ermenilere destek vermiş ve Ermeni işgallerine Rus Birlikleri doğrudan katılmıştır. Bütün bunlar işgalin büyümesine ve Mutalibov yönetiminin sorunun çözümü için Batı'lı kurumlara müracaat etmesine sebebiyet vermiştir. Hazar kaynakları Batı'lı

³¹ Nazim Cafersoy, “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, İkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 289-291.

ülkelerin ve petrol şirketlerinin dikkatini çekmiş ve onlar bu bölge ile ilgilenmeye başlamışlardır. DK sorunu bölgesel bir ihtilaf olmaktan çıkarak uluslararası gündeme gelmeye başlamıştır. Bu dönemde, BM sorunun çözümü için bölgeye heyet yollamış ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) da sürece dahil olmuştur. Konunun 24 Mart 1992 tarihinde Helsinki’de gündeme alınması ve Minsk’te iki tarafı da bir masaya oturtacak konferans düzenlenmesi kararı alınmıştır. Ancak Ermeni işgallerinin durmaması, Şuşa ve Laçın’ın işgali, Mutalibov’un bu dış politika atılımlarına gölge düşürmüştür.³² Mutalibov’un halktan kopuk katı politikaları, AHC’nin güçlenmesini ve halkın yeni ideal aramasını hızlandırmıştır.

Mutalibov’un sonlara doğru dış politikada Batı’ya doğru yönelmeye çalışmasına rağmen bu dönem çoğunlukla Azerbaycan’ın dış politikasında Rusya’nın ciddi bir şekilde etkisinin olduğu dönemdir.

1.2.2. Ebulfez Elçibey Döneminde Azerbaycan’ın Dış Politikası

Azerbaycan dış politikasının ikinci dönemi dış politikada Türkiye ile ilişkilerin güçlendirildiği, Rusya’dan uzaklaşma siyaseti yürütüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönem Rusya ve İran ile ilişkiler sıkıntıya girmişti, Batı ile ilişkilerin geliştirilmesinde strateji eksiklikleri vardı.³³

Bu dönemde Azerbaycan çok ciddi sıkıntılar yaşamaktaydı. Rusya ile ilişkiler kötüye gitse de siyasi bağlar kopmamıştı ve Rusya Azerbaycan’ın iç işlerine müdahale için çok büyük güce sahipti. Ermenilerin Azerbaycan topraklarına saldırılarının devam etmesi, Azerbaycan’ın nüfusunun Ermenilerin baskısıyla göç ettirilmeye maruz kalması ciddi toplumsal, ekonomik sıkıntılar yaratmıştı.³⁴ Bölge ve bölge dışı ülkeler Azerbaycan’ın

³² Gözde Top, “Bağımsızlık Sonrasında Azerbaycan”, **Küresel Sorunlar Platformu**, İstanbul, 2012, s.2.

³³ Acar-Çemrek, **a.y.**, s. 24.

³⁴ Cabbarlı-Abdullayeva, **a.y.**, s. 78.

enerji rezervleri için mücadeleye başlamışlardır. Bu bir tek ekonomik açıdan değil, aynı zamanda ülkenin askeri, toplumsal, siyasi, güvenlik geleceği açısından da çok büyük önem taşımaktaydı.

Bu dönem 1992 yılının Haziran ayından 1993 yılının Eylül ayına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Mutalibov döneminin dış politikasındaki istikrarsızlık, Karabağ krizinin daha da büyümesi onun iktidardan gitmesine ve 1992 yılının Haziran ayında AHC partisinin kurucusu olan Ebulfez Elçibey'in iktidara gelmesine yol açmıştır. Elçibey, SSCB sonrası dönemde Azerbaycan'ın çok partili hayata geçişle birlikte yapılan ilk demokratik seçimlerini kazanıp iktidara gelmiştir. Onun döneminde de Azerbaycan dış politikasını belirleyen esas sorun DK sorunu olmuştur. Zira ülkedeki birçok sorunun temelinde Karabağ'da devam eden savaş durmaktaydı. Elçibey dönemi dış politikasının temelinde Türkiye ve Batı ülkeleri durduğu için bu dönem sorunların çözülmesinde Batı eğilimli siyaset yürütülmekteydi. Elçibey iktidara gelir gelmez Karabağ sorununu yeniden AGİT gündemine taşımıştır. Roma toplantısında Azerbaycan'a karşı ılımlı yaklaşım olmuş, nitekim Ermenistan'ın karşı çıkmasına rağmen Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğini belirleyen bildiri üye ülkeler tarafından kabul edilmiştir.³⁵

Elçibey dönemi bir nevi millileşme dönemi olmuştur. Rus baskısından kurtulmak için Rusların askeri birlikleri ülkeden çıkarılmıştır. Milli ordu için Türkiye'nin yaptığı teknik ve askeri yardımlarla askeri alanda reform sürecine başlama olanağı sağlanmıştır.³⁶ Elçibey, Rusya tarafından olumsuz bakılan bir isimdi. Buna sebep, Elçibey'in Komünist Partisi (KP) bağlantısı olmaması, Rus karşıtı kimliği ile tanınması ve Rusya'nın etki alanından çıkmaya verdiği destek olarak görülmekteydi. Elçibey döneminde 26 Mayıs 1993 tarihinde

³⁵ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Politikasında Bağımsız Sonrası Yıllar Ve Karabağ Problemi", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Sayı:2, y.y. , 2010, s. 73-74.

³⁶ Ahmet Turan Esen, "2013 Seçimleri Yaklaşırken Azerbaycan'da Muhalefet Partileri", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, (Çevrimiçi) <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2013/04/22/6963/2013-secimleri-yaklasirken-azerbaycanda-muhalefet-partileri>, 10 Haziran 2014.

Azerbaycan bölgesinde olan 80.000 Rus askerinin buradan çıkarılması kararı alınmıştır. Kiril harfleri kaldırılarak Latin harfleri kullanılmaya başlanılmıştır. Bütün bunlar Rusya'nın etki alanının Azerbaycan üzerinde giderek azaldığını gösteren örnekler bakımından önemlidir. Bu da doğal olarak Rusya'yı rahatsız etmekteydi. Rusya açık bir biçimde Elçibey iktidarını devirmek eğilimli politika izlemekteydi. Rusya'nın izlediği Elçibey karşıtı politikanın açık örneği, Rus ordusu Azerbaycan'dan ayrılırken Azerbaycan ordusuna bırakması gereken silahları, hükümet karşıtı Gence Ordu Komutanlığında görevli Albay Suret Hüseyinov'a bırakması olmuştur.³⁷ Rus ordusu aynı zamanda başlardaki tarafsız, gizli şekilde Ermenileri destekleme politikasını değiştirerek, Elçibey döneminde açık şekilde Ermenilere destek olmaya başlamıştır.

Rusların Suret Hüseyinov'a bıraktığı silahlar iktidara karşı darbe gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Muhafif güçlerde Suret Hüseyinov'a destek vermekteydiler. Böylece hükümete karşı silahlı isyan beklenmeyen boyutlara ulaştı. Ülkede siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı kaotik ortama dönüşmesini engellemek için Elçibey iktidardan uzaklaşmış, Nahcivan'a çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.³⁸

AHC dönemi Azerbaycan'ın dış politikasında ana değerler dizisinin Türkiye odaklı politika olduğu görülmektedir. Elçibey dış politikasında Türkiye çok büyük öneme sahip olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için birçok adımlar atılmıştır. Rusya ve İran'a karşı mesafeli politika yürüten AHC Türkiye ile ekonomik ve kültürel alanda çok sayıda antlaşma imzalamıştır. Ancak Türk halkı ile manevi bütünlüğü arzu eden Elçibey, Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgal etmesi sırasında Türkiye'den beklediği desteği tam anlamıyla alamadığını vurgulamış ve bu konuda en yakın müttefikini eleştirmekten geri durmamıştır.³⁹

Genel olarak, 1991-1993 yılı Azerbaycan dış politikasının 2. Dönemi

³⁷ Alkan, **Azerbaycan Paradoksu: Çapraz Baskılar Altında Azerbaycan'da Siyasal Sistem Ve Dış Politika**, s. 58.

³⁸ Turgut Er, **Azadlıktan Tiranlığa**, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010, s. 84.

³⁹ Acar-Çemrek, **a.y.**, s. 118-119.

olarak nitelendirdiğimiz Ebulfez Elçibey dönemi Türkiye ve Batı odaklı siyasetin yürütüldüğü bir nevi millileşme dönemi olmuştur.

1.2.3. Haydar Aliyev'in İktidara Gelişi

1991-1993 yılları Azerbaycan dış politikasında yaşanan üçüncü dönem ise Azerbaycan'ın dış politikasının yapılandırıldığı, uluslararası sistemde etkin bir devlet olma yolunda adımlar atıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönem, Azerbaycan küresel ve bölgesel aktörlerle ilişkilerini güçlendirmeye, bölgede kalıcı barışın inşa edilmesine katkıda bulunmaya, uluslararası ve bölgesel ilişkilerin çözümünde aktif yer almaya, dünyanın siyasi haritasında saygın bir ülke olarak yerini belirlemeye, uluslararası sistemde önemli bir aktör haline gelmeye çalışmaktaydı. Bu dönem, Haydar Aliyev'in 1993 yılında iktidara gelmesi ile başlıyor. Haydar Aliyev'in iktidara geldikten sonra DK sorununun çözülmesi için dünya ülkelerinin yardımını almaya çalıştı. Haydar Aliyev'in iktidara gelişi ile Azerbaycan'ın dış politikasında Rusya ile olan soğukluğun aradan kaldırılacağı umulmaktaydı. Ancak umulan gibi olmadı. Rusya ile Azerbaycan ilişkilerinin normale dönmesi uzun zaman aldı. Haydar Aliyev Azerbaycan'ın çevresini sarmış bölgesel ve küresel aktörlerle daha dengeli bir dış politika taraftarıydı. Böylelikle, dünya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek Azerbaycan'ın en belirgin dış politika ilkelerinden oldu.

Haydar Aliyev Azerbaycan'ın dış politikasını tek yönlü dış politikadan farklı stratejilerin uygulandığı ve alternatif dengeleri içeren dış politikaya yöneltmiştir. Bu politikanın merkezinde ABD, AB, Türkiye, Rusya ve İran yer almaktaydı. Azerbaycan bütün komşularıyla ve güçlü dünya ülkeleri ile ilişkilerini rayına oturtmak, özellikle Batı ile ilişkilerini güçlendirmekle birlikte, Rusya ile de ilişkilerini düzeltmeye çalışmaktaydı. Rusya ile kötü giden ilişkilerini normalleştirmek istemesinin en büyük nedeni Karabağ sorununu çözmektir. Ancak Haydar Aliyev'in iktidara geldiği 1993'lü yıllarda Rusya ile ilişkileri yoluna sokmak hiç de kolay olmamıştır. Bütün çabalara rağmen Rusya Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı destekleme politikasından

vazgeçmemiştir. Bütün bu gelişmeler Azerbaycan'ın da Rusya'ya karşı temkinli politika izlemesini zorunlu kılmıştır.⁴⁰

Bu dönem Azerbaycan dış politikada enerji kartını kullanmıştır. Enerji rezervleri Batı'lı ülkelerin dikkatini çekmiş, bu nedenle Batı ülkeleri Azerbaycan'la ilişkilerin güçlenmesini isteyen taraf olmuştur.

1991-1993 yıllarını kapsayan dönemde Azerbaycan dış politikasında karışıklık dikkat çekmektedir. Çok kısa bir sürede dış politikada bu kadar çok gelgitler olmasının sebeplerinden biri kurulma sürecindeki sancılar olmakla beraber bir diğer neden ise Karabağ sorunu olmuştur. Karabağ sorunundaki başarısızlık nedeniyle Mutalibov ve Elçibey'in iktidarda kalma süresi çok kısa olmuştur. Haydar Aliyev döneminde ise başta dış politikada sıkıntılar olsa da, yavaş yavaş sorunlar ortadan kaldırılmaya başlamıştır. Sorunların ortadan kaldırılmasındaki en büyük belirleyici unsur ise Aliyev'in benimsediği denge politikasında ısrarcı olmasıdır.

1.3. Dağlık Karabağ Sorunu ve Avrupa Birliği'nin Sergilediği Tutum

Karabağ Azerbaycan'ın tarihi toprağıdır. Yüzyıllardır burada Azerbaycan Türkleri yaşamıştır. Ancak 18. yüzyıldan başlayarak Azerbaycan, Çarlık Rusya'sının bölgede uyguladığı etnik politikaların olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle, Azerbaycan bağımsızlık sürecini anlatırken, bu sürecin iki önemli dinamik çerçevesinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu iki önemli dinamikten ilki ülkenin bağımsız devlet geleneğinin olduğunu düşünen ve bu düşüncüyü koruyan entelektüel birikime sahip olmasıdır. Diğer ikinci dinamik ise kendi ulusal çıkarlarına ulaşmak için Rusya ile stratejik ittifaklar geliştiren Ermenilere duyulan ulusal tepki gibi düşünülebilir. Ermeni unsurunun Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği

⁴⁰ Yılmaz- Sayın, a.y., s. 39.

döneminde bölgede kullanılma biçimi olan geleneksel milliyetçilik eğilimini güçlendirmiştir, Gorbaçov dönemi reformları ile girilen yeni dönem ülkeyi bağımsızlık yönünde ateşlemeye neden olmuştur. Azerbaycan siyasi hayatının şekillenmesinde bağımsızlık öncesi ve sonrasında temel belirleyici unsur olan Ermeni sorunu, yani Ermenilerin Azerbaycan topraklarına olan iddialarıyla ortaya çıkan Karabağ sorunu olmuştur.⁴¹

Karabağ sorununun ortaya çıkmasını tetikleyen faktörlerin başında yukarıda da belirtildiği gibi Rusya'nın etnik ve dini farklılıkları körükleme politikası etkili bir faktör olmuştur. Rusya Azerbaycan Türklerine karşı Ermenileri bir dengeleyici unsur olarak bölgede aktif bir şekilde kullanmıştır. Sovyet yönetimi boyunca Azerbaycan Türklerine karşı Rusya tarafından duyulan güvensizlik Ermenileri cesaretlendirmiş ve DK'nın kendilerine ait olduğu düşüncesini Rusya üzerinden gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Sovyetler Birliği döneminde Ermeniler ve Azerbaycanlılara karşı uygulanan politikalar arasında olan Ermeniler lehine uygulamalar bunun açık örnekleridir. Sovyetler döneminde Ermenilere kültürel ve siyasi açıdan daha destekleyici politika gerçekleştirilmiştir.⁴²

Mesela, Ermeniler Sovyet döneminde kendi alfabelerini kullanabilmişlerdir, Ermeni isimlerinde hiçbir değişiklik yapılmamıştır ve en önemlisi ise, Ermeni Kilisesinin kültürel ve siyasi sistem içindeki geleneksel rolünde bir zayıflama olmamıştır. Azerbaycan'da ise bunun aksine olarak Sovyetler döneminin son 8 yılında 3 defa alfabe değişikliği yapılmıştır. Dini açıdan Azerbaycan'a baskılar uygulanmış, camiler kapatılmış, toplumun kendi inançlarını serbestçe yaşamalarında ciddi sıkıntılar ortaya çıkmıştır.⁴³

Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesi girişimleri 19. Yüzyılın başlarından itibaren başlamıştır. Çarlık Rusya'yı bu tür bir göç

⁴¹ Alkan, **Azerbaycan Paradoksu: Çapraz Baskılar Altında Azerbaycan'da Siyasi Sistem Ve Dış Politika**, s. 48-49.

⁴² a.e. s. 50.

⁴³ Behlül Özkan, "Who Gains from the "No War No Peace" Situation? A Critical Analysis of the Nagorno-Karabakh Conflict", **Geopolitics**, Cilt:13, Sayı 3, 2008, s. 588.

politikasına iten başlıca etkenler stratejik bir konumda yerleşen Azerbaycan üzerinden Kafkasya’da gücünü pekiştirmek olmuştur. Ermeni nüfusunun seçilmesinin ardında yatan neden olarak ise nüfusunun büyük bir bölümü Türk ve Müslüman olan Azerbaycan’ın demografik yapısını Hristiyan nüfusu lehine değiştirmek istemesi gösterilebilir. 1828 yılından 1988 yılına kadar Ermeniler Azerbaycan topraklarına yerleştirilmeye ve Azerbaycan topraklarında Ermeni nüfusun daha baskın olmasına, Azerbaycan’ın demografik yapısının değişmesine sebep olmuştur. Soğuk Savaş’ın ardından Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Kafkasya’da ortaya çıkan etnik çatışmaların başlangıç tarihi bu olaylara dayanmaktadır.⁴⁴

Yıllardan beri devam eden huzursuzluk 1988 yılının başlarında DK Sorununun ortaya çıkmasıyla daha da alevlenmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında tarihsel olarak devam eden anlaşmazlık Sovyetler döneminde sıcak çatışmaya dönüşmemiş ancak Sovyetlerin dağılmasıyla beraber eski hesaplar yeniden açılmıştır. Bu sefer sorunun daha ağır sonuçlanacağı Gorbaçov’un “Glasnost ve Perestroyka” politikasıyla Azerbaycan’a bağlı olan DKÖV’in Ermenistan ile birleşmeyi resmen talep etmesinden belliydi. Azerbaycan ise bu durumu ulusal çıkarlarına karşı tecavüz olarak görmüştür.⁴⁵ Her iki tarafın kararlarını değerlendirerek karar alan SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı Azerbaycan Ermenistan sınırlarının ve anayasayla belirlenmiş olan toprak bütünlüğünün değiştirilmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir. Bunun için her iki tarafın sınırları değiştirmek konusunda anlaşması gerektiğini belirtmiştir. Bu karar Ermenilerin tepkisine neden oldu ve DKÖV’ün Ermenistan ile birleştirilmesi için daha ciddi adımlar atılmaya başlamıştır.⁴⁶

1988 yılında Azerbaycan’a karşı yapılan toprak iddiaları sonucunda Azerbaycan ve Ermeniler arasında sorunlar büyümeye başlamıştır.

⁴⁴ Alkan, **Azerbaycan Paradoksu: Çapraz Baskılar Altında Azerbaycan’da Siyasal Sistem Ve Dış Politika**, s. 49.

⁴⁵ Fahrettin Çiloğlu, **Rusya Federasyonu’nda ve Trans Kafkasya’da Etnik Çatışmalar**, Sinatle yayınları, İstanbul, 1998, s. 143.

⁴⁶ Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, 7. Cilt, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 397-398.

Azerbaycanlılar Karabağ Bölgesinden toplu halde göç ettirmeye, Azerbaycanlılara karşı etnik temelli kısımlar uygulanmaya başlanmıştır.

1990 yılında çıkartılan bir yasa ile Sovyet Ordusu tarafından geniş bir silah toplama faaliyeti başlatıldı. Bunun nedeni ise Azerbaycan'ı savunmasız bırakmaktı. Bu uygulama ile Azerbaycan Ermeni ve Rus saldırılarına karşı savunmasız bırakıldı, daha sonra meydana gelen Ermeni saldırılarında katliamların yaşanmasına, toplu göçe zemin hazırladı.⁴⁷

Ermenistan Sovyet hükümetinin desteği ile DK'nın birçok köy, ilçe ve illerini işgal etti ve DK'dan Azerbaycanlı nüfusun kendi ata yurtlarından göç ettirilmesine neden oldu. 1988-1993 yılları arasında DK Ermeniler tarafından bütünüyle işgal edildi. Bununla yetinmeyen Ermenistan Azerbaycan'ın DK ile sınırdaki 7 ilçesini daha ele geçirdi.⁴⁸

Azerbaycan'ın hem iç hem de dış politikasına yön veren olgu, bağımsızlığını kazandıktan sonra uzun süren iç karışıklıkların olması, ülke içi istikrarsızlığın olması ve sosyal ekonomik sıkıntılarla uğraşan DK bölgesinin Batı komşusu olan Ermeniler tarafından işgal olunması olmuştur . Yönetime gelenlerin DK çatışmasını çözümlmek için çalışması başlıca amaç idi ve hala da öyle olarak kalmıştır.⁴⁹

DK'nın Ermenistan tarafından işgalinin ilk yıllarında Türkiye, Kazakistan, İran, Rusya ve başka bazı devletler, çatışmanın çözülmesi için arabuluculuk girişiminde bulundular. Ancak bu girişimler hiçbir sonuç vermedi. Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan tarafından işgal edildi.

Ermenistan- Azerbaycan çatışması zamanı uluslararası hukukun pek çok prensibi ihlal edilmiştir. Bunlara AGİT çerçevesinde 1 Ağustos 1975 tarihinde imzalanan Helsinki nihai senedindeki "güç kullanmamak ve ya güçle tehdit

⁴⁷ Alkan, **Azerbaycan Paradoksu: Çapraz Baskılar Altında Azerbaycan'da Siyasal Sistem Ve Dış Politika**, s. 51.

⁴⁸ Kemale Ruinten, **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü Ve Dünya Siyaseti**, Bakü, Adiloğlu Yayınları, 2008, s.25.

⁴⁹ Top, **a.y.** s. 2.

etmemek” prensibidir. Ermeniler bu prensibi Azerbaycan’a karşı ihlal etmiştir. Aynı zamanda Ermenistan Ermenileri DK’de yaşayan Ermenilerin haklarının “bozulmasını” bahane ederek Azerbaycan topraklarına ve orada milli çatışma yaratmakla BM Genel Meclisinin 9 Aralık 1981 tarihli 36/103XXXVI kararının “Diğer devletlerin işlerine karışmamakla ilgili” bildirdesinin birçok maddelerini ihlal etmiştir.⁵⁰ DK çatışması uluslararası ve bölgesel sulh, güvenlik açısından uluslararası hukuk normlarının ve prensiplerinin kaba şekilde ihlal edilmesinin en bariz örneğidir.

Bütün bu ihlallere rağmen Azerbaycan toprakları Ermeniler tarafından işgal edilirken, hatta Azerbaycanlılara karşı 26 Şubat 1992 tarihli Hocalı soykırımını gerçekleştirirken uluslararası toplum bu işgal ve soykırım karşısında sessiz kalmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri olarak bütün bu gelişmelerin Sovyetlerin yıkım sürecini hızlandıracak olan ve böylece Batı’nın lehine gelişebilecek olan bir uluslararası sistemin ortaya çıkma isteğiydi. Aynı zamanda bu bölgede ilk önceleri çıkarları olmadıklarını düşündüklerinden hiçbir şey yapmayarak sadece bu durumu seyretmeyi tercih etmekle yetindiler. Çatışmaya müdahale zamanı hiçbir çıkar elde etmeyeceklerdi, ancak müdahale etmeyerek Sovyetlerin çöküşünü hızlandırmak onların çıkarlarını karşılamaktaydı. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki DK sorunu 1992 yılından sonra uluslararası alanda önemli sorun olarak dikkat çekmiştir. DK’nin Ermeniler tarafından işgal olunmasından sonra Azerbaycan sorunun çözümü için birçok uluslararası teşkilatlara üye olmuş, topraklarının işgalden kurtarılması için bir dizi adımlar atmıştır.

Azerbaycan’ın BM, AK, AB, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova tarafından kurulan GUAM kurumu, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile ilişkileri ilerledikçe bu kurumlar Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki DK sorununu çözümlemede bir rol üstlenmeye başlamışlardır.

Azerbaycan 1992 Şubat ayında AGİT’in üyesi olmuştur. AGİT

⁵⁰ a.y. s. 28-30.

Azerbaycan'ın üye olduğu ilk Avrupalı örgüttür.⁵¹ 1992 yılında Azerbaycan AGİT'in üyesi olduktan sonra DK sorunu onun üye devletleri tarafından tartışma konusu olmuştur. DK sorununu halletmek için AGİT Minsk Grubu (MG) kurulmuştur.⁵² 9 Ağustos 1993 tarihinde Roma'da AGİT MG Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmeler sırasında Ermenistan askerlerinin Azerbaycan bölgesinden çıkarılmasını öngören "Acil Eylem Planı" müzakere konusu oldu.⁵³ Ancak Ermeniler buna itiraz ettiler. Uzun görüşmelerden sonra çatışmanın devam etmesinin ve daha da büyük kıyımların ortaya çıkmasını önlemek amacıyla 12 Mayıs 1994 tarihinde Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateşkes imzalandı.⁵⁴ AGİT, DK sorunun çözülmesi ile ilgili birçok teklif ileri sürmüştür ancak bu tekliflerin hiçbiri uygulama aşamasında bir sonuç vermemiştir. Sorun 20 yıldan daha fazla bir süredir çözümsüz olarak devam etmektedir. Azerbaycan kendi toprak bütünlüğünü işgal sebebiyle koruyamamıştır. Karabağ sorunu ekonomik ve siyasi açıdan Azerbaycan'ın iç ve dış politikasını etkilemiştir. Savaş ve işgal dolayısıyla Azerbaycan'ın 1 milyondan fazla insanı mülteci durumuna düşmüş, binlerce insan hayatını kaybetmiş ve ekonomik olarak ülkenin en verimli bölgelerinden yararlanamaz durumda kalmıştır.⁵⁵

GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova), DK sorunun çözülmesi için en çok çaba harcayan teşkilatlardan biri olmuştur. Bunun en önemli nedeni üye ülkelerin hepsinde Sovyet döneminden itibaren toprak bütünlüğüyle ilgili sorunlarının olması, bu ülkeler arasında birbirlerine karşı düşünce farklılıklarının olmamasıdır. GUAM, DK arazisinde kendi barış güçlerinin yerleştirilmesine çalışmıştır. Sorunun çözülmesi için diğer birlik ve

⁵¹ Azerbaycan Cumhuriyetinin İşler İdaresinin Cumhuriyet Kütüphanesi, "Dağlık Karabağ Sorunu Uluslararası Kurumların Tartışmasında", (Çevrimiçi) <http://files.preslib.az/site/karabakh/gl2.pdf>, 04 Mart 2014.

⁵² Elçin Ehmedov, "Minsk Grubunun kurulması ve Faliyeti", (Çevrimiçi) <http://strategiya.az/old/index.php?m=xerber&id=260>, 04 Mart 2014.

⁵³ Halk gazetesi, 14 Ağustos, 1993.

⁵⁴ Vahid Ömerov, **Ses gazetesi**, №136, 26 Temmuz, 2013.

⁵⁵ Osman Nuri Aras, Bilal Dedeyev, Reha Yılmaz, Vefaddin İbayev, **Karabağ Savaşı: Siyasi, Hukuki, Ekonomik Analiz**, Kafkas Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü, 2008, s.142.

kurumlara başvuruda bulunmuştur. Birçok teklif ve fikirlerini paylaşmıştır.⁵⁶

BM de DK sorununun çözülmesi için çaba harcayan teşkilatlardan biridir. BM 1993 yılında sorunun çözülmesi yolunda 4 öneri ileri sürdü. Bunlar sırasıyla 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlardır.⁵⁷ Bu çözüm kararlarının hepsinde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı, acilen ateşkes ilan olunması, askeri operasyonlara son verilmesi, işgalci orduların Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarından çıkarılması talepleri ileri sürülmekteydi.⁵⁸ Bu kararların hiçbiri gerçekleşmemiştir. 2006 yılında GUAM tarafından BM'ye DK, Güney Osetya ve Abhazya çatışmalarının hal olunmasına müdahale için müracaat gönderildi. Ermenistan Azerbaycan sorunu konuşulmak için BM'nin 61. oturumunun gündemine alındı. Burada Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarında yangınların nedenlerinin araştırılması ile ilgili çözüm kararı kabul edildi. 2007 yılında yeniden Ermenistan Azerbaycan DK sorunu BM'nin 62. Oturumunun gündemine alındı. DK çatışması ile ilgili sürekli olarak görüşmeler yapıldığı için onun dondurulmuş olmadığı bildirildi. Ancak DK sorununun BM'de çözüm yolu olmadığı, çatışmanın çözümü işiyle AGİT'in ilgilendiği beyan edildi.⁵⁹ Daha sonraki yıllarda da DK sorunu BM oturumlarında tartışma konusu olmuştur. Ama sorunun çözümüyle ilgili hiçbir ilerleme sağlanamamıştır. Ancak BM Azerbaycan Cumhuriyetinin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğini defalarca vurgulamıştır. Aynı zamanda Karabağ'ı Azerbaycan'ın parçası gibi tanıdığını belirtmekte ve saldırgan güçlerin Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından kısa sürede ve koşulsuz çıkarılmasını talep etmektedir. Ancak BM kendi deklare ettiği bu bildirimlerin uygulanması aşamasında yetersiz kalmaktadır. BM Güvenlik Konseyi'nin (GK) bazı üyeleri özellikle de Rusya'nın başka ülkelerle çıkarlarının çatışması dolayısıyla sorunun çözümsüzlüğünden yana tavır takındığını söylemek mümkündür.⁶⁰

⁵⁶ Ruinten, a.y. s.152-156.

⁵⁷ Novruz Memmedov, **Xarici Siyasetin Azerbaycan Modeli**, Çaşıoğlu Yayınları, Bakü, 2012, s.85

⁵⁸ Ses gazetesi, 22 Ekim, 2011.

⁵⁹ Ruinten, a.y. s.156-160.

⁶⁰ Ses Gazetesi, 22 Ekim, 2011.

Uluslararası örgüt konumunda olan AK'nin temel görevlerinden biri insan haklarının korunmasıdır. AK Ermenistan Azerbaycan çatışmasının da devamlı müzakere olduğu kurumdur. 1992 yılında "Dağlık Karabağ", 1993 yılında Kelbecer ilçesinin Ermenistan tarafından işgali sonucu "Dağlık Karabağ Çatışmasının Gerginleşmesi" adlı bildirelerini kabul etti. Bu bildirmede Konsey Ermenistan'ın DK arazisinde sivil nüfusa karşı şiddet ve hücumları keskin bir şekilde kınamakta ve meselenin güç yoluyla çözülmesi girişiminin kabul edilemez olduğunu bildirmektedir. 2001 yılında Azerbaycan ve Ermenistan AK'ye üye olduğu zaman çatışmanın sulh yoluyla çözülmesine dair yükümlülük aldılar. Sonraki yıllarda da AK çatışma ile ilgili birçok çözüm formülleri üretmesine rağmen uygulama aşamasında başarı sağlanamadı. AK Ermenistan'ı Azerbaycan topraklarını işgal etmesi sebebiyle "işgalci devlet" olarak kınayan uluslararası örgütler içerisinde yer almaktadır.⁶¹

AB'nin DK sorunu ile ilgili tavrı Azerbaycan için çok büyük önem taşımaktadır. 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlık kazandığı zaman AB Azerbaycan ekonomisinin kalkınması için finansal olarak yardımın büyük bir bölümü AB'den gelmekteydi.⁶² AB, DK sorunu ortaya çıktığı zaman bu soruna yönelik kendi politikasını kısa zaman içerisinde belirlemiştir. Çatışmanın ilk yıllarında AB diğer birçok uluslararası örgütler gibi Ermenistan ile Azerbaycan arasında ortaya çıkan soruna karşı seyirci kalmayı tercih etmiştir. DK çatışması zamanı AB kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Sovyetler Birliğinin çökmesinin hızlanması AB'nin çıkarıydı. AB çok büyük nüfuza sahip olan SSCB'nin kendi gücünü kaybetmesini istemekteydi. Ancak Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra AB, Ermenistan ve Azerbaycan çatışması ile ilgili uluslararası hukukun çiğnenmesine rağmen kendi çıkarları doğrultusunda soruna taraf olmaktan ziyade seyirci kalmaya özen göstermekteydi.

Güney Kafkasya AB'nin siyasi olarak yayılma alanları içerisinde yer

⁶¹ Ruinten, a.y. s.166-172.

⁶² Rauf Qarayev, "Ermenistan Azerbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişesinin Nizamlanmasında Beynelxalq teşkilatların Qerarlarının Ehemiyeti ve Beynelxalq hüquq", **Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Elmler Akademiyası Felsefe, Sosiyalogiya ve Hukuk İnstitutu**, Bakü, 2012, s. 91.

almamasına rağmen ekonomik çıkarları ve özellikle de enerji koridorları bakımından stratejik bir öneme sahipti. Bundan dolayıdır ki bölgede yaşanan olaylar AB'nin yakından takip ettiği sorunlardan biriydi. Konuyla ilgili uzmanların ve siyasetçilerin genel kanısı DK sorununun çözülmesinde AGİT'in yetersiz kaldığı doğrultusunda ve bundan dolayı da çatışmanın çözümlenmesi için AB'nin rol alması gerektiğini belirtmekteydiler. Hatta Bordo Siyasi Araştırmalar Enstitüsünün temsilcilerinden Samuel Lussak bu çatışmanın çözümlenmesini Moskova'da, Washington'da değil Brüksel'de gördüğünü, bu çatışmanın çözülmesinde AB'nin daha aktif olması gerektiğini savunmuştur.⁶³ AB 16 Aralık 1991 tarihinde Dışişleri Bakanlıklarının oturumunda Bakanlar, SSCB'de yaşanan gelişmeleri değerlendirerek bağımsızlık kazanan devletlerin uluslararası sistemle bütünleşmesinin gerektiğini belirtmekte, içinde oldukları siyasi gelişmeleri de göz önüne alarak bu ülkelerin ivedilikle bağımsızlıklarının tanınmasının gerçekleşmesini istemekteydiler. Devletlerin bağımsızlığını tanımaya karar veren AB'li bakanlar Helsinki nihai senedini ve Paris tüzüğünü esas almışlardır. Bu tüzükteki başlıca göstergeler devletlerin egemenliklerine tam saygı, sınırların sadece barışçıl yollarla değiştirilme ihtimali ve bu konuda devletlerin üzerine düşen yükümlülükleri taraf oldukları anlaşmalara dayanarak çözüme zorunluluğu olmuştur.⁶⁴

AB ilk kez 22 Mayıs 1992 tarihinde DK çatışması ile ilgili bildiri deklare etmiştir. AB, bu bildiriye DK savaşının daha da şiddetlenmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve her iki ülkenin AGİT'in yükümlüklerini kabul ettikleri halde eşit bir şekilde uluslararası hukukun tanıdığı bütün haklara sahip olacaklarını belirtmiştir. AB, aynı zamanda Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmanın uluslararası hukuk normları çerçevesinde halledilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Daha sonra 18 Haziran 1992 tarihinde sonraki bildiri kabul edilmiştir. Birlik bu bildiriye de devam eden çatışmadan dolayı rahatsızlık ve endişelerini dile getirmiş, Ermenistan ve

⁶³ a.e. s. 99

⁶⁴ Ruinten, a.y. s.173.

Azerbaycan'a AGİT'e üye olurken kabul ettikleri yükümlülükleri hatırlatmış, hukuka saygı ilkesinin altı çizilmiş ve AGİT'in MG'nin barış görüşmeleri için en kısa sürede çağırılmasının gerekliliği taraflara deklare edilmiştir.⁶⁵

1993 yılı 7 Nisan tarihinde AB daha bir bildiri kabul etmiştir. AB'nin bu bildiriye kabul etmesindeki başlıca etken Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Kelbecer ve Fuzuli ilçelerini işgal etmeleriydi. Bu bildiriye birliğe üye ülkeler çatışmanın şiddetlenmesinden rahatsızlık duyduklarını, hadiselerin Kelbecer ve Fuzuli ilçelerine doğru büyümesinden üzgün olduklarını ifade etmişlerdir.⁶⁶ Bu bildirilerden görüldüğü üzere AB çatışmaya tarafsız yaklaşmakta ve saldırganın Ermenistan'ın saldırganlığı konusunda net bir ifade kullanmaktan çekinmekteydi. Ermenistan ordusunun cephe bölgesinde yeni faaliyetler hayata geçirmesi 1993 yılının 24 Haziran-3 Eylül tarihleri arasında AB tarafından yeni bildirinin kabul edilmesine neden olmuştur. Bu bildiriye Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı askeri saldırıları kınanmış ve mültecilerin sayının fazlasıyla artmasından duyulan rahatsızlık beyan edilmiştir. AB AGİT'in MG'nin barış için yaptığı görüşmeleri desteklediklerini bildirmiş ve tarafları bu sürecin gerçekleşmesi için çaba göstermeğe davet etmiştir. Birlik, aynı zamanda BM'in sorunun çözümüne ilişkin ilkelere tarafların saygı duymasının gerekliliğini dile getirmiş, Ermeni silahlı birlikleri tarafından işgal edilen Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebayıl ilçelerinden çıkarılması talebini yenilemiştir. Bildiriye aynı zamanda Ermenistan'ın Azerbaycan bölgelerine saldıran taraflar içerisinde bölgede yaşayan yerli Ermeni ahalisi abartılı bir şekilde belirtilmiştir.⁶⁷ Ancak bu bildiriye kusurlu bölümlerin mevcudluğu üzerine durulması gereken noktalardan biridir. Çünkü Azerbaycan topraklarında askeri operasyonları yerli ermeni nüfusu değil Ermenistan ordusu gerçekleştirmekteydi. Başka bir eksiklik bildiriye sorunun gerçek mahiyeti ile ilgili hiçbir bilgi olmamasıdır. Buna ek olarak, AB'nin Ermenistan'ı saldırgan ülke olarak belirtmekten kaçındığı görülmektedir.

⁶⁵ Süleymanov, *Avropa İttifaqı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdashğa Doğru*, s. 47

⁶⁶ Elşad Abdullayev, *Dağlıq Qarabağ Beynelxalq Hüquq Müstevisinde*, Bakü, Tehsil yayınları, 2004, s.41

⁶⁷ Süleymanov, *Avropa İttifaqı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdashğa Doğru*, s. 48.

9 Kasım 1993 tarihinde AB tarafından yeni bir bildiri daha kabul edilmiştir. DK bölgesinde ateşkesin ihlal edilmesi AB tarafından kınanmakta, bunun mültecilerin sayının artmasının gerginliğin çoğalmasına neden olacağı belirtilmekteydi. AB AGİT'in prensiplerine uygun olarak Azerbaycan'ın sınır bütünlüğünü ve egemenliğini tanıdığını bildirmekteydi. Mültecilerin durumuna özellikle üzüldüğünü belirterek bundan sonra savaş mağdurlarına yönelik insani yardım taahhüdünde bulunmaktaydı.⁶⁸

Bu bildirilerden görüldüğü üzere AB, DK çatışması ile ilgili kabul ettiği bildirilerde ihtiyatlı bir dil kullanmakta, saldırgan ülkeyle saldırıya maruz kalan ülke arasında net bir tavır sergilemekten kaçınmakta, silahlı saldırıların Ermenistan silah kuvvetleri tarafından gerçekleşmesine rağmen DK Ermenileri tarafından gerçekleştirildiği üzerinde durulmaktaydı. Aynı zamanda bu bildirilerde Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi realitesi göz ardı edilmiş, çatışmanın gerçek nedenleri ile ilgili fikir bildirilmekten kaçınılmış, konuyla ilgili dengeli ve Azerbaycan açısından tatminkar olmayan bir pozisyon izlenmiştir.

Avrupa'nın enerji güvenliği açısından Azerbaycan'ın önemi, savaşın yeniden başlanma tehlikesi ve ortaya çıkabilecek istikrarsızlık, Rusya'nın bu sorunun çözümünde belirleyici aktör konumunda olması gibi etkenler, DK sorununun AB için Güney Kafkasya'da en öncelikli sorun haline dönüşmesine sebep olmuştur. Buna rağmen DK sorunu AB'nin eski Sovyet ülkelerindeki sorunlar arasında en az müdahil olduğu sorundur. DK sorunu AB'nin siyasi ortak olarak komşuluğunda olan ancak çözümü için neredeyse hiç uğraşmadığı iki sorundan birisidir.⁶⁹ DK sorununa AB'nin bu kadar uzak kalmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan biri 90'lı yıllarda AB'nin coğrafi olarak bu bölgeye uzak kalmasıdır. Azerbaycan tarafı sorunun AB tarafından çözülmesi için çaba sarf etse de sorunun çözülmesinden yana olmayan taraflar da vardır. MG'nin

⁶⁸ Azerbaycan Cumhuriyetinin İşler İdaresinin Cumhuriyet Kütüphanesi, "Dağlık Karabağ Sorunu Uluslararası Kurumların Tartışmasında", (Çevrimiçi) <http://files.preslib.az/site/karabakh/gl2.pdf>, 20 Mart 2014.

⁶⁹ Nicu Popescu, **EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts**, New York, Taylor & Francis e-Library, 2011, s.95.

eş başkanı olan Fransa, bu çözümde AB'nin büyük rol almasına karşı çıkmaktadır. Bu, AB'nin bu sorunun çözümünde rolü için açık şekilde bir engel oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerini geliştirmesinin önemli hatlarından biri de Ermenistan - Azerbaycan DK çatışmasının barışçıl yollarla çözümü ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tesis edilmesi ilkesi belirleyici faktörlerdendir. Bu sorunun çözümünde AB'nin etkisini kendi lehine kullanma girişimleri Azerbaycan tarafında görülmektedir.⁷⁰ Ancak Ermenistan ve Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerinin gelişmesi AB'nin tarafsız bir duruş sergilemesinde etkili olmaktadır. AB ne Azerbaycan'ın enerji kaynaklarından vazgeçiyor ne de Ermenistan'ı tamamen Rusya'nın etkisine bırakmak istiyor. Bu sebepten dolayı da iki taraf arasında tarafsız ve dengeli bir çizgi izlemeye çalışmaktadır.⁷¹

Genel olarak, AB sorunun ortaya çıkış yıllarında çatışma ile ciddi olarak ilgilenmemiş, bu sorunla ilgili kesin taraf bildirmekten çekinmiştir. Ancak ne zaman ki AB'nin Güney Kafkasya ile ilgili enerji politikaları bölgesel ve küresel anlamda dikkat merkezine çevrildi, AB kurumsal anlamda sorunlara yakından ilgi duymaya başladı, AB'nin tutumu kısmen olsa da değişmeye başladı. AB'nin DK ile ilgili en ciddi yaklaşımı olarak tutumunu ortaya koyan 2003 yılındaki girişimi gösterilebilir. Birlik çatışmanın çözülmesi için taraflar arasında iletişim kanallarının açık tutulması kaydıyla Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarının beşinin geri verilmesini teklif etmiştir. Ancak uygulamada bu teklif sadece müzakere olarak kalmıştır. Bu teklif ile AB'nin bölgeyle ilişkilerini güçlendirmekte, hem de DK çatışmasını çözmek için aktif rol almakta istekli olduğu ancak yeterli bir seviyede irade gösteremediği görülmektedir.⁷²

Ne zaman ki, bölgenin istikrarı AB için hayati öneme sahip olmaya başladı, AB, DK sorununun çözümüyle biraz daha fazla ilgilenmeye başladı.

⁷⁰ Süleymanov, *Avropa İttifağı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdashğa Doğru*, s. 46.

⁷¹ Popescu, *EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts*, s.99.

⁷² Süleymanov, *Avropa İttifağı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdashğa Doğru*, s. 50.

AB hem tarafsız kalmayı tercih etmekte, hem de sorunun bir an önce çözülmesini istemekteydi.⁷³ Ortaya çıkan bu ikilem sorunun çözülmesinin önünü tıkamaktaydı. DK çatışmasının ilk yıllarında AB'nin gerçekleştirdiği dikkatli ve amorf tutum, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ve saldırganlığıyla ilgili hiçbir kararın olmaması sonraki yıllarda değişmeye başlamıştır. Öyle ki, 2010 yılında AB bir Çözüm Bildirgesi kabul etmiştir. Bu kararda Ermenistan'ın Azerbaycan'ın DK de dahil olmak üzere bütün işgal olunmuş topraklardan en kısa sürede çıkması gerektiği vurgulanmıştır.

Çatışmanın başlarında çatışmaya karışmamayı tercih eden AB sonraları bu tutumunu değiştirmiş çatışmanın çözülmesi için kararlar kabul etmiştir. Ancak bu kararlar sadece kağıt üzerinde kalmıştır. AB diğer uluslararası örgütler gibi sadece resmi belgeler kabul etmekle yetinmiş, çatışmanın çözülmesi için uluslararası hukuk çerçevesinde Ermenistan'a karşı kendi güç ve olanaklarını kullanarak hiçbir yaptırım uygulamamış ve günümüzde de DK çatışmasının çözülmesinde belirgin bir aktör olmamaya devam etmektedir.

1.4. Azerbaycan Halk Cephesi Partisi: Azerbaycan Dış Politikasında Batı Avrupa'ya Yönelim

Azerbaycan için çok büyük önem arz eden Karabağ sorununun 1988 yılında ortaya çıkması yüzlerce insanın siyasi mücadeleye yönelmesine ciddi bir teşvik olmuştur. Sovyetler Birliği'nden ayrılma eğilimlerini destekleyen toplumun önde gelen aydınları ve kanaat önderleri Halk Cephesi'nin kurulması amacıyla Teşebbüs Grubu'nu (TG) oluşturdular. Bu dönemde Azerbaycan'da Sovyetler nezdinde kabul görmeyen birçok "yasadışı" örgütler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi "Varlık Teşkilatı"ydı ki o da sonradan Teşebbüs Gurubu (TG) ile birleşerek AHC partisinin temelini oluşturmuştur. "Varlık Teşkilatı" Azerbaycan doğal kaynaklarının korunmasını, tarihinin, dilinin öğrenilmesini savunan milliyetçi bir teşkilattı. Uzun süren çabalar,

⁷³ Popescu, *EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts*, s. 96.

mitingler, yürüyüşler sonucunda 16 Haziran 1989 tarihinde Bakü’de AHC’nin kuruluş konferansı gerçekleştirildi. Konferansta 15 yönetim kurulu üyesi ve parti başkanı Ebulfez Elçibey seçildi. Yeni kurulmuş olan AHC partisi Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasını ve demokratikleşmesini amaçlamaktaydı. AHC, Azerbaycan’ın bağımsız devlet olarak tanınması ile ilgili kararın kabul edilmesini, Karabağ Özel Yönetim Komitesinin kaldırılmasını, Azerbaycan’a karşı toprak iddia ettiği için Ermenistan’la ilişkilerin kesilmesini istemekteydi. Bu taleplerin Azerbaycan Parlamentosunda kabul görmesi için oluşumun resmi olarak tanınması şarttı. 5 Ekim 1989 tarihinde uzun süren uğraşlardan sonra AHC, Azerbaycan SSC tarafından resmi olarak tanınarak tescil edildi.⁷⁴ AHC’nin iktidara gelmesi 7 Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyetinde demokratik yolla seçimler yapılması ile gerçekleşti. Ebulfez Elçibey, Azerbaycan’ın bağımsızlığından sonra yapılan ilk demokratik seçimlerde oyların %64’ünü alarak Azerbaycan Cumhuriyetinin seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı oldu.⁷⁵

1992 yılı Ocak ayında AHC Kurultayı toplanmıştır. Azerbaycan’ın politikası bu Kurultay’da kabul edilen programa göre oluşturulmuştur. AHC’nin programı genel olarak bağımsız bir Azerbaycan’ın kurulması, halkın hürriyetinin korunması, Komünist Partisi’nin yasaklanması, etnik azınlıkların haklarının korunması ve İran’da yaşayan Azerbaycan Türkleriyle daha yakın ilişkilerin kurulması gibi konuları kapsayan içeriklerden oluşmaktaydı.⁷⁶

Askeri açıdan ciddi bir yetersizliğin, eski komünizmden kalmış sorunların ağırlığına ve parlamentonun çoğunluğunun eski komünist parti milletvekillerinden oluşmasına rağmen, AHC yönetimi 1 yıllık sürede Milli Meclis’te 160 tasarı görüşmüş ve bunlardan 118’i resmen yasalaşmıştır.⁷⁷

⁷⁴ Ömer Faruk Ünal, “Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa Ve İktidar”, **Kafkas Üniversitesi**, Bakü, 2001, s. 1-2.

⁷⁵ Bütöv Azerbaycan Birliyi, **Elçibey bir il (1992-1993)**, Bakı, Ağustos,2010, s.6.

⁷⁶ Samir Mardanov, **Kafkasyanın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan; Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Basım Ltd. Şti. Ankara, 2013, s. 61.

⁷⁷ Bütöv Azerbaycan Birliyi, **Elçibey bir il (1992-1993)**, s. 16-17.

İktidara geldiği ilk zamanlarda AHC'nin gündeminde olan en önemli sorunlar devlet bağımsızlığını güçlendirmek, milli ordu oluşturmak ve Karabağ Savaşındaki kötüye gidişi durdurmaktır. Bunun için AHC iktidarı ekonomik olanakların büyük bir bölümünü bağımsız bir milli ordu kurulması için seferber etmiştir. AHC iktidarının milli ordu girişimindeki en önemli başarısı Rus ordularının ülke içerisinden çıkartılması başarısı olmuştur. Azerbaycan bunu başaran ilk eski Sovyet ülkelerinden olmuştur.

Elçibey'in cumhurbaşkanlığına geldiği dönem Azerbaycan'ın ekonomik, siyasi, demokratik yapılanma açısından ciddi sıkıntılar içerisinde olduğu bir dönem olarak görülmekteydi. Bunun en büyük nedeni yeni bağımsızlık kazanmış Azerbaycan'da iç ve dış sorunların olmasıydı.

AHC partisi iktidarda olduğu bir yıl boyunca küçümsenmeyecek ölçüde reform girişimlerinde bulunmuştur. Azerbaycan Sovyetler sonrası yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler içerisinde kendi sınırlarını milli ordusuyla korumak için girişimlerde bulunan ilk devlet olmuştur ve kısa süre içerisinde eksikliklere rağmen bağımsız Azerbaycan devletinin ilk milli ordusu oluşturulmuştur. Devlet için zorunlu olan gümrük sisteminin oluşturulması Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının ve ticaret akışının dış ülkelere yasadışı ve denetimsiz taşınmasının önü kesilmiş oldu. Maliye bakımından çöküş yaşamakta olan Azerbaycan'da "Devlet Lel-Cevahirat Fondu" kuruldu. Siyasi, iktisadi, yargı, medeniyet, eğitim alanlarında birçok reformlar gerçekleştirildi.

*"1992 yılında gerçekleştirilen AHC kurultayında kabul edilen programda, dış politikada daha çok liberal anlayışa vurgu yapılmaktaydı. Programda Azerbaycan'ın; bütün devletlerle barış içinde yaşamayı ve sorunlarını güç kullanmadan barışçıl yollarla çözmesi, devletlerin içişlerine karışılmaması, çok yönlü işbirliği ve karşılıklı yardım ilkesine dayanılarak kendi dış politikasını belirlemesi, diğer devletlerle doğrudan ilişkiler kurulması ve uluslararası kurumlarda temsil olunması belirtilmekteydi."*⁷⁸

⁷⁸ Mardanov, **Kafkasyanın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan; Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri**, s. 62.

Elçibey dış politikada Rusya'ya karşı Türkiye ve Batı ülkeleri ile sıkı işbirliğini savunmaktaydı. Bütün devletlerle barış içinde geçinmeye çaba sarfetmekte, kendi iç işlerine özellikle Rusya'nın karışmamasının gerekliliğine sürekli vurgu yapmaktaydı. Böyle bir çizgi izlemekle Azerbaycan'ın bağımsızlığını daha da güçlendireceğini ve kendi doğal kaynaklarının değerlendirilmesinde daha rahat hareket edebileceğini düşünmekteydi.⁷⁹ Bu nedenle, Elçibey Azerbaycan'ın bağımsızlığına en büyük tehdit olarak görülen Rusya ile ilişkilerini iki eşit devlet arasındaki güvenli bir ilişki temeline oturtmaya çabalamaktaydı. AHC iktidarı Rusya ile ilişkilerini düzene sokmak amacıyla biryandan Azerbaycan'daki Rus etkisini azaltma yoluna giderek Rusya'nın yayılma alanı olarak görülen BDT üyeliğini reddetmiş, Rus Ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılmasını talep etmiştir. Rusya'nın Karabağ sorununu Azerbaycan'a baskı aracı olarak kullanmasını önlemek amacıyla ABD ve AGİT aracılığı ile dengeyi sağlamaya çaba sarfetmiştir. Öte yandan, AHC, Rusya'yla genel Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile çeşitli alanlara ilişkin toplam 30 işbirliği anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaların imzalanmasında AHC iktidarı'nın amacı eşit ikili ilişkiler geliştirmektir. Ancak Rusya'nın Azerbaycan'a karşı tavrı Elçibey hükümetinin umduğu gibi gelişmemiştir. Öyle ki, 12 Haziran 1992- Aralık 1992 tarihlerini kapsayan dönemde Azerbaycan'ın bağımsız ve eşit ilkelere dayalı dış politika vizyonunu anlayışla karşıladığını bildirmesine rağmen, Rusya 1993 yılının Ocak-Haziran aylarını kapsayan dönemde Azerbaycan'a karşı saldırgan tavrını devam ettirmiş ve Ermeni Birliklerini Azerbaycan topraklarına saldırması için teşvik etmiştir. Rus askerlerinin Kelbecer'in işgaline katılmasına varacak kadar uluslararası ilişkilerle uyumsuz davranışlar içerisinde bulunmuştur.⁸⁰

AHC dönemi Azerbaycan dış politikasında Türkiye'yle olan ilişkiler stratejik bir öneme sahipti. Bu çerçevede, Cumhurbaşkanı Elçibey ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmış ve Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden taşınması düşünülen tüm projelere tam destek vermiştir. Bu dönemde

⁷⁹ Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Usak Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Aralık, 2009, s. 21.

⁸⁰ Cafersoy, **a.y.** s. 291-293.

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri genel olarak olumlu ve gelişen bir seyir izlemekteydi. Ancak aynı dönemde birçok sorun ve anlaşmazlıklar da ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlıkların başında Karabağ savaşı zamanı Türkiye'nin Azerbaycan'a siyasi destek vermesine rağmen, Elçibey'in beklediği askeri destekten Azerbaycan'ı yoksun bırakması sorunu gelmekteydi. Bu nedenle, Elçibey, Ermeni birliklerinin Kelbecer bölgesine saldırısı karşısında Türkiye'nin Azerbaycan'a lojistik desteği sağlayamamasından dolayı üzüntüsünü ve hayal kırıklığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Azerbaycan'a en son ziyaretinde, Azerbaycan'ı siyasi açıdan desteklediğini, ancak askeri yardımların sadece Azerbaycan ordusunu eğitilmesiyle sınırlı kalacağını bildirmiştir. Elçibey, Karabağ sorununun çözümünde Türkiye'nin aktif bir şekilde yer alması gerekliliğini her zaman vurgulamış, ama maalesef bu beklentinin aksine bu dönem içerisinde Türkiye'nin yeterli ve aktif bir katılımı söz konusu olmamıştır. Bu dönem Elçibey dış politikada genel olarak Milliyetçilik ve Türkçülük ağırlıklı ideoloji doğrultusunda politikalar izlemekteydi. Türkiye'yle ekonomik, politik ve kültürel ilişkiler hız kazanmaya başlamıştır. Elçibey, Azerbaycan'ın bütünlük kazanmasını, İran sınırları içerisinde bulunan Güney Azerbaycan'ın da Kuzey Azerbaycan'la birleşerek büyük ve güçlü bir Azerbaycan'ın kurulması gerektiğine inanmaktaydı. Bu doğrultuda, Türkçülük tonu ağır basan söylemler ön plana çıkarak 20 milyonu aşkın Azerbaycan Türkünün yaşadığı İran'ın kuzeyiyle birleşmeyi amaçlayan İran karşıtı bir dış politika vizyonu ortaya atıldı. Bu politika, Azerbaycan-İran ilişkilerinde büyük bir gerginliğe yol açtı. İran'ın bu dönem içerisinde Ermenistan'la ilişkilerini geliştirme girişimleri bu bağlamda değerlendirilebilir.⁸¹

Uzun yıllar totaliter rejimde yaşamış, iktisadi ve siyasi olanaklardan yoksun bırakılmış Azerbaycan, ittifakın çöküşüyle birlikte karşılaştığı kaotik ortamdan kurtulmak, ekonomik ve siyasi istikrarsızlığı gidermek, Batı standartlarında demokratik, adil bir hukuk sistemi kurmak, refah seviyesini

⁸¹ Mardanov, **Kafkasyanın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan; Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri**, s. 63.

yükseltmek için Batı yönelimli bir dış politika vizyonunu temel ilkesi ilan etmiştir.⁸² Bu dönem Azerbaycan dış politikasında Batıya doğru yönelimi net bir şekilde görmek mümkündür. Elçibey, Batı ülkeleri ile ilişkilerin güçlendirilmesi, ekonomi öncelikli işbirliği ve siyasi bütünleşme temelli çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesine önem vermekteydi. Elçibey'i Batı'ya iten etkenlerin başında, bölgesel ve küresel dünya ülkeleriyle sıkı ilişkiler geliştirmek, barışın hakim olduğu bir Kafkasya'nın inşasında destek bulmak, Azerbaycan ekonomisinin canlanması ve doğal kaynaklarının kullanımında Batı'nın ekonomik yönden lokomotif ülkeleriyle işbirliği gerçekleştirmek, Karabağ sorununun çözülmesi için Batı'nın inisiyatifini ve olabildiğince desteğini kazanma düşüncesi yatmaktaydı. Bunun için AHC döneminde Azerbaycan uluslararası ilişkiler sisteminde Batı yanlısı politika izlemeye başlamıştır. Bu bölgeyle yakınlaşmanın en kolay yolu Batı'nın dikkatini Azerbaycan'ın doğal kaynaklarına yöneltmektir. Bunun içindir ki, AHC Partisi, Hazar Denizinin zengin doğal kaynaklarını Türkiye üzerinden Batı'ya aktarmak, enerji koridorlarının güvenliği için Kafkasya bölgesinin istikrarının önemini vurgulamak adına Avrupa ile Orta Asya'yı birleştirmeyi planlayan petrol ve doğal gaz boru hatları, ayrıca tren ve otomobil gibi proje fikirleri ortaya koymuştur. Bu Projeler hem Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasını sağlayacak, hem de bu vesileyle Batı'yla bütünleşme olanağı kolayca gerçekleşmiş olacaktı.⁸³

Azerbaycan'ın Batı'ya doğru yönelimi 1992 yılında AGİT'e üye olmakla başlamıştır. 1992—1993 yılları arasında Azerbaycan ayrıca diğer Batı ülkeleri ile ikili ilişkilerin genişletilmesi için yoğun bir çaba sarf etmekteydi. Elçibey Batı ülkeleri ile sıkı ilişkiler kurmak için birçok kez bu ülkelere ziyarette bulunmuş, anlaşmalar imzalamıştır. 7-11 Temmuz 1992 tarihinde o zamanlar Avrupa İşbirliği ve Güvenlik Konferansı (AGİK) olan Avrupa İşbirliği ve Güvenlik Teşkilatına (AGİT) katılarak 8 Temmuz 1992 tarihinde Helsinki toplantısının nihai kararını, 11 Temmuz 1992 tarihinde Avrupa'da basit

⁸² Samed Seyidov, "Avropa Məkanına İntegrasiya Mərhələləri", **Azerbaijan Focus: Beynəlxalq münasibətlərə dair jurnal**, sayı:2, Ocak, Mart, 2010, s. 54

⁸³ Bütöv Azərbaycan Birliyi, **Elçibey bir il (1992-1993)**, s. 14.

silahların sınırlandırılması ile ilgili anlaşmayı imzalamıştır. 8 Haziran 1992 tarihinde Elçibey, Finlandiya Cumhurbaşkanı Mauno Koivisto ile görüşmüştür. Aynı zamanda bu dönemde Azerbaycan Batı ülkelerinden çok sayıda önemli misafirler ağırlamıştır. Elçibey, 27 Temmuz 1992 tarihinde BM genel sekreterinin özel danışmanı Ömer Helimi, 22 Şubat 1993 tarihinde Almanya Federal Meclisinin Dışişleri Komisyonu başkanı Hans Sterken, 9 Nisan 1993 tarihinde ABD Enerji Bilimi Enstitüsünün başkanı David Stang ile görüşmüştür. Elçibey, 22 Ocak 1993 tarihinde AGİK'in MG' Karabağ'a dair konferansının başkanı Mario Raffaelli ile görüşmüş, sorunun çözüme kavuşturulması yolunda müzakereler yürütmüştür. 20-22 Nisan 1993 tarihinde birçok ülke Cumhurbaşkanı'nın, o cümleden 30 Nisan 1993'te Harold Elliston başta olmakla İngiltere Parlamentosunun temsilci heyetinin, 14 Mayıs 1993'te ABD devlet başkanı müsteşarı Stroub Talbot'un Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'le görüşü gerçekleştirilmiştir. 17-28 Ağustos 1992 tarihinde Elçibey Azerbaycan'ı bağımsız ve demokratik devlet olarak Varşova'da insan haklarının korunması ile ilgili konferansta temsil etmiştir. 24 Ağustos 1992 tarihinde Elçibey Fransa Büyükelçisi Jan Perre ile görüşmüştür.⁸⁴ Elçibey, Batı ülkeleri ile dostluk ve işbirliği ilişkilerini pekiştirmek için Bakü'deki bütün yabancı ülkelerin konsoloslukları ile de ayrı ayrı görüşmüştür.

Cumhurbaşkanı Elçibey 28 Ağustos 1992 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyetinin Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankasına üyeliği ile ilgili karar imzalamıştır. 23 Mart 1993 tarihinde Elçibey'in Avrupa Parlamentosu'nun (AP) bir grup üyesi ile görüşmüştür.

16 aylık kısa bir sürede iktidarda olan AHC, bu dönemde diğer uluslararası teşkilatlarda olduğu gibi Azerbaycan'ın BM'de ve AGİT'te de eşit şekilde temsil olunmasına çalışmıştır. AHC'nin bu adımları Azerbaycan'ın Batı'da tanınmasına ve saygı görmesine vesile olmuştur. BM'nin Azerbaycan'da temsilciliği açılmış, Belçika, ABD, Almanya, İngiltere ile sıkı

⁸⁴ a.e. s. 20-21.

işbirliğine zemin oluşturulmuştur. Aynı zamanda, 23 Eylül 1992 tarihinde Azerbaycan'ın ABD, İngiltere ve Fransa'da Büyükelçilikleri açılmıştır.⁸⁵

ABD ve Batı ülkeleri ile ilişkiler Azerbaycan dış politikasının esas yönlerinden biri olmuştur. ABD ve Avrupa ülkeleri de Azerbaycan'la ilgilenmeye başlamıştır. 19 Haziran 1992 tarihinde ABD Richard Maylz'ı Azerbaycan'a elçi tayin etmiştir. Bu ülkelerin uluslararası şirketleri de önemli ekonomik potansiyeli olan (özellikle de doğal kaynaklar bakımından) Azerbaycan'a yönelik ciddi açılımlar yapmaya başlamışlardır. AMOKO, BP, Unocal, Statoil, Penzsoil ve başka büyük petrol şirketleri ile anlaşma imzalanmıştır. Bütün bunlar Batı'nın ve ABD'nin Azerbaycan'la ikili ilişkilerinin gelişiminde etkili olmuştur. Azerbaycan'da yapılanmaya başlayan siyasi ve ekonomik reformlar Batı tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Elçibey'in Batı'ya doğru yönelimi gelecekte Batı ile ilişkilerin daha da güçlenmesine, Batı'nın Azerbaycan'ı kendi siyasi genişleme alanı içerisinde görmesinde etkili olmuştur.

Azerbaycan için elde edilebilecek en önemli dış politika başarılarından biri Karabağ sorununun çözümü ile ilgili Batı'nın desteğini almaktı. Elçibey bu sorunun çözülmesinde uluslararası hukukun ve devletlerin egemenlik haklarına saldırdığı gerekçesiyle Ermenistan'a karşı Batı'nın yardımından yararlanabileceğine ümit etmekteydi. 28 Eylül 1992 tarihinde Elçibey, İngiltere Dış Ticaret ve Ekonomi Bakanı Michael Hezeltayn'ın başkanlık ettiği temsilci heyeti ile görüşmüştür. İngiltere Başbakanının Michael Hezeltayn ile Elçibey'e gönderdiği mektupta Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu ve Karabağ'ın statüsü konusunun tartışma konusu bile olamayacağı yazmaktaydı. Elçibey Azerbaycan'ın işgal olunmuş toprakları ile ilgili Ermenistan'ı şikayet eden bir bildiriyle BM'ye başvuruda bulunmuştur. 6 Nisan 1993 tarihinde BM GK işgal ile ilgili başvuruyu incelemiştir. GK, Ermenistan tarafının güvenliğe tehdit oluşturan eylemlerini hemen durdurması ve silahlı birliklerinin Azerbaycan topraklarından çıkarılması talebinde bulunmuştur. 26-27 Nisan 1993 tarihinde

⁸⁵ a.e. s. 42-45.

Elçibey'in diplomatik girişimleri sonucunda Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgal edilmesi Konsey tarafından kınandı. O dönem Pakistan'dan olan BM GK başkanı Cemsid Marker 27 Nisan tavsiyelerinden sonra GK Karabağ'daki durumla ilgili olarak çözüm planı kabul etmek gerekliliğine işaret etti. 30 Nisan 1993 tarihinde BM GK Karabağ'la ilgili 822 sayılı eylem planını kabul etti. Çatışmanın durdurulmasını ve Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarından (Kelbecer, Laçın, Şuşa) işgal güçlerinin çıkarılması ve bütün askeri operasyonlara son verilmesi gerekliliği taraflara deklare edilmiştir.⁸⁶

Bütün bunlar AHC dönemi Azerbaycan'ın dış politikası için başarılı sayılabilecek girişimler olarak değerlendirilebilir. AHC Batı odaklı siyaset yürüterek Azerbaycan'ın Batı ile ilişkilerini güçlendirme yolunda ilerlemiş, bunun sonucunda da Batı'nın desteğini bazı konularda ala bilmiştir. Karabağ sorunu ile ilgili olarak ister BM, ister AB, isterse de AGİT başta olmakla birçok Batı devletleri DK konusunda Azerbaycan lehine kararlar almalarına rağmen işi pratiğe dökmeye gelince bu eylemlerin günümüzde dahi yetersiz kaldığı görülmektedir. Her zamanki gibi uzaktan seyirci kalmayı tercih etmişlerdir. Bütün bunlara rağmen AHC'nin 1 yıllık sürede iktidarda olduğu dönemde Batı'ya doğru yönelme politikası yürütmesi Azerbaycan'ın dış politikası açısından başarılı bir siyaset olmuştur.

AHC dönemi Azerbaycan dış politikası uygulama aşamasında Sovyetler sonrası yeni bağımsız olan devletlerde olan zorlukları yaşamasına rağmen Elçibey önderliğinde başarılı sayılabilecek dış politika vizyonu ortaya koyabilmiştir. Özellikle, bölgesel ve komşu ülkelerle barış ve dengeli bir dış politika anlayışı arzu edilmesine rağmen yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı Rusya ve İran'la bu mümkün olmamış, bu devletlerle ilişkilerde zaman zaman ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Azerbaycan'ın bağımsız, kendi çizgisinde belirli bir dış politika anlayışına sahip olması, Rusya'nın etki alanından çıkan eski Sovyet ülkeleri nezdinde örnek oluşturma ihtimali Rusya'yı ciddi bir şekilde rahatsız etmiştir. Bu sebepten Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı destekleyerek

⁸⁶ a.e. s.45-78-80.

DK sorununun çözülmesi yolunda engeli daha belirgin hale getirmiştir. Bütün bu yaşanan gelişmelerde Karabağ sorunu ciddi bir etken olmuş ve yürütülen savaşlardaki başarısızlık 1 Eylül 1993 tarihinde Elçibey'in istifasına varan süreci hızlandırmıştır.

1.4.1. Avrupa Birliği - Azerbaycan İlişkileri AHC Gündemi

Azerbaycan'ın uzun yıllar SSCB esaretinde olması AB'nin bu bölgeye uzak kalmasına neden olmuştur. Azerbaycan AB ilişkileri SSCB dağıldıktan sonra gelişmeye başlamıştır. AB'nin Kafkasya'da yaşanan etnik çatışmalar ve bölgenin zengin doğal kaynaklarına yönelik tutumu incelendiği zaman AB'nin Kafkasya ile ilgilendiği ancak Sovyetlerin denetimindeki bölge konumunda olması sebebiyle herhangi bir politikayı icra etmekte zorlandığını söylemek mümkündür. Ancak SSCB'nin çöküşünün ardından bölge mevcut yer altı zenginlikleri, sınırları genişlemekte olan Avrupa'nın güvenliğinin sağlanması ve ticaretin geliştirilmesi için yeni bir pazar olarak görülmüş ve AB politikalarında yer almıştır.⁸⁷ Özellikle zengin enerji rezervleri olan Azerbaycan AB açısından çok büyük önem taşımaktadır. SSCB döneminde rejim nedeniyle Azerbaycan dünya pazarında bir rekabet unsuru olamamış SSCB'nin dağılmasından sonraysa dünya ülkelerinin ilgi odağı olmuştur.

Bağımsızlığının ilk yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali ile alakalı olarak AB bu bölgeyle ilgilenmeye başladı. Elçibey'in çabaları ile AB DK çatışmasıyla ilgili çok sayıda karar almıştır. Bu büyük oranda AB'nin Kafkasya politikasında değişikliğe gitmesi anlamına gelmekteydi. Doğal zenginliklerinden dolayı Azerbaycan'a olan ilgi günü günden artmaktaydı. Çatışmanın ilk yıllarında AB bu bölgeden uzak durmayı, çatışmaya seyirci kalmayı tercih etmiştir. Azerbaycan SSCB yönetiminde iken çatışmanın büyümesi SSCB'nin de zayıf düşüp dağılmasına neden olacaktı. Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra enerji rezervleri AB'nin

⁸⁷ Acar, a.y. s. 30.

dikkatini çekmeye başlamıştır, Azerbaycan AB için büyük oranda alternatif enerji kaynağı olabilirdi.

AB açısından Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilişkilerin geliştirilmesi ve enerji ortağına dönüşmesi çok önemli bir stratejik hedef olarak görülmekteydi. Öyle ki, bu işbirliği AB ülkelerine bölgenin enerji kaynaklarının alternatif yollarla nakli ve onların enerji güvenliğinin sağlanmasını, Avrupa ile Asya ülkeleri arasında malların ucuz yollarla tehlike olmadan taşınması için Avrupa-Kafkas-Asya koridorunun oluşumunu sağlayacaktı. Bu işbirliği Batı teknolojisinin yeni bağımsızlık kazanmış ülkelerin pazarlarına sokulmasını sağlamakta, demokratik değerlerin bu ülkelerde yayılması açısından AB'nin çıkarlarını tam olarak karşılamaktaydı. SSCB'nin dağılmasından sonra AB yeni bağımsız ülkelerle ilişkiler kurmak, bu ülkelerin piyasa ekonomisine geçişini sağlamak, nakliyat ve ülkelerarası ticaret alanlarında işbirliğini geliştirmek için TACIS programını hazırlamıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomisine yardım eden en önemli kurum AB olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan AB ilişkileri TACIS, Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACEKA), Avrupa'ya Petrol Ve Gazın Nakil Edilmesi Projesi (INOGATE), İnsani Yardım (ECHO) ve başka projeler çerçevesinde gelişmekteydi.⁸⁸

AHC Batı eğilimli siyaset gerçekleştirdiği için AB ile ilişkilerin dış politikasında önemi büyüktü. Ancak AHC döneminde AB Azerbaycan ilişkileri istenilen seviyede değildi. Çünkü AHC 1992 Haziran ayından 1993 yılının Ağustos ayna kadar olan çok az bir sürede iktidarda olmuş ve bu süre zarfında hükümetin uğraştığı en önemli sorun Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çıkarılmasını sağlamak, ülke içerisinde yaranan kaos ortamını bir an önce istikrara kavuşturmak olmuştur. AB ile ilişkileri istenilen seviyede geliştirmek AHC iktidarının kısa süren yönetiminden dolayı mümkün olmamıştır.

AHC dönemi dış politikasında belirleyici faktör Batı'ya doğru yönelim

⁸⁸ Süleymanov, *Avrupa İttifağı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdashğa Doğru*, s.9.

olduğu için o dönem Azerbaycan dış politikasının en önemli sorunu olan DK sorunun çözümü de Batı içerisindeki örgütlerde ve Batı'nın önde gelen devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesinde aranmıştır. Bu örgütlerden biri ve en önemlisi AB'dir. 18 Haziran 1992 tarihinde Brüksel'de AB tarafından DK çatışması ile ilgili bildiri kabul edilmiştir. Bu bildiri de birlik ve ona üye olan ülkeler çatışmanın tarafı olan ülkeleri sorunun çözümünde yapıcı davranmaya seslemiş ve daimi ateşkese taraflarca uyulması gerektiğini belirtmiştir. Bu bildiri de AGİT MG'nin en kısa sürede tekrar toplanması ve ateşkesin ilan edilmesi için çaba sarf edilmesi gerektiğine dikkat çekilmekteydi. AB DK'de baş veren çatışmadan dolayı yaşanan insani dramlar nedeniyle üzüntüsünü dile getirmekteydi. Bir sonraki bildiri 7 Nisan 1993 tarihinde yayınlanmıştır. Bu bildiri de daha önceki bildiri de ifade olunan fikirler yer almaktaydı. AHC döneminde AB tarafından kabul edilen son bildiri Brüksel'de 24 Haziran 1993 tarihinde yayınlanmıştır. Birlik ve ona üye olan ülkeler MG Genel Sekreteri Rafaelli'nin hazırladığı AGİT planının DK çatışmasının tarafları olan Ermenistan ve Azerbaycan tarafından kabul edilmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Söz konusu planın bölgede kapsamlı ateşkesin sağlanması, BM'nin 30 Nisan 1993 tarihli 822 sayılı kararının uygulanması ve DK sorununun müzakere yoluyla çözümü yönünde katkısı olacağına duyulan inanç vurgulanmaktaydı. Tarafları Ermenistan devletinin ordularını işgal edilmiş bölgelerden çıkarılmasını kabul etmeye seslemekteydiler. AGİT gözlemcilerinin bölgede yerleştirildiği andan itibaren onların güvenliğinin teminat altına alınması gerekliliği talep edilmekteydi.⁸⁹

Görüldüğü üzere, AHC döneminde AB çatışma ile ilgili tutumunu tam olmasa da kısmi olarak değiştirmiş ve çatışmanın çözümünde aktif bir rol üstlenme girişiminde bulunmuştur. Konuya tam olarak uzak kalmak istemediği için çatışmanın yoğun olduğu dönemde çatışma ile ilgileniyor görüntüsü vermeye çalışmıştır.

⁸⁹ Azerbaycan Cumhuriyetinin İşler İdaresinin Cumhuriyet Kütüphanesi, "Dağlık Karabağ Sorunu Uluslararası Kurumların Tartışmasında", (Çevrimiçi) <http://files.preslib.az/site/karabakh/gl2.pdf>, 10 Mayıs 2014.

1.5. Bağımsızlığın İlk Yıllarında Azerbaycan'ın Dış Politikasında Karşılaşılan başlıca Sorunlar (1991-1993)

1991-1993 yıllarında Azerbaycan'ın dış politikada aktif bir aktör olmasını engelleyen birçok zorluklar vardı. İlk olarak, yeni bağımsızlığını kazanmış devlet olarak Azerbaycan'ın bürokratik yönden kurumsal yapısı ciddi sıkıntılar içerisindeydi. Zorlu mücadele sonucu bağımsızlığını kazanan Azerbaycan daha kurumsal yapısını geliştirmeye yönelik reformlar yapmadan Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başlamasıyla birlikte adeta yeni bir bağımsızlık mücadelesiyle karşı karşıya kalmıştır. Böyle bir ortamda Azerbaycan dış politikası önceliklerini belirlemek konusunda ciddi bir sıkıntıyla karşılaşmıştır. Bir taraftan yeni kurulan bir devleti dünyaya tanıtmaya gerekliliği dururken diğer taraftan toprakları işgale uğramış olmanın ve bunun yanında dünyaya haklılığını gösterme konusundaki zorluklar gibi nedenler dış politikada sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Atanmış Cumhurbaşkanı olarak bilinen Mutalibov'un da bu zorlu süreç içerisinde Ermenistan'ın en büyük destekçisi konumunda olan Rusya yanlısı olması, Rusya'dan kopamaması da dış politika açısından bir başka sorundu.

Mutalibov, Azerbaycan'ın dış politikasında Rusya'nın doğrudan isteklerini uygulaması etki alanı bakımından Azerbaycan'ın alternatif dış politika vizyonu belirlemesini zorlaştırmaktaydı. Komşu devlet olan Rusya ile kapsamlı ilişkiler kurulması, ilişkilerin geliştirilmesi doğal karşılanmakla birlikte, tek yönlü bir dış politika perspektifi ülkeyi diğer alternatiflerden yoksun bırakmaktaydı. Bu alternatiflerin başında da stratejik öneme sahip olan Türkiye ve Batı ile ilişkiler gelmekteydi.⁹⁰ Rusya'nın Azerbaycan'ın etkin ve tam anlamıyla bağımsız dış politika yürütme isteğinden hoşnut olduğunu söylemek mümkün değildi ve bu yüzden sorunlar çıkarmaktan geri durmamaktaydı. Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenileri siyasi, askeri ve ekonomik olarak desteklemesi buna en güzel örnek olmuştur. Mutalibov

⁹⁰ Hikmet Babaoğlu, *Azerbaycan Respublikasının Müasir Dünya Siyasetinde Yeri Ve Rolü*, Milli Kitabxana, Bakü, 2009, s.176.

Rusya'nın DK sorununda tutumunu geç de olsa anlamasına ve Batıya doğru yönelerek bu konuda Batı'nın desteğini alma girişimleri göstermiş bulunmasına rağmen bu durum onun iktidardan uzaklaştırılmasını engellememiştir.

Mutalibov'dan sonra iktidara gelen Elçibey de ilk önce tek yönlü dış politika yürütmeyi tercih etti. Elçibey Türkçülük yönü ağır basan siyaset anlayışını dış politikada da gösterdi. “Türkün Türk'ten başka dostu yoktur” ilkesi onun dış politikasında belirleyici unsur olmuştur. Bu milliyetçi ton ilk başlarda yıllardır Azerbaycan'da yaşayan ama Türk olmayan azınlıkların itirazlarına sebep olmuştur. Aynı zamanda Elçibey'in Türk milliyetçiliği üzerinden belirlediği dış politika vizyonu başta İran olmakla kendi topraklarında Türklerin yaşadığı ülkelerle ciddi sıkıntılar yaşamasına sebep olmaktaydı. Bu sıkıntıların yaşandığı bir diğer ülke de Rusya devletiydi. Çünkü bu coğrafyada da Tatar Türkleri başta olmakla beraber yoğun bir Türk nüfusu yaşamaktaydı. Azerbaycan'ın Rusya'dan uzaklaşıp Türkiye'ye yaklaşması Rusya'nın kolayca kabul edemeyeceği bir gelişme idi ve ceza olarak Azerbaycan'a karşı desteklediği Ermenistan'a desteğini daha artırmış oldu. Rusya ile birlikte İran'ın desteğini alan Ermenistan DK'yi ele geçirmek yönünde işgalci girişimlerini daha da artırmıştır.⁹¹

Bu dönem Azerbaycan dış politikasının en önemli sorunu ülkenin dış politika stratejisinin belirlenmesinde ciddi yetersizliklerin mevcut olmasıydı. Bunun en önemli nedeni yukarıda da belirtildiği gibi bağımsızlık sonrası karşılaşılan içsel ve dışsal sorunlardı. Azerbaycan ekonomik açıdan son derece kötü durumda olmakla beraber, siyasi istikrarsızlık mevcuttu. En önemli mesele ise savaş halinde bir ülke konumunda olmasıydı. DK savaşı ülkeyi siyasi ve ekonomik açıdan daha da içinden çıkılmaz bir duruma sokmaktaydı. Bütün bu etkenler bir araya getirildiğinde dış politikada dinamik bir vizyon izlenmesinin önünde çok büyük sıkıntıların olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın bütün bu sıkıntılardan kurtulmasının tek yolu alternatif bir dış

⁹¹ a.e. s. 177.

politika perspektifiyle kendi topraklarına yönelik saldırılara karşı meşru mücadelesini uluslararası kamuoyunun da desteğini alarak yürütmesi olarak görülmekteydi.

1991'deki bağımsızlığından sonraki ilk yıllarda Azerbaycan diğer iki Kafkas komşusu Ermenistan ve Gürcistan'dan daha fakir bir konumdaydı. Ancak 1990'ların ortalarından beri hükümet geçiş şoklarını ve Ermenistan ile olan savaşı yavaş yavaş absorbe etmiş, ekonomik büyümeyi yeniden başlatmış ve toplumun refah düzeyini arttırmıştır.⁹²

Değerlendirme

Dünya ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmak, birliklerle ilişkilerini güçlendirmek politikası yürüten Azerbaycan Cumhuriyeti'nin AB ile ilişkileri bağımsızlığını kazandıktan sonra şekillenmeye başlamıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve iki kutba dayalı olgunun ortadan kalkması AB'nin de yeni stratejiler geliştirmesine neden olmuştur. Bu stratejiler arasında yıllardır uzak kaldığı Güney Kafkasya'ya yönelik stratejiler de önem arz etmekteydi.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında AB'nin bölgeye ilgisi yeterli seviyede olmamıştır. Başlarda ilişkiler sadece temel insani yardımlar çerçevesinde ilerlemiştir. BDT ve TACIS temelinde gelişen ilişkilerin resmi işbirliğine dönüşmesinin temeli 1996 yılında OİA'nın imzalanmasıyla atılmıştır. Bu anlaşma ile Azerbaycan'da demokrasinin sağlamlaştırılması, ekonomik kalkınma ile Pazar ekonomisine geçişin desteklenmesi, ticaret ve yatırımın geliştirilmesi, ekonomik, sosyal, kültürel işbirliğini ve özellikle de Azerbaycan ve AB arasında siyasi ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Her yeni bağımsızlık kazanan devletlerde olduğu gibi bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan içsel ve dışsal çok önemli sorunlarla karşı karşıya

⁹² Leila Aliyeva, Jana Kobzova, "The EU and Azerbaijan: Beyond Oil, European Council on Foreign Relations", **Policy Memo**, May, 2012.

kalmıştır. Bağımsızlık sonrasında ortaya çıkan karmaşıklığı ortadan kaldırmak, toprak bütünlüğünü sağlamak, dış politikası stratejisini doğru bir şekilde belirlemek Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüzleştiği en önemli sorunlarından biri olarak görülmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında iç ve dış politika DK krizi çerçevesinde şekillenmekteydi. Aynı zamanda ülkede siyasi istikrarsızlık devam etmekteydi. Siyasi istikrarsızlık bağımsızlığın ilk yıllarında bir birinden farklı üç dönemin yaşanmasında neden olmuştur. 1991 yılında Sovyetlerin çökmesiyle şekillenen Azerbaycan'ın dış politikasında sıkıntılı dönem yaşanmaktaydı. Bu dönem Azerbaycan'ın dış politikası açısından ilk dönem olarak değerlendirilmektedir. 1991 yılında bağımsızlığın kazanmasına öncülük eden partinin AHC Partisi olmasına rağmen Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiği zaman iktidarda Sovyet yanlısı Mutalibov vardı. O dönem dış politikada en önemli aktörün Rusya olması sebebiyle Azerbaycan'ın dış politikası Rusya'nın isteklerine göre şekillenmekteydi. Rusya ile ilişkileri dış politikasının en başlıca unsuru olarak gören Mutalibov Karabağ sorununun çözümünde bu ülkeden yardım beklemiştir. Ancak Rusya sorunu çözmek yerine çatışmayı daha da alevlendirmiş, Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgal etmesinde destek olmaya devam etmiştir. Bu durum Mutalibov yönetiminin sorunun çözümü için Batı'lı kurumlara müracaat etmesine neden olmuştur. Mutalibov'un katı ve kopuk politikaları, istikrarsızlık ve Karabağ krizinin daha da büyümesi onun iktidardan gitmesine neden olmuştur. Bu dönem Azerbaycan dış politikasında sonlara doğru Batı'yla yakınlaşmaya rağmen genel olarak Rusya'nın hakim olduğu bir dönemdir.

Azerbaycan dış politikasında Türkiye ile ilişkilerin güçlendirildiği, Batı'yla yakınlaşma, Rusya ile ise uzaklaşma stratejisi gerçekleştirildiği bir dönem olarak değerlendirilen Ebülfez Elçibey dönemi Azerbaycan'ın dış politikasında ikinci dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönem Azerbaycan çok ciddi sıkıntılarla yüzleşmiş, Karabağ krizi alevlenmeye devam etmiştir. Azerbaycan'ın dahili işlerine olan Rusya'nın müdahalelerini engellemeye çalışan Elçibey, Rusya tarafından istenmemekteydi. Bu nedenle her ne yolla olursa olsun Azerbaycan'ın iç ilerine müdahale etmeye devam

etmekteydi. Genel olarak, 1991-1993 yılı Azerbaycan dış politikasının 2. dönemi olarak nitelendirdiğimiz Ebulfez Elçibey dönemi bir nevi millileşme dönemi olmuş, Rus baskısından kurtulmak için Rusların askeri birlikleri ülkeden çıkarılmış, milli ordu için Türkiye'nin yaptığı askeri ve teknik yardımlarla askeri alanda reform süreci başlatılmıştır.

Azerbaycan iç ve dış politikasını şekillendiren Karabağ sorunu Ebulfez Elçibey'in de döneminin uzun sürmesini engellemiştir. Her ne kadar Azerbaycan'ı Rusya nüfuz dairesinden çıkarmaya, ülkeyi Batı'ya, Türkiye'ye yakınlaştırarak krizi çözmeye çalışsa da buna muvaffak olamamış ve Azerbaycan'ın dış politikasının üçüncü dönemi olarak nitelendirilen Haydar Aliyev dönemi başlamıştır. Haydar Aliyev Azerbaycan dış politikasını tek yönlü dış politikadan farklı stratejilerin uygulandığı ve alternatif dengeleri içeren dış politikaya yöneltmiştir. Bu politikanın merkezinde ABD, AB, Türkiye, Rusya ve İran yer almıştır. Azerbaycan bir taraftan bütün komşularıyla ve güçlü dünya ülkeleri ile ilişkilerini rayına oturtmak, özellikle Batı ile ilişkilerini güçlendirmekle birlikte, diğer yandan Rusya ile de ilişkilerini düzeltmeye çabalamıştır. Haydar Aliyev dönemi ile birlikte Azerbaycan'ın dış politikası yapılandırılmaya başlanmıştır.

1991-1993 yıllarında Karabağ sorunundaki başarısızlık nedeniyle 3 farklı dönem yaşanmıştır. Karabağ sorunu Azerbaycan dış politikasının şekillenmesini sağlayan en önemli aktörlerden biridir. Hiç şüphesiz ki Azerbaycan Karabağ sorununun çözülmesi sürecinde uluslararası kamuoyunun desteğini beklemiştir. Bu bağlamda, DK sorunun çözümü ile ilgili AB'nin tavrı Azerbaycan için çok önemliydi. Münakaşanın ilk yıllarında AB diğer birçok uluslararası örgütler gibi Ermenistan Azerbaycan arasında ortaya çıkan soruna karşı seyirci kalmayı tercih etmiştir. DK münakaşası zamanı AB kendi çıkarlarını doğrultusunda hareket etmiştir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra AB Ermenistan Azerbaycan münakaşası ile ilgili uluslararası hukukun çiğnenmesine rağmen kendi çıkarları doğrultusunda soruna taraf olmaktan ziyade seyirci kalmaya özen göstermekteydi. Bölgenin istikrarı AB için önem arz etmeye başladığında AB bu tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Çatışmaya

seyirci kalmak yerine çatışmanın çözümü ile sözde de olsa ilgilenmeye başlamıştır.

Kurumsal yapısının ciddi sıkıntılar içerisinde olması, kurumsal yapısını geliştirmeye yönelik reform yapmaya zaman bulmadan Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, böyle bir ortamda Azerbaycan dış politika önceliklerini belirleyememesi, AB'nin Güney Kafkasya bölgesine yıllardır uzak kalması ve Güney Kafkasya'ya yönelik bir politikasının olmaması bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti ve AB ilişkilerine örnek teşkil edecek bir işbirliğinin bulunmamasının nedenleridir. Genel olarak, bağımsızlığın ilk yıllarında yeni şekillenmeye başlayan dış politikaya Rusya'nın etkisi görülmekte, AB'nin ise bu bölgeye uzak kaldığı gözlemlenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

2.1. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan'ın Dış Politikasının Temel Özellikleri

1993 yılının ortalarında Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin beraberinde Azerbaycan'ın dış politika stratejisinde farklı bir yol izlenmiştir. Bilindiği üzere, ülkenin uluslararası alanda başarı elde edebilmesi adına iç istikrarının sağlanması, halk-devlet ilişkisinin güçlendirilmesi, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması ve karşılıklı güvenin sağlanması zorunluydu. Bu nedenle, Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın önünde duran engelleri aşmanın ve uluslararası sistemin içerisinde aktif konumda olmanın öncelikli şartının yeni ve gerçekçi bir dış politikayla, faydacı bir yeniden yapılanma olduğunun farkındaydı.

Haydar Aliyev iktidarı döneminde belirlenen bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikasının kavramsal temelleri, amaçları, prensipleri ve temel özellikleri Azerbaycan'ın 12 Kasım 1995 tarihinde kabul edilmiş Anayasasında resmiyete dökülmüştür. Ülkenin anayasasında yer alan dış politikasının amaçlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:⁹³

- Ülkenin bağımsızlığını, egemenliğini, toprak bütünlüğünü korumak, bölgesel ve küresel güvenliğin tesis edilmesinde dinamik bir dış politika vizyonu geliştirmek;
- Azerbaycan'ın dünyanın önde gelen bütün bölgesel ve uluslararası örgütlerde temsil olunması, uluslararası ve bölgesel sorunların çözülme sürecine katkıda bulunmak ve böylece Azerbaycan'ı dünyada saygınlığı olan

⁹³ Eli Hesenov, **Heyder Eliyev ve Azerbaycanın Xarici Siyaset Fealiyyetinin Formalaşması**, Heyder Eliyev ve Müasir Azerbaycan I ümumrespublika Eliyevşünaslıq konfransının materialları, "Azerbaycan Universiteti" baskısı, Bakü, Mayıs, 2003, s. 31-32.

bir ülke konumuna yükseltmek;

- Çıkarları Azerbaycan devletinin çıkarları ile örtüşen bölgesel ve küresel güçlerle her alanda işbirliğini geliştirmek ve kendi sorunlarının çözümünde bu ülkelerin uluslararası alanda desteğini kazanabilmek;

- Ülkenin tam anlamıyla bağımsız bir ekonomi politikası izlemesini temin etmek ve pazar ekonomisi ile bütünleşmenin önünü açacak her türlü yapısal reformları gerçekleştirmek;

- Halkın hukuk ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik uluslararası normların gerekliliği olan bütün demokratik reformları yapmak, bölgede barışın tesis edilmesi ve gerginliğin sonlandırılması amacına ulaşmak, komşuluk ilişkilerini geliştirilmesi için her türlü diplomatik etki araçlarını kullanmak;

- Azerbaycan'a yönelik saldırgan politika yürütenlere karşı gerekli askeri, siyasi ve ekonomik önlemleri almak ve bu konuda haklılığını uluslararası desteği de arkasına alarak savunmak;

- Devletin bütün uluslararası, bölgesel, iktisadi, bilimsel ve teknik, medeni, insani ve başka, örgütlerde aktif ve belirgin bir şekilde yer almasına çalışmak;

Azerbaycan'ın dış politikasının temelinde toprak bütünlüğünün korunması, bağımsızlığına ve egemenliğine karşı saldırıların tam anlamıyla bertaraf edilmesi durmaktadır. Çünkü toprak bütünlüğü sorunu olan devletler sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmada birçok sorunla yüzleşebilir. Çatışmanın devam etmesi ve uzaması bu durumu sizin aleyhinizde kullanmak isteyen ülkelerin elini güçlendirebilir. Azerbaycan'ın kendi topraklarını geri almak için verdiği mücadele yukarıda belirtilen siyasi ve ekonomik sıkıntılardan dolayı giderek zorlaşmaktaydı. Nitekim daha sonra DK savaşında ateşkes ilan edilecek ve sorunun çözümüne yönelik görüşmeler başlayacaktır. Azerbaycan dış politikasının belirlenmesinde etkileyici faktörlerden biri de sahip olduğu enerji rezervleridir. Azerbaycan'ın zengin rezervlere sahip olması

küresel ve bölgesel devletlerin dikkatini çekmekteydi. Bu yüzden Azerbaycan enerji kartını olabildiğince büyük devletlerle ilişkilerinde kendi lehine kullanmayı dış politikada öncelikli hedefi olarak belirlemeyi düşünmekteydi.⁹⁴ Azerbaycan'ın bütün uluslararası kurumlarda yüksek seviyede temsil olunması, dünya devletleri ile sıkı ilişkilerin kurulması, ülkenin çıkarlarını gözeterek dış politikanın yürütülmesi Azerbaycan dış politikasının gözettiği temel stratejiler olarak belirlenmişti.

Dünya ülkeleri ile sıkı ilişkilerin kurulması için Azerbaycan dış politikası birçok temel ilkeye dayanmaktadır. “Azerbaycan Cumhuriyeti diğer devletlerle ilişkilerini herkes tarafından kabul edilmiş olan uluslararası hukuk ilkeleri esasıyla kurmaktadır.” Bu Azerbaycan dış politikasının dayandığı temel ilkedir ve Azerbaycan Anayasası'nın 10. maddesinde yer almaktadır.⁹⁵ Uluslararası hukuk ilkelerinde öngörülen prensipler Azerbaycan'ın da üye olduğu BM tüzüğünde, AGİT'in “Helsinki Nihai Senedinde”, “Paris Şartında” yer almıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikada bölgesel ve uluslararası ilişkilerde benimsediği temel prensipleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:⁹⁶

- birbirilerinin iç işlerine karışmadan her bir devletin egemen haklarına saygıyla davranmak, ülkelerarası ilişkilerde uluslararası ilkeleri ve sorumlu olduğu yükümlülöklere bağlı kalmak;
- uluslararası hukuk ilkelerine bağlı kalarak toprak bütönlüğünün ihlal edilmesini, sınırların zorla değıştirilmesini ve ölkö bağımsızlığın tehlikeye atılmasını engellemek ve tartışmalı konuları barışçıl yolla halletmek;
- barışçıl ve yararlı işbirliği için umut verici yollar aramak ve gerçekleştirmek;
- iki taraflı ilişkilerde uluslararası hukuk ilkelerini ve uygar ortak yaşam

⁹⁴ Novruz Memmedov, **Xarici Siyasət:Reallıqlar Və Gələcəyə Baxış**, Qanun Nəşriyyatı, Bakı, 2013, 77.

⁹⁵ Mardanov, **Kafkasyanın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan; Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri**, s.56

⁹⁶ Hesenov, **Heyder Eliyev ve Azerbaycanın Xarici Siyasət Fealiyyetinin Formalaşması**, s.33

kurallarını, başka ülkelerin, bölgesel ve uluslararası birliklerin çıkarlarını dikkate almak;

- halkların ve milletlerin kendi kaderini belirlemesi ilkesini benimsemek, insan hak ve hukuklarını korumak;

- terörizme ve insanlık için tehlike oluşturabilecek tüm küresel sorunlara karşı mücadelede uluslararası örgütlerle birlikte hareket etmek ve devletlerin güvenliğini tehdit eden her türlü illegal girişimlere karşı birlikte mücadele etmek;

2.1.1. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasında Atılan Adımlar

Azerbaycan Dış Politikasının Haydar Aliyev dönemi 3 Ekim 1993 tarihinde Haydar Aliyev'in yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasıyla başlamaktadır. Haydar Aliyev iktidara geldiği yıllarda Azerbaycan'ın iç ve dış politikasında sıkıntılar devam etmekteydi. Öyle ki, Karabağ'a Ermeni saldırıları giderek artmakta, ülke içinde Elçibey'e karşı darbe girişiminde bulunan Albay Hüseyinov ile sözde "Talış-Muğan Cumhuriyeti" ilan eden Hümbetov devletin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı tehlike oluşturmaktaydılar. Ancak Aliyev bütün bu zorlukların üstesinden gelmeyi başardı. Haydar Aliyev'in uzun süren çabalarından sonra DK'nin Ermenistan tarafından işgal edilmesine rağmen Karabağ savaşında iki devlet arasında ateşkes ilan edildi. Devletin iç istikrarı ve bütünlüğü konusunda ciddi tehdit oluşturan darbeci Albay Hüseyinov ve Hümbetov Aliyev'in siyasi tecrübesi ve becerisi sayesinde etkisizleştirildiler.

Haydar Aliyev Azerbaycan'ın coğrafi olarak jeopolitik ve jeostratejik öneminin farkında olan deneyimli bir siyaset adamıydı. Uzun yıllar Sovyet Döneminde üst düzey görevlerde bulunan Aliyev buradan elde ettiği deneyimi yeni kurulan genç devletin dış politika vizyonunu belirlemek yönünde kullanmakta kararlıydı. Sovyetlerin dağılmasından sonra iki kutuplu düzen

sona ermiş, uluslararası sisteme Çin ve AB gibi yeni ekonomik ve siyasi güçler katılmıştır. Sovyet sonrası uluslararası sistemin Batı lehine değiştiğini söylemek mümkündür. Ancak Aliyev iktidarı dış politikada daha gerçekçi bir yaklaşımla hareket ettiğinden Rusya ile ilişkileri kesmek niyetinde değildi. Sovyet mirası üzerinde büyük bir askeri güce sahip olan Rusya Kafkasya’da halen en etkili konumda olan ülkeydi. Bunun bilincinde olan Haydar Aliyev Rusya’yla ilişkileri iyi tutmakta kararlıydı. Aliyev döneminin dış politikasında en önemli faktör alternatif dış politika vizyonu olarak görülmekteydi. Türkiye bölgesel bir güç olarak Azerbaycan’ın dış politikasında merkezi bir öneme sahipti ve stratejik ortak olarak görülmekteydi. Diğer önemli husus İran’la diplomatik ilişkilerdi. Elçibey’in milliyetçi tonu ağır basan dış politikası İran’la ilişkileri gerginleştirmişti. Türkçülük ve Milliyetçilik ağırlıklı dış politika söylemi büyük bir Türk nüfusunun yaşadığı İran’la ilişkilerde soğukluk yaratmıştı. Haydar Aliyev Milliyetçi ve Türkçülük tonu ağır basan dış politikadan vazgeçerek daha gerçekçi ve dengeli bir politika yürütmeyi tercih etti.⁹⁷ Bütün bu girişimlerden de görüleceği gibi Haydar Aliyev dönemi dış politikası alternatif ve daha gerçekçi bir dönemin geleceğinden haber vermekteydi.

Bütün bunları dikkate alarak Haydar Aliyev Azerbaycan’ın dış politikasında dengeli bir siyaset yürütmeyi amaçladı.

“Denge politikası Haydar Aliyev’in ismiyle özdeşleştirilmektedir. Haydar Aliyev dış politikayı iki aşama üzerine inşa etmiştir. İlki, Ebulfez Elçibey döneminde uygulanan katı Batı yanlısı, Rusya ve İran karşıtı politikanın ülkede doğurduğu zararlı sonuçları ortadan kaldırmaya çalışmak, ikinci aşama ise, dış politikada dengeli bir siyaset uygulayarak, bölgede etkin olan uluslararası aktörler arasında uyumlu bir politika yürütmek olmuştur. Dengeli dış politikanın niteliği “bütün ülkelerle barış içinde yaşama, sorunlarını güç kullanmadan çözüme, ülkelerin içişlerine karışmama, diplomatik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi ve uluslararası kurumlarda

⁹⁷ Memmedov, **Xarici Siyasət:Reallıqlar Və Gələcəyə Baxış**, s. 73

*temsil olunma şeklinde tasnif edilebilir.*⁹⁸

Haydar Aliyev ilk önce bölgede büyük etki gücüne sahip olan Rusya ile iyi durumda olmayan ilişkileri düzeltmeye çaba gösterdi. Haydar Aliyev dış politikasında Rusya ile ilişkilerde iki farklı dönem yaşanmıştır. İlk dönem iktidara geldiği yıldan Şubat 1994 tarihine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönem Azerbaycan'ın yürüttüğü politika Rusya'yı yatıştırma politikasıydı. İkincisi ise, 1994 yılının Şubat ayından Haydar Aliyev iktidarının sonuna kadar süren dönemdi. Bu dönemde Rusya'nın bölgesel çıkarlarıyla çatışmayacak bir tutum izleyerek, ikili ilişkilerin gelişimine çaba harcamak ve bu ilişkileri geliştirmek olarak ayırmak mümkündür.⁹⁹ Rusya ile karşılıklı işbirliği prensibine dayanan iki taraflı ilişkilerin oluşturulması Haydar Aliyev dış politika stratejisinin temeli şartı olarak belirlenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmek için bütün incelikleri dikkate alan amaçlar, stratejiler ve araçlar, her iki tarafın çıkarlarını kapsayan iktisadi, siyasi ve kültürel ilişkilerin gelişimi için birçok ciddi adımlar atıldı. Bu dönem Rusya ve Azerbaycan ilişkileri kısmi rayına otursa da ilişkilerin çok yüksek seviyede olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Rusya'nın Karabağ sorununda işgalci ülke olan Ermenistan'dan yana tavır sergilemesi ilişkilerin gelişiminde engelleyici bir faktör olarak her zaman ortaya çıkmaktadır.

Yeni kurulan Bağımsız devletin iç ve dış sorunlarını halletmek, bu yolda karşılaşılabilecek engelleri ortadan kaldırmak için yapısal reformlar yapmak, ortaya çıkan ekonomik ve siyasi konjonktürden yararlanılarak bölgesel ve küresel güçler başta olmakla beraber eski Sovyet ülkelerinin katılımıyla kurulan BDT ülkeleri- Ukrayna, Beyaz Rusya, Gürcistan, Moldova ve en önemlisi 1993 yılının sonlarına kadar Azerbaycan'la ilişkileri kötü durumda olan Orta Asya Cumhuriyetleri ve Kazakistan'la – ekonomik ve siyasi ilişkilerin kurulması için dış politikada amaç, strateji ve araçlar belirlenmeye çalışılmıştır.¹⁰⁰ Bu ülkelerle ilişkilerin gelişiminde büyük ölçüde başarılı bir

⁹⁸ Yılmaz-Sayın, a.y. s. 35.

⁹⁹ Cafersoy, a.y. s. 293

¹⁰⁰ Hesenov, **Heyder Eliyev ve Azerbaycanın Xarici Siyaset Fealiyyetinin Formalaşması**, s.

performans sergilendiğini söylemek mümkündür.

Azerbaycan devleti dış politika vizyonunun merkezine Türkiye ve İran gibi büyük ve bölgesel güçlerle beraber, aynı zamanda ABD ve Rusya gibi küresel güçlerle ilişkilerini geliştirme yönünde ciddi adımlar atmaya başlamıştır. Komşu ülkeler ile yakın ilişkilere önem verilmiştir. Karşılıklı çıkarlar bağlamında geliştirilmek istenen ikili ilişkiler bir taraftan Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunurken diğer taraftan siyasi istikrarsızlığın ortadan kalkmasına ve çok taraflı, dinamik bir dış politikaya yönlendirilmiştir.

Bu nedenle, Azerbaycan dış politikasının daha bir önemli amacı İran'la ilişkileri istenilen seviyeye getirmektir. Bağımsızlığın ilk yıllarında gergin olan ilişkiler düzeltilmeye çalışılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti İran'la gergin durumda olan siyasi-ideoloji çatışmayı durdurmak, ilişkileri sıcak komşuluk ve işbirliği üstünde kurmak, iki ülke arasındaki ilişkileri bütün çabalar ve araçlarla iyileştirmek için gergin ve faydalı politika yürütmüştür.¹⁰¹ İran'la ilişkilerde dönüş yaratmak mümkün olsa da gerginlik kalmıştır. Bunun nedenleri Hazar'ın hukuki statüsü sorunu, İran nükleer krizi etrafında oluşan jeopolitik açmaz, İran'ın Azerbaycan'la savaş halinde olan Ermenistan'a sağladığı iktisadi ve siyasi destek, Azerbaycan dış politikasının Batı merkezli yönelimidir. Dikkat çeken başka bir önemli sorun ise Şiilik unsurudur. Sovyetlerin dağılımından sonra İslam'ın içerisindeki üç önemli mezhepsel akım Azerbaycan'a nüfuz etmeye çalışmıştır. İran önderliğindeki radikal Şii unsurlar, Suudi Arabistan destekli selefi-vahhabi akımlar Sünniliğin Azerbaycan'da adeta bir rekabet alanına dönüştüğünü söylemek mümkündür. Azerbaycan toplumunun çoğunlukla mezhepsel olarak Şii olduğu bilinmektedir. İran buradan hareketle kendi etki alanını Şiiler üzerinden oluşturmaya çalışırken, İran'ın bu politikası Azerbaycan tarafından zaman zaman iç işlerine karışma gibi değerlendirilmektedir. Bir diğer gerginlik konusu İran'da çok sayıda Azerbaycan Türkünün olmasıdır. Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak

45

¹⁰¹ a.e. s. 47.

varlığı, İran'da yaşayan çok sayıda Azerbaycan Türkünün mevcudluğu iki ülke arasında ayrı bir gerginlik konusu olmaya devam etmiştir.¹⁰²

Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin zaman zaman gerginlikler yaşanmasına rağmen son derece olumlu bir hava içerisinde seyir ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle, Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra ilişkiler stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır. Bu durum sosyal, ekonomik ve siyasi alanda etkisini göstermiş ve iki ülke çıkarları hemen hemen bütün bölgesel konularda kesişerek istikrarlı bir atmosfer ortaya çıkarmıştır.¹⁰³ Etnik aidiyet doğrultusunda her iki ülkenin Türk Cumhuriyeti olması, aynı tarih, kültür ve coğrafya faktörü aktörler ikili ilişkilerin gelişiminde hızlandırıcı faktörler olarak görülmektedir. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler sürecini özetlediğimiz zaman, ilişkilerin Rusya faktörü nedeniyle ihtiyatlı ve dikkatli bir şekilde bölgesel gerçekler göz önünde bulundurularak geliştirildiğini, bugün gelinmiş olan noktada Azerbaycan-Türkiye stratejik ortaklığının bir temenni olmaktan çıkarak realiteye dönüşmesi hedefine varıldığını görmekteyiz.¹⁰⁴

Azerbaycan dış politikasının bir diğer yönü de Kafkas bölgesinin ülkeleri ile sıcak komşuluk ilişkileri kurmaktır. Yeni konjonktürle ortam Kafkasya bölgesinin güvenliğini zorunlu kılmaktaydı. Bunun başlıca temel nedeni olarak bölgedeki petrol ve doğal gaz rezervlerinin güvenli bir şekilde Batı'ya aktarılması gösterilebilir. Aynı zamanda Sovyetler sonrası bölgede etnik temelli Azerbaycan-Ermenistan çatışması, Gürcistan'ın karşı karşıya kaldığı Abhazya ve Osetya sorunları bölgenin istikrarını ve güvenliğini tehdit eden en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak, bölgenin en önemli probleminin Sovyet sonrası istikrar ve güven olduğunu söyleyebiliriz. 1993 yılının sonundan başlayarak Azerbaycan dış politikasında bölgenin

¹⁰² Halit Mammadov, "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri", **OAKA**, Cilt: 8, Sayı: 15, 2013, s.49-50.

¹⁰³ Reha Yılmaz, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem", (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-68-2014040727turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-son-donem.pdf> , 19 Nisan 2015.

¹⁰⁴ İlham Hasanov, "Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1993-2001)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s.98.

istikrar ve güvenliğine yönelik atılan adımlar dikkat çekmeye başlamıştır. Bu bağlamda atılan adımlardan biri 1994 yılında Ermenistan-Azerbaycan cephesinde ateşkesin ilan edilmesi, 8 Mart 1996 tarihinde Haydar Aliyev'in Gürcistan'da "Kafkas Bölgesinde Barış, Sabitlik ve Güvenlik hakkında" Azerbaycan-Gürcistan beyannamesinin imzalanması Azerbaycan'ın Kafka'ya bölgesine yönelik yaklaşımlarını sergilemektedir.¹⁰⁵

Dünya uluslararası siyasetinde küresel bir güç olan ABD ile ilişkiler çok şüphesiz ki Azerbaycan dış politikasının en önemli hedefleri arasındadır. 1 Ağustos 1997 tarihinde ABD ve Azerbaycan arasında politika, ekonomi, ticaret ve güvenlik alanlarında karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesiyle ilgili ortak beyanat verilmiştir. Clinton, Azerbaycan ve ABD arasında sıkı işbirliğinin bölgede istikrarın, barışın ve refahın sağlanması açısından önem arz ettiğini dile getirerek, ABD'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını, demokratik gelişimini, toprak bütünlüğünü tanıdığını ve desteklediğini belirtmiştir.¹⁰⁶

2.1.1.1. Azerbaycan'ın Dış Politikasında Avrupa'nın yeri ve Önemi

Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan'ın dış politikasının öncelikleri arasında Azerbaycan'ın AB ve küresel güçlerle yakın siyasi-ekonomik ilişkiler kurarak sistem ile bütünleşme isteği önemli bir yer tutmaktadır. Batı ve özellikle de küresel güçlerle geliştirilmesi öngörülen ilişkilerde Azerbaycan'ın en önemli kartı sahip olduğu enerji rezervleridir. Bu rezervlerin güvenli bir şekilde Kafkasya'dan geçerek Türkiye üzerinden güvenli bir şekilde Batı'ya aktarımı Azerbaycan'ın başlıca hedeflerden biridir. Bölgenin güvenliği bu bağlamda Azerbaycan kadar enerji rezervlerinden yararlanacak ülkeler için de hayati önem taşımaktadır. Bu faktörleri göz önüne alan Azerbaycan'ın Batı'nın

¹⁰⁵ Hesenov, Heyder Eliyev ve Azerbaycanın Xarici Siyaset Fealiyyetinin Formalaşması, s.45.

¹⁰⁶ Samir Guliyev, "Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan ABD İlişkileri", Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s.277.

teknolojisinden yararlanmak, sermaye akışını ülkeye yönlendirmek, petrol ve doğal gaz ihracatından elde edilecek geliri sanayii ve diğer alanlara aktararak yeni kurulan devletin ekonomik ve siyasi kalkınmasını sağlamayı amaçladığını görmekteyiz. AB ve ABD Azerbaycan dış politikasında stratejik önemde iki müttefik olarak görülmektedir. Bu nedenle, AB ve onun diğer bütün bileşenleriyle beraber Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Avrupa Yeniden İnşa ve Gelişim Bankası gibi uluslararası kurumlarla işbirliği Azerbaycan dış politikasının öncelikleri sırasındadır. Aynı zamanda, dış politika öncelikleri sırasında uluslararası hukuk ilkelerine dayanan birlikte yaşama normlarının tesisi, devletlerin uluslararası hukuklarının korunması için önemli adımların atılması, uluslararası örgütlerde en önemlisi BM, AGİT ve NATO gibi örgütlerin dünyada barışın ve güvenliğin sağlanması girişimlerine katkıda bulunmak yer almaktadır. DK sorununun çözümü, İran, Türkmenistan ve Rusya ile Hazar denizi statüsü konusunda ortak bir paydada buluşmaya çalışmak, Türkiye, Gürcistan, Ukrayna ve stratejik ortaklık potansiyeli olan diğer ülkelerle ilişkileri güçlendirmek TRASEKA, Doğu-Batı enerji-ulaşım-iletişim projelerinin çözümünde müttefiklerle birlikte kararlar almak dış politikanın öncelikleri arasındadır.¹⁰⁷

AB ve küresel dünya siyaseti ile bütünleşmesi açısından Azerbaycan'ın dış politikasında Batı'nın yeri ve önemi çok ayrıdır. Azerbaycan devletinin ulusal çıkarları açısından gerçekçi ve faydacı bir dış politika çizgisi izleyen Haydar Aliyev dış politikasının en önemli yönlerinden biri Batı ülkeleri ile ilişkilerin gelişimi ve Batı devletleri ile siyasi-ekonomik işbirliğidir. Yakın coğrafi komşuluk ilişkileri bağlamında, bölgesel barışın tesisinde Batı'nın siyasi ve ekonomik nüfusunu kullanarak Kafkasya'da istikrarı tesis etme girişimleri ön plana çıkmaktadır.

Azerbaycan'ın Avrupa ile ilişkilerini geliştirmesi bağlamında kilit öneme sahip olan AGİT, AB ve NATO gibi stratejik öneme sahip örgütlerle

¹⁰⁷ Eli Hesenov, **Heyder Eliyev ve Azerbaycan Xarici Siyaset Prioritetlerinin Müeyyenleşdirilmesi**, Heyder Eliyev İrsi Ve Azerbaycan Dövlətçiliyi, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakü, 2005, s. 579-580.

yakın siyasi ekonomik ilişkiler kurulmakla beraber, bu tür örgütlerde temsil olunma girişimleri de aynı ölçüde önemli sayılabilecek dış politika amaçları olarak değerlendirilebilir.

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi ile Azerbaycan'ın Batı'ya yöneliminde yeni bir dönem başladı. Bu dönemi Azerbaycan'ın Avrupa'yla bütünleşmesinde uyum süreci olarak nitelendirmek mümkündür. 1993 yılında başlayan bu dönemi 2 ayrı dönem olarak kategorize etmek mümkündür. İlki 1993-1996, ikincisi 1996-2000'li yıllardır.¹⁰⁸ 1991-1993 yıllarında Azerbaycan'ın Avrupa yönelimi ile ilgili dış politikası vizyonunda düzenli bir politikadan uzak görüntü vermesine rağmen, 1993-1996 yılları arasındaki dönemde dinamik ve istikrarlı bir ilişkiler silsilesinden söz edebiliriz.

Haydar Aliyev dış politikasının Batı ile bütünleşmesine yönelik başarılı sayılabilecek adımlarından biri NATO ile işbirliğinin kurulması ve ilişkilerin daha da geliştirilmesi yönünde adımların atılması olmuştur. 1994 yılında NATO'nun "Barış için Ortaklık" programı kapsamında özellikle Sovyet sonrası yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerle işbirliğinin geliştirilmesi girişimlerinin ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 4 Mayıs'ta Brüksel'de bu programa katılmakla ilgili çerçeve anlaşmasını imzalamıştır. Bunun sonucunda, Azerbaycan NATO'nun güvenlik sistemi içerisinde yer alan Avrupa ülkeleri ve ABD ile birlikte bölge güvenliğinin ve istikrarının sağlanmasında yakın işbirliği kurma şansı elde etmiştir.¹⁰⁹ 4 Eylül 1994 tarihinde 8 ülkeden dünyanın en önemli 13 petrol şirketinin katılımı ile imzalanan "Asrın Antlaşması" Avrupa'nın ve dolayısıyla Batı'nın Azerbaycan'la ilişkilerini daha da geliştirmek istemesi açısından çok önemli bir örnek teşkil etmiştir. Bu anlaşmanın imzalanması ile dünyanın en önemli petrol şirketleri Azerbaycan'ın petrol ve doğal rezervlerine yatırım yapmak için adeta sıraya girmeye başlamışlardır.

¹⁰⁸ Seyidov, a.y. s.57

¹⁰⁹ Novruz Memmedov, **Heyder Eliyev'in Xarici Siyaset Kursunda Avropa ile Qonşuluq**, Heyder Eliyev İrsi Azerbaycanın Davamlı İnkişaf Strategiyası, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü,2006, s. 143.

Azerbaycan'ın Avrupa ile ilişkilerini derinleştirmesinde en önemli kurumlardan biri de AGİT olmuştur. AGİT Avrupa'da güvenlik ve istikrarın sağlanması açısından çok önemli bir role sahiptir. Azerbaycan'ın ilk üye olduğu Avrupa örgütü olan AGİT'le ilişkiler bu dönemde daha da hız kazanmaya başlamıştır. 20 Aralık 1993 tarihinde Azerbaycan AGİK'in Avrupa'nın Geleceği İçin Paris Şartı'na katılmıştır. AGİK'in 1994 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen Budapeşte Zirve Toplantısında AGİK'in 1995 1 Ocak tarihinden itibaren AGİT'e çevrilmesiyle Avrupa güvenlik tedbirlerinde iştirak edebilecek barış güçlerinin yaratılması ve çatışmalı bölgelere gönderilmesi kararı alınmıştır. Katılımcı devletler ilk barış güçlerinin Karabağ bölgesine gönderilmesiyle ilgili beyanat vermişlerdir. Budapeşte'de Minsk süreci çerçevesinde Eş Başkan Enstitüsü kurulmuştur. Ermenistan-Azerbaycan sorununa ilişkin Budapeşte Zirvesinde nihai karar olarak "DK sorunu ile ilgili AGİT faaliyetinin yoğunlaştırılması" adlı karar kabul edilmiştir. Minsk sürecinin Eş Başkanlık Enstitüsü tesis edilirken, ona önce Finlandiya ile Rusya, sonra ise 1995-1997 yılları arasında İsveç ile Rusya başkanlık etmişlerdir. 1996 yılı Lizbon zirve toplantısında Karabağ Sorunu ile ilgili Ermenistan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında çatışmanın tamamen sonlandırılması, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün temin edilmesi, DK'nin Azerbaycan'ın yönetiminde özel statünün verilmesi, DK'nin tüm nüfusunun güvenliğinin sağlanması ile ilgili ilkeler kabul edilmiştir. 1997-1998 yılları arasında Ermenistan-Azerbaycan sorununun çözümüne ilişkin MG'nin Eş Başkanları tarafından üç teklif öne sürülmüştür. İlk iki öneri Ermenistan tarafından, son teklif ise Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir.¹¹⁰

Minsk tarafından birçok teklif verilmesine rağmen ve farklı girişimlerde bulunulmasına rağmen sorun çözümsüzlüğünü korumaya devam etmektedir. Burada belirtilmesi gereken noktalardan biri de Azerbaycan'ın DK sorununu Avrupa gündemine çıkarmak istemesindeki ısrarlı tutumudur. Çünkü Azerbaycan'ın işgale uğraması ve egemenlik haklarının çiğnenmesi

¹¹⁰ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası, "Azərbaycan Beynəlxalq Aləmdə", (Çevrimiçi) <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl9.pdf>, 21 Mayıs 2015.

Avrupa'nın prensip olarak kabul ettiği devletlerin egemenlik haklarına saygı ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Dış politikada tercih edilen bu yöntemin Avrupa'nın bazı ülkelerinin desteğinin kazanıldığı da göz önüne alındığında başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

AGİT'le sıkı işbirliği Karabağ Sorunun Avrupa sahnesine taşınmasının yansısı, Azerbaycan'la AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu arasında yoğun işbirliği ilişkileri kurmasını da beraberinde getirmiştir. 1998 yılından başlayarak Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu (DKİHB) Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile aktif işbirliği yapmış ve yapılan ortak işbirliği sonucunda demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, mevzuat, özellikle de seçim mevzuatının geliştirilmesi ve reformu, göç, cinsiyet eşitliği ve diğer alanlarda birçok projeler gerçekleştirilmiştir. AGİT ile gelişen işbirliğinin devamı olarak, AGİT'in Bakü'de Ofisinin kurulması hakkında 16 Kasım 1999 tarihinde AGİT Daimi Konseyi 318 sayılı karar kabul edilmiştir. AGİT Daimi Konseyi 318 sayılı kararının kabulünden sonra 1999 yılının 25 Kasım'ında imzalanmış Karşılıklı Anlaşma Memorandumu AGİT ve Azerbaycan arasında işbirliğine yeni ivme kazandırmıştır. 18 Temmuz 2000 tarihinde AGİT Bakü Ofisinin resmi açılışı gerçekleşmiştir. AGİT'le Azerbaycan arasında verimli işbirliğinin geliştirilmesi Azerbaycan için önemli olduğundan, özel olarak bu amaçla Azerbaycan'da AGİT'in Dostlar Grubu kurulmuştur.¹¹¹

Avrupa değerlerinin benimsenmesi ve bu yönde siyasi, ekonomik reformların gerçekleşmesi doğal olarak, Azerbaycan'ın laik, sosyal ve hukuk devleti yolunda önemli sayılabilecek mesafe kat etmesine ciddi anlamda yardımcı olmuştur. Bu da, Azerbaycan'ın Avrupa ve dünyanın diğer ülkeleri ile saygın ikili ve çok taraflı ilişkiler kurmasını kolaylaştırmıştır. Azerbaycan'a DK konusunda yukarıda belirtilen Avrupa'nın devletlerin egemenlik haklarına saygı ilkesi çerçevesinde AK kartını kullanmakla Ermenistan'ın işgalci konumunu tescil etmesi çabalarının sonuç verdiğini söylemek mümkündür. 10

¹¹¹ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası, "Azərbaycan Beynəlxalq Aləmdə", (Çevrimiçi) <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/g19.pdf>, s.16, 18 Eylül 2014

Kasım 1994 tarihinde AK Parlamenterler Meclisi tarafından Azerbaycan-Ermenistan cephesinde ateşkesin sağlanmasıyla ilgili memnuniyetlerinin ifade edildiği 1047 sayılı karar kabul edilmiştir. 3 Şubat 1995 tarihinde AK Partamentlerarası Meclisi (AKPM) Bürosu 1994 yılında kabul edilmiş ve üç Güney Kafkasya devletinin AK'ye üye kabul edilmek için başvuru hakkını öngören 1247 sayılı tavsiyeye uygun olarak Azerbaycan'ın "özel davet edilmiş konuk" statüsü konusunda başvurusunun gözden geçirilmesi girişimini gündemine almıştır. 17-18 Mart 1996 tarihinde AK Demokrasi uğruna Venedik Komisyonu toplantısında Azerbaycan bu komisyona üye olarak kabul edilmiştir. 5-6 Haziran 1996 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı H. Hesenov Strasburg'a giderek AK Bakanlar Komitesinde Azerbaycan'ın Avrupa ile tarihi ilişkileri, ülkenin dış politikası, ülkemizde demokratik reformların gidişatı hakkında bilgilendirme konuşması yapmıştır. Bu görüşmenin sonuçları ile ilgili olarak AK ve Azerbaycan arasında İşbirliği Programı düzenlenmiştir. 11 Eylül 1996 tarihinde AK Bakanlar Kurulunun 573 üncü toplantısında Azerbaycan'ın AK'ye üye olması, Azerbaycan'da demokrasiye geçiş sürecinin hızlandırılması amacıyla Azerbaycan hükümeti görüşmelerin yoğunlaştırılması, işbirliği programları kapsamında yardım öngören 32 sayılı karar kabul edilmiştir. 20 Ocak 1998 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı "Azerbaycan Cumhuriyeti ile AK arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa'da çıkarlarının korunması ile ilgili alınması gereken stratejik önlemler " adlı bildiri imzalamıştır. 26-28 Haziran 2000 tarihinde AKPM'nin Azerbaycan'ın üyeliğiyle ilgili bir sonraki oturumu gerçekleştirildi; 126 kişi milletvekilinin katıldığı oylamada 120 kişi lehine, 1 kişi aleyhine, 5 kişi ise çekimser kalmakla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin AK tam üyeliğine kabul edilmesine dair olumlu görüş bildirilmiştir. Uzun süren çabalar sonucunda 17 Ocak 2001 tarihinde AK Bakanlar Komitesi Temsilciler seviyesinde geçirilmiş oturumunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin AK'ye tam üye kabul edilmesine dair karar kabul edilmiştir.¹¹² Görüldüğü üzere, Azerbaycan AK'ye üye olmakla Batı yönelimli

¹¹² Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası, "Azərbaycan Beynəlxalq Aləmdə", (Çevrimiçi) <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/g19.pdf>, s.24-27,

dış politikasında önemli bir başarı elde etmiştir.

Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığı döneminin son iki yılında Azerbaycan'ın AK tribününü kullanarak sesini duyura bilmesi İlham Aliyev'in Azerbaycan'ın AK delegasyonunu yönettiği 2001-2003 yılı daha da hızlandı ve yeni içerik oluşmuştur. İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanı olduğu dönemde ise AK ile ilişkilerde daha önemli adımlar atılmıştır.

Avrupa bütünleşme yolunda en önemli adımlardan biri de AB'nin Azerbaycan'a finansal yardım yönünde olan ilişkilerini karşılıklı, faydalı ilişkiler seviyesine yükseltmekti. 1990'lı yılların sonlarına doğru AB Azerbaycan ilişkilerinde AB'nin tek taraflı finansal yardımlarının aksine her iki tarafın menfaatleri doğrultusunda yüksek düzeyli ilişkiler ağı oluşmaya başlamıştır. 1996 yılında imzalanan OİA'nın 1999 yılında yürürlüğe girmesi ile karşılıklı ilişkilerin hukuki-normatif temeli oluşmuştur. OİA cemiyetin siyasi, iktisadi, sosyal, medeni ve b. farklı katmanlarında karşılıklı ilişkilerin gelişimini hızlandırdı ve genel prensiplerini belirledi.¹¹³ 1999-2003 yıllarını kapsayan dönemde AB- Azerbaycan ilişkilerini “yeni dönem” olarak nitelendirmek mümkündür. Bu dönemi ondan önceki dönemlerden farklı kılan başlıca göstergesi ilişkilerin stratejik ve hukuki-normatif temele dayanarak devam etmesi, ekonomik ilişkilerin hızla yükselmesi ve yeni ticari sektörleri kapsaması, AB'nin bölgeye ve bölgedeki çatışmalara yaklaşımında farklılıkların gözlemlenmesi, aynı zamanda parlamentolar arası ilişkilerin dinamik bir şekilde sürdürülmesidir.

Haydar Aliyev uluslararası sistemin belirleyici ülkelerine, bölgesel ve küresel devletlerine resmi ziyaretler düzenleyerek ve ikili ilişkileri sağlamlaştırma girişimleriyle dış politikada ülkesine alan genişletme çabalarını hızlandırmıştır. Aliyev Azerbaycan'ı sadece enerji rezervleriyle zengin bir ülke olarak değil farklı bölgesel ve küresel aktörlerle ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmek isteyen bir ülke olarak tanıtmaya politikası izlemiştir. Azerbaycan

18.09.2014

¹¹³ Samir Hemidov, “Avrupa İttifaqında Siyasi İntegrasiya Prosesleri ve Azerbaycan”, **Azerbaycan Diller Üniversitesi**, Bakı, 2009, s. 161.

aynı zamanda Avrupa'nın önde gelen ülkeleri ile de ayrı ayrılıkta ilişkiler kurmuş, Fransa, İngiltere, Almanya gibi ülkelerle yüksek seviyeli devletlerarası ilişkilerin kurulması Haydar Aliyev dış politikasının Avrupa yönünün çok önemli başarısıdır.¹¹⁴ Azerbaycan Avrupa Güvenlik Sisteminin kurulması sürecine dahil edilmiş, dünyanın farklı bölgelerindeki çatışma alanlarının çözümüne yönelik gerçekleştirilen barış programlarına katılmış ve pozitif bir dış politika vizyonu ile çeşitli bölgelerde olan çatışmaların çözüme ulaşması konusunda saygınlık elde etmiştir.

Azerbaycan dış politikada bağımsızlığın ilk dönemiyle kıyaslandığında 1990'ların sonu itibariyle alternatif, dinamik ve gerçekçi bir dış politika vizyonu ile önemli sayılabilecek performans ortaya koymuş, bölgede barışın ve istikrarın sağlanması yolunda NATO, AB başta olmakla diğer uluslararası örgütlerle yakın siyasi, ekonomik ve güvenlik ilişkilerini güçlendirmiştir.

2.2. Haydar Aliyev Dönemi Avrupa Birliği ile İlişkiler

Güney Kafkasya'nın ekonomik kapasite bakımından en güçlü devleti olan Azerbaycan'ın dış politikasının esas öncelikli hedeflerinden biri yukarıda da belirtildiği gibi uluslararası kurumlarla sıkı ilişkilerin ve işbirliğinin kurulmasıdır. Azerbaycan dış politika gündeminde AB ile ilişkiler özel bir öneme sahiptir. Azerbaycan AB ile ilişkilerin ve işbirliğinin kurulmasında her iki tarafın çıkarlarının örtüştüğünü söylemek mümkündür. Batı'nın enerji ihtiyacını karşılamak için Azerbaycan'ın stratejik önemi, Azerbaycan'ın da Batı odaklı dış politika vizyonunda AB'nin ifade ettiği merkezi önem bunun en önemli göstergesidir.

Haydar Aliyev'in yürüttüğü dış politikanın temelinde de AB ile ilişkilerin geliştirilmesi önemli yer tutmaktadır. Azerbaycan'ın Avrupa mekanının bu önemli kurumu ile ilişkilerini güçlendirmek istemesinin

¹¹⁴ a.y. s. 169.

temelinde milli ekonomiyi verimli bir şekilde kalkındırmak, Azerbaycan ekonomisinin Avrupa'nın ekonomi ve maliye pazarı ile bütünleşmesini gerçekleştirmek, ülkeyi Avrupa güvenlik sisteminin bir parçası haline getirmek isteği yatmaktadır.¹¹⁵ Bu saydıklarımızdan başka her dönem olduğu gibi bu dönem de Azerbaycan dış politikasının temel sorunlarından olan Karabağ sorununun çözülmesinde AB'nin desteğini almak istemesini de bu birlikle ilişkilerin güçlendirmek isteme nedenleri arasında saymamız mümkündür. Aynı zamanda Avrupa'nın ve Asya'nın enerji koridorunun güvenliği konusunda stratejik bir konumda bulunması AB'ye üye devletlerin Azerbaycan'la siyasi ve ekonomi ilişkileri geliştirmek isteklerini artırmıştır.

Azerbaycan'la ilişkilerini ilk başlarda sadece finansal yardım ekseninde geliştirme düşüncesinde olan AB'nin tutumu yavaş yavaş değişmiştir. Bunun en önemli nedeni AB enerji güvenliği meselesidir. Rus doğal gazına büyük oranda bağımlı olan AB, alternatif enerji kaynaklarından yararlanmada Azerbaycan rezervlerini Avrupa'ya aktarımda merkezi konuma yerleştirmiştir. Böylelikle, Rus doğal gazına bağımlılığı kısmi olarak azaltmayı hedeflemiştir.

Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerinin geliştirilmesinde TACIS programı da çok büyük rol oynamaktadır. TACIS programı AB'nin Doğu Avrupa, Kafkas ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin istikrarlı gelişimi için Avrupa Komisyonu tarafından gerçekleştirilen bir program olarak değerlendirilebilir. Bu programın amacı AB ile ortak ilişkileri olan ülkelerin siyasi istikrar ve ekonomik gelişimle ilgili reformlarını desteklemektir. TACIS bu amacı karşılıksız finansal yardım yoluyla gerçekleştirmiştir. TACIS tarafından sağlanan yardım öncelikle uzmanlık ve bilgi aktarımı şeklinde gerçekleştirilmektedir. Azerbaycan'da 1991 yılından 2006 yılına kadar uygulanmaya devam etmiştir.

Azerbaycan'ın enerji potansiyeline büyük önem veren AB, birliğin TACIS programı çerçevesinde bölgeye yönelik stratejisini yansıtan

¹¹⁵ Memmedov, **Heyder Eliyev'in Xarici Siyaset Kursunda Avrupa ile Qonşuluq**, s. 146.

TRACECA ve INOGATE projeleri ile önemli girişimlerde bulunmuştur. AB'nin girişimi ile TACİS programı çerçevesinde 8 ülkenin ticaret ve ulaştırma bakanlarının katılımı ile 3 Mayıs 1993 tarihinde Brüksel'de düzenlenmiş toplantıda Orta Asya, Kafkas ve Avrupa arasında ulaşım ve iletişim projelerini geliştirmek amacıyla "Avrupa-Kafkas-Asya Ulaşım Koridoru"(TRACECA-Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) projesi ileri sürülmüştür. Müzakereler sonucunda "Brüksel Beyannamesi" imzalanmış ve Doğuyla Batı'yı birleştirecek "Yeni İpek Yolu" koridorunun yaratılması, ulaşım ve iletişim altyapısının oluşturularak geliştirilmesi hakkında karar kabul edilmiştir. TRACECA projesinin temel amacı katılımcı devletlerin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını desteklemekle, onların alternatif ulaşım yolları vasıtasıyla Avrupa ve dünya pazarına çıkışının sağlanması ve Avrupa'dan Karadeniz ve Güney Kafkas vasıtasıyla Orta ve Uzak Doğu Asya'ya ulaşım koridorunun yaratılmasıydı.¹¹⁶ TRACECA projesi AB'nin BDT ülkelerinin ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını desteklemesi açısından çok boyutlu stratejik öneme sahip bir projedir. Yeni İpek yolunun restore edilmesi fikri Haydar Aliyev tarafından ısrarla üzerinde durulan ulaşım politikalarından biri olmuştur. Avrupa Komisyonunun girişimi ile 1998 yılı Eylül ayında Bakü'de yapılmış toplantı "Tarihi İpek Yolunun Restorasyonu" isimli uluslararası konferans TRACECA projesi çerçevesinde organize edilen önemli bir girişim olarak değerlendirilebilir.¹¹⁷ TRACECA projesine katılım Azerbaycan için çok önemli strateji anlama sahiptir. Azerbaycan'ın Avrupa ile ekonomik ilişkilerini pekiştirmesinde ve genişletmesinde, dünya ekonomisi ile bütünleşmesi ve uluslararası ulaşım koridoruna dönüşmesi açısından büyük imkanlar sunmaktadır. Bunun için Haydar Aliyev TRACECA projesine katılıma çok önem verdiğini her fırsatta dile getirmiştir. Haydar Aliyev dönemi AB- Azerbaycan ilişkilerinde atılan en önemli adım enerji güvenliği açısından strateji işbirliğinin oluşturulması olmuştur. Bunun bir örneği Avrupa'ya ülkeler arası petrol ve doğal gazın ihraç olunmasına olanak tanıyacak INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) adlı projenin 1995 yılında temeli

¹¹⁶ Süleymanov, **Avrupa İttifağı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdarlığına Doğru**, s. 25.

¹¹⁷ a.e. s. 26.

atılmasıdır. INOGATE çerçevesinde Azerbaycan'ın konumu, Hazar Denizi ve Orta Asya hidrokarbon rezervinin Avrupa Pazarına Rusya'dan daha güvenli Kafkas-Karadeniz-Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) güzergahıyla aktarımı konusunda AB'nin enerji güvenliği stratejisiyle örtüşmekteydi.¹¹⁸ INOGATE projesi Azerbaycan rezervlerinin ihracı açısından önemli alternatifler ortaya çıkaran bir girişimdir.

Azerbaycan'la AB arasında ilk olarak uluslararası ekonomik ilişkiler bağlamında yakın ve dinamik ticari ilişkiler oluşturulmuş, 1996 yılına kadar ilişkiler bu yönde devam etmiştir. 1996 yılında artık AB- Azerbaycan ilişkilerinin seyrinin hızlı bir şekilde değiştiğini ve ilerlediğini söylemek mümkündür. Azerbaycan ve AB ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesinin en önemli örneği 22 Nisan 1996 tarihinde Lüksemburg şehrinde imzalanan ve 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe giren OİA'dır. Bu anlaşma ile sadece ticari altyapıdan oluşan ilişkilerin hukuki-normatif temeli oluşturulmuştur. Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan- AB ilişkilerinde en önemli başarılarından biri olarak OİA anlaşmasının imzalanması gösterilebilir. Bu anlaşmayı önemli kılan başka bir faktör Azerbaycan ve AB arasındaki ticari ilişkiler resmi olarak ortaklığa dönüşmesidir.

AB'nin bu dönem Avrupa'da güvenliğin ve istikrarın sağlanması konusundaki politikaları arasında DK sorununun çözüme kavuşturulması önemli bir yer tutmaktadır. Haydar Aliyev DK sorununun çözümü için AB'den daha etkili girişimlerde bulunmasını beklemiştir. Bağımsızlığın ilk yılları ile kıyaslayacak olursak bu dönem AB Karabağ sorunu ile ilgili tavrını Azerbaycan lehine daha açık bir şekilde ortaya koymaya başlamıştır.

1993-2003 yıllarını kapsayan dönemde Azerbaycan'ın AB'ye siyasi ve ekonomik açıdan çok daha uyum sağladığını gözlemlemek mümkündür. Bu bütünleşme sürecinde Haydar Aliyev'in izlediği çok taraflı dinamik dış politika ve Azerbaycan'ın sahip olduğu rezervler etkili olmuştur. Azerbaycan AB ile bütünleşme sürecinde bir yandan bağımsız bir ekonomik politika izlemeyi ve

¹¹⁸ Hüseyinov, **Avrupa Birliği Ve Azerbaycan**, s.80.

aynı zamanda DK sorunu başta olmakla siyasi konularda örgütle yakın işbirliği kurma şansı elde etmeyi hedeflemektedir.

2.2.1. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması

Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını, egemenliğini, toprak bütünlüğünü korumanın Avrupa'nın güvenlik sisteminin önemli bir parçası olduğu anlaşma metninde yer alan önemli bir husustur. OİA'nın uluslararası güvenliğe ve aynı zamanda çatışmaların barış yolu ile çözümüne katkıda bulunacağı da metinde yer almıştır. Komşu ülkelerle bölgesel istikrarın ve güvenliğin sağlanması yolunda işbirliğini genişletmek, bunun için bölgesel güçlerle siyasi ve ekonomik ortaklık ve işbirliğini güçlendirmek, insan haklarının, özellikle azınlıkların haklarının güvence altına alınması ilkesi anlaşma metninde belirtilmiştir. Ayrıca insan haklarının korunması ilkesi özellikle vurgulanarak ve bunun önemine dikkat çekilerek, özgür ve demokratik seçimlerin yapılması, çok partili geçişin önünde bütün engellerin kaldırılması taraflarca anlaşma metninde vurgulanmıştır. Pazar ekonomisine geçiş sürecinde yapılması gereken tüm ekonomik ve siyasi reformlar belirtilmiş, ikili ilişkilerin sürekli ve dinamik bir şekilde gelişimi için gerekli siyasi diyalog süreçlerinin daima açık tutulması amaçlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinin enerji sektörü başta olmakla diğer bütün ekonomi alanlarının gelişiminde karşılıklı işbirliğinin gerekliliği vurgulanmış, ayrıca Avrupa ülkeleriyle yapılması düşünülen ticari ilişkilerde her iki tarafın kolaylıklar göstermesi gerekliliği de not edilmiştir. Anlaşma metninde belirtilen başka bir konu da çevre güvenliği konusunda işbirliği taahhüdünde bulunulması ve küresel bir mesele haline gelen göç sorununun da taraflarca müzakere edilmesidir. Bütün bu ilkeler doğrultusunda AB üye ülkeleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında OİA'nın imzalanmasına karar verilmiş ve bu anlaşmanın amacı geniş bir şekilde 105 madde şeklinde sıralanmıştır.¹¹⁹

¹¹⁹ Partnership And Cooperation Agreement Between The European Communities And Their Member States, Of The One Part, And The Republic Of Azerbaijan, Of The Other Part, Volume

1. madde'de içerik itibarıyla AB ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında işbirliğin amaçları geniş hatlarıyla belirlenmiştir. Bu amaçlara taraflar arasında siyasi ilişkilerin gelişmesine yardımcı olacak siyasi diyalog için gerekli çerçevenin oluşturulması, demokrasinin güçlendirilmesi, ekonominin geliştirilmesi ve piyasa ekonomisine geçişin tamamlanmasında Azerbaycan Cumhuriyetinin gerçekleştirdiği reformların desteklenmesi dahildir. Buna ek olarak, bu madde sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla taraflar arasında ticaretin, sermaye yatırımının ve istikrarlı ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, ayrıca bilim, teknoloji ve kültür alanlarında işbirliğinin sağlanmasından oluşmaktadır.¹²⁰

Diğer maddelere göz atacak olursak, 2. maddelerden 9. maddeye kadar olan bölümlerde demokratik siyasal sistemin oluşturulması, insan hakları konusunda yapılması zorunlu reformların gerçekleştirilmesi ve piyasa ekonomisine geçişin önündeki engellerin kaldırılması, SSCB'nin dağılmasının ardından taraflar Helsinki nihai senedine istinaden üzerine aldıkları yükümlülükleri yerine getirme konusundaki kararlılıklarına devam edeceklerini vurgulamışlardır. Ayrıca, taraflar yakın komşuluk ilişkisi çerçevesinde AB'nin Kafkasya bölgesiyle ilgili en önemli sorunlardan biri olan etnik temelli çatışma risklerinin azaltılması ve çatışmaların barışçıl yollarla çözümüne yönelik daha fazla inisiyatif alacağı hususunu belirtmişlerdir. Bu çerçevede AB'nin özellikle, Güney Kafkasya'nın en önemli sorunlarından olan DK meselesinin çözümünde Azerbaycan ve Ermenistan taraflarının bir araya getirilmesinde arabuluculuk yapabileceği de anlaşma metninde belirtilmiştir.

9. Maddeden 19. Maddeye kadar olan maddeler ise taraflar arasında gerçekleştirilecek olan ticari ve gümrük bölümleriyle ilgilidir. 1. bölümü kapsayan 20-22. maddelerde iş faaliyeti ve sermaye yatırımlarıyla ilgili hükümler yer almaktadır. 2. bölümü kapsayan 23-29. maddelerde şirketlerin

2104, I-36574, (Çevrimiçi)
http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/documents/eu_azerbaijan/eu-az_pca_full_text.pdf,
22 Ocak 2015.

¹²⁰ Hüseyinov, *Avrupa Birliği ve Azerbaycan*, s.71.

tahsis olunması ve faaliyet göstermesi şartları, 3. bölümü kapsayan 30-33.maddelerde Birlik ve Azerbaycan arasında sınır ötesi hizmetlerin gösterilmesi, 4. bölümü kapsayan 34-40. maddelerde diğer maddelerde ilişkin genel hükümler belirtilmiştir. 5. bölümü kapsayan 41-43. maddelerde cari ödemeler ve sermaye, entelektüel, endüstriyel ve ticari mülkiyetin korunmasına, mevzuatla ilgili işbirliğine, 6. bölümü kapsayan 44-70. maddelerde ekonomik işbirliği, çevre, nakliye, maliye hizmetine, şirketlerin yeniden kurulmasına ve özelleştirilmesine, bölgesel inkişaf, sosyal sektörde işbirliğine, para politikası ve gümrüğe yer verilmiştir.

7. bölümde demokratik ve insan hakları hususunda işbirliğinden, 8. bölümü kapsayan 72-75. maddelerde kanuni olmayan faaliyetlerin karşısının alınmasından, yasadışı göçmenlik üzerinde nezaret ve onun karşısının alınması hususunda işbirliğinden bahs edilmektedir. 9. bölümü kapsayan 76. maddede kültürel işbirliği, 10. bölümü kapsayan 77-80. maddelerde teknik alanda maliye işbirliği, 11. bölümü kapsayan 81-105. maddelerde ise genel ve yekun maddeler yer almaktadır.

Bu maddelerden başka OİA'da 5 ilave ve 1 protokol vardır. Bu ilaveler de Azerbaycan Cumhuriyetinin maddeye uygun olarak BDT'ye verdiği açık listeden (I ilave), 42. Maddeye istinaden entelektüel, endüstriyel ve ticari mülkiyetle ilişkili anlaşmalardan (II İlave), 26,3. maddesine istinaden maliye hizmetleri tanımlarından (III ilave) ibarettir. Kalan diğer ilaveler de birliğin 23,2. maddesine uygun olarak kısıtlama şartlarından (IV madde), Azerbaycan Cumhuriyetinin 23,4. maddesine uygun olarak kısıtlama şartlarından (V madde) ve gümrük meseleleri ile ilgili idari makamlar arasında karşılıklı yardıma ilişkin protokolden oluşmaktadır.¹²¹

AB ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan OİA, 1999 yılı 1 Temmuz tarihinde yürürlüğe girdikten sonra karşılıklı ilişkilerin hukuki temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür. OİA, Azerbaycan'da siyasi,

¹²¹ Bir Terefdan Avrupa Birliği Ve Ona Üzv Olan Dövlötlör Diğer Terefdan Azerbaycan Respublikası Arasında Terefdaşlıq Ve Emekdaşlıq Sazişi,(Çevrimiçi) <http://www.pao.az/az/elektron-kitabxana/azerbaycan-sazilriproqramlar/46-ts/file>, s. 4-37, 22 Ocak 2015

ekonomik, kültürel, hukuki ve sosyal alanlarda karşılıklı ilişkilerin gelişimini hızlandırdı ve bu çerçevede yapılması gereken reform girişimlerine olumlu katkı sağladı. OİA, AB – Azerbaycan ilişkilerinin çerçevesini hazırlayan bir metindir. Bu çerçevenin pratiğe dönüştürülmesi konusunda özellikle Azerbaycan'ı, demokratik siyasal sistemin sağlamaştırılmasından hukuk düzeninin tesis edilmesine kadar birçok alanda yapılması zorunlu olan reformlar beklemekteydi.¹²²

OİA'ya esasen, Azerbaycan ve AB arasında iki taraflı siyasal diyalogun istikrarlı bir şekilde devam etmesi ve Antlaşma metninde yer alan taahhütleri takip etmek amacıyla İşbirliği Konseyi, İşbirliği Komitesi, Parlamentolar arası İşbirliği Komitesi, Ticaret, Ekonomi ve Hukuki meselelerle ilişkin Alt Komite oluşturulmuştur. Enerji, Ulaşım, Çevre meseleleri ile ilgili Alt Komite gibi kurumlar kurulmuştur.

Tüm bu oluşturulan kurumlar AB ve Azerbaycan arasında imzalanan OİA'nın hükümlerinin yerine getirilmesini amaçlayan süreci koordine etmekle beraber, süreç içerisindeki muhtemel aksaklıkları gidermek için de “hakem” rolünü oynamaktalar. İşbirliği Şurası yılda bir kez olmak kaydıyla kendi toplantısını gerçekleştirmektedir. OİA çerçevesinde İşbirliği Şurası (İŞ) kendi gündeminde olan konuların yansıra gündem dışı istenilen iki taraflı ve uluslararası konuları da tartışma yetkisine sahiptir. İŞ bir taraftan AB Şurası ve Avrupa Komisyonunun üyelerinden, diğer taraftan Azerbaycan Cumhuriyet hükümetini temsil eden Dış İşleri Bakanlığı yetkililerinden oluşmaktadır. İşbirliği Komitesi (İK) Şuraya tavsiyeler vermekle görevini icra etmektedir. Alt Komiteler İK'nin nezdinde faaliyet göstermekte ve anlaşma esasında ticaret, yatırım, ekonomik işbirliği ile ilgili diğer konuları tartışmaktadır. Bundan başka anlaşmanın 86.maddesine uygun olarak AB ve Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentolar arası İşbirliği Şurası faaliyet göstermektedir.¹²³

OİA'nın yürürlüğe girmesinden sonra anlaşmaya uygun olarak

¹²² Hemidov, a.y. s. 161.

¹²³ Süleymanov, *Avrupa İttifakı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdaşlığa Doğru*, s. 11-12.

oluşturulan bu kurumlar karşılıklı ilişkilerin süreklilik kazanmasını, düzenli olmasını ve mümkün olduğu kadar sistemleştirilmesini sağlamaktadır.

İŞ'nin ilk toplantısı 10 Ekim 1999 tarihinde gerçekleştirildi. İK'nin ilk toplantısıysa 2000 yılının Mart ayında gerçekleştirilmiştir. 2005 yılına kadar her iki kurumun alt kurul toplantıları gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda başlıca olarak bölgesel çatışmaların çözüm yolları, bölgesel işbirliği konuları ele alınmıştır. TACIS, TRASEKA, INOGATE gibi büyük projelerin öneminden bahs edilmiştir. Azerbaycan'da gerçekleştirilen reformlar, Azerbaycan ekonomik ve politik yapısına yönelik yapılan reformların Batı'ya bütünleşme süreci, güvenlik konuları, hukuk düzeni, basın özgürlüğü ve demokratikleşmenin gelişimi yönünde engeller, uluslararası terörle mücadele gibi konular OİA'nın gündemi kapsamında ele alınmıştır.

OİA'nın yürürlüğe girmesinden sonra Azerbaycan ve AB arasında Parlamentolararası görüşmeler ve işbirliği yoğun şekilde devam etmiştir. Bu alanda ilişkilerin temeli 2000 yılı Nisan ayında gerçekleştirilen Parlamento İşbirliği Komitesi (PİK) çerçevesinde hayata geçirilen ve karara bağlanan "sürekli görüşmeler mekanizmasının kurulmasına ilişkin" bildirisıyla atılmıştır. Kafkas ülkeleri ile ilgili olarak "Kafkas ülkelerinin AB üyeliğine taraf: "AP'dan yeni çağrı" bildirisinin AB tarafından deklare edilmesi AB Azerbaycan ilişkilerindeki gelişimin ileri seviyede olduğunun önemli bir göstergesi olarak gösterilebilir. Bütün bu gelişimlerden görüleceği gibi AB'nin başlarda Azerbaycan'la ilişkisinin sadece insani yardım ve rutin bir takım görüşmeyle sınırlandırmasının aksine giderek, Azerbaycan'ın zengin enerji rezervlerinin olmasından kaynaklanan AB için stratejik önemi ilişkilerin çok taraflı ve kapsamlı bir çerçeveye oturmasını sağlamıştır. Azerbaycan Kafkasya'da AB'nin en büyük ticaret ortağına çevrilmiştir. AB 90'ların sonundan itibaren Kafkasya politikasında yaptığı stratejik değişiklik ile kendisini Kafkasya'da önemli bir aktör haline getirmiştir.¹²⁴

AB ve Azerbaycan arasında OİA gibi bir anlaşmanın imzalanması

¹²⁴ Hemidov, a.y. s. 162-163.

AB'nin Kafkasya'ya ve özelinde Azerbaycan'a olan politikasının değişmesinin en önemli göstergesi olarak görülebilir. OİA dönemini AB -Azerbaycan ilişkilerinde yeni dönem olarak nitelendirmek doğru olur. Bu dönemin en önemli özellikleri arasında ilişkilerin siyasi ve hukuki temelini sağlamlaştırılması, ekonomik ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyine çıkarılması ve yeni birçok ticari alanları kapsaması, AB'nin bölgeye ve bölgede yaşanan çatışmaların çözümünde daha yakından yer alması ve aynı zamanda parlamentolar arası ilişkilerin hızla gelişmesini göstermek mümkündür.

2.2.2. AB Ve Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü

Enerji rezervleri açısından Azerbaycan oldukça zengin bir ülkedir. Bu özelliği sayesinde dünya devletleriyle enerji sektöründe ciddi bir işbirliği söz konusudur. Uluslararası petrol şirketlerine kapısını Azerbaycan 1991 yılında açmıştır. Bu adım ile ülke ekonomisi açısından verimli sonuçların elde edildiğini söylemek mümkündür. Azerbaycan OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) üyesi olmayan bir ülke olmasına rağmen istikrarlı petrol üretiminde bulunan ve ihraç eden devlet konumundadır. Ham petrol ve doğal gazın küresel düzeyde bakıldığında kanıtlanmış kaynakların az bir yüzdesine sahip olmasına rağmen, düşük iç tüketimi ve enerji rezervlerinin üretimi açısından altyapısının gelişmesi nedeniyle Azerbaycan fosil yakıtlarının oldukça önemli bölümünü ihraç edebilmektedir. Son beş yılda Azerbaycan 40-50 milyon ton ham petrol üretmiştir ve bu rakamın yıllık sadece 3-4 milyonunun tüketildiğini söylemek mümkündür. Bu da onu dünyanın önemli ham petrol ihracatçısı ülkelerinden biri yapmaktadır.¹²⁵

Dünya üzerinde enerji tüketiminin en çok olduğu bölge olarak bilinen AB'nin enerji rezervleri açısından avantajlı bir durumda olmadığı bilinmektedir. Bu nedenle, AB ülkeleri enerji ithali bakımından ön planda olan

¹²⁵ Jarosław Cwiek-Karpowicz, "Chances for Closer Cooperation? Azerbaijan's Energy Supplies to the European Union", **The Copernicus Journal of Political Studies**, No. 2 (6), 2014, s. 138

coğrafyalardan biridir. Günümüzde AB, tükettiği enerjinin %53'ünü dışarıdan sağlamaktadır, ham petrolde yaklaşık %90, doğalgazda %66 oranında ithal bağımlılığı bulunmaktadır.¹²⁶ Fransa ve İsveç'in nükleer gücü enerji üretiminde önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda, Polonya kömürünün enerji ihtiyacını karşılama hususunda önemli olmasına rağmen, AB ekonomisinin ham petrole ve doğal gazla bağımlılığı bir gerçektir. Ancak AB petrol ve gaz ile iyi donatılmış değildir.¹²⁷

Bağımlılığın giderek arttığı görülen bu süreç AB açısından değerlendirildiğinde, özellikle de, Brüksel'in yaptığı çalışmalar sonucunda ulaşılan değerler incelendiği zaman, AB'deki enerji bağımlılığının Birlik genelindeki en zayıf nokta olduğu açıkça ortaya konulmaktadır. Avrupa ülkelerinin yıldan yıla enerji rezervlerine artan talebi onun yeni enerji kaynakları aramasına sebep olmuştur. Buna neden onun temel enerji ihraç eden kaynakları olan Orta Doğuda istikrarsızlık, Rusya'dan bağımlılığını azaltmak istemesidir. AB, kullanmakta olduğu boru hatları yönünden Rusya'ya bağımlı durumdadır. Bu bağımlılığın doğurduğu sakıncaların farkında olan ve her an bir krizle yüz-yüze kalabileceğini anlayan AB kaynak çeşitliliğinin yanı sıra enerji güvenliğini de dikkate almak zorundadır. Bu nedenle, AB devlet bağımsızlığını kazanmış petrol ve doğal gaz kaynakları ile zengin olan Hazar Denizi çevresi ülkelerle, özellikle bu bölgenin en önemli ülkelerinden, dünyada petrol endüstrisini kuran ilk ülkeler arasında olan Azerbaycan ile enerji alanında işbirliği ve alternatif enerji kaynaklarının aktarım güzergahlarının yapılmasında taraf olduklarını bildirmişlerdir.¹²⁸ AB Azerbaycan'a çeşitli programlar çerçevesinde yardım göstererek onun gelişmesine katkıda bulunmanın yanısıra, enerji arz güvenliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Azerbaycan dış politikasının en önemli önceliklerinden birinin enerji kaynaklarının en verimli ve güvenli şekilde uluslararası piyasalara ulaştırılmasının olması onun da AB'ye yakınlaşmak istemesinin başlıca

¹²⁶ Ülviyye Aydın, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 10, Sayı. 40, 2014, s. 44

¹²⁷ Cwiek-Karpowicz, a.y. s. 131

¹²⁸ Süleymanov, **Avropa İttifağı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdışlığa Doğru**, s. 29.

nedenleri arasındadır.¹²⁹

Azerbaycan ve AB ilişkilerinin temeli Haydar Aliyev dış politikasının merkezinde yer alan enerji politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Burada belirtilmesi gereken husus, Azerbaycan AB ilişkilerinin gittikçe gelişmesinin en önemli nedeni Azerbaycan'ın zengin petrol rezervlerine sahip olmasıdır.

SSCB'nin dağılmasını kendisinin genişleme politikasıyla avantaja çevirmeyi amaçlayan ve coğrafi sınırlarını eski Sovyet ülkelerine dayandıran AB, stratejik öneme ve zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar havzasının yeni ülkeleri ile çeşitli destek programları ve politikaları vasıtasıyla ilişkiler kurmuştur. SSCB'nin dağılması AB için yeni ekonomik fırsatlar yaratmıştır. Bu fırsatlar arasında en dikkate alınması gereken husus enerji sektörüdür.¹³⁰ 1994 yılında "Asrın Anlaşması" imzalanmasıyla AB'nin Azerbaycan'ın enerji rezervlerinden ve potansiyelinden ciddi bir şekilde faydalanmaya başladığını söylemek mümkündür. İşbirliği için uluslararası anlaşmanın yasal çerçevesi 17 Aralık 1994 tarihinde Lizbon'da imzalanmış, 16 Nisan 1998 tarihinde yürürlüğe girmiş "Enerji Şartı" başlığı ile deklare edilmiştir.¹³¹

Söz konusu yasal çerçeve, arz güvenliklerini artırmaya yönelik enerji potansiyellerini geliştirme fırsatı vermeyi, ortak çıkarlara ve bütünlüğe dayalı uzun vadeli işbirliğini teşvik etmeyi, BDT ülkelerine, enerji üretimi, taşınması ve dağıtımını iyileştirmeyi, yatırımları kolaylaştırmayı, çevre sorunlarını azaltmayı içermektedir.¹³² Daha rekabetçi ve açık enerji piyasasının işlemesi ile sürdürülebilir kalkınma ve enerji kaynakları üzerindeki egemenlik ilkelerine uymakla enerji güvenliğini sağlamak, uluslararası şirketlerin özgür ve serbest bir şekilde ticari faaliyetlerini sürdürmesi için olanakların sağlanması ve yatırımcıyı korumak; ticari yatırımlara karşı tehdit oluşturan girişimleri

¹²⁹Aslıhan P. Turan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-3-2014031950hazar-havzasinda-enerji-diplomasisi.pdf>, 21 Nisan 2015.

¹³⁰ Aydın, a.y. s. 47.

¹³¹ Pınar Baklacı-Esen Akıntürk, "Enerji Şartı Antlaşması", *İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2006, s.98.

¹³² Aydın, a.y. s.48.

önlmek, enerji verimliliğini artırmak; enerji üretim ve kullanımının çevre kirliliğine yol açmaması için gerekli tüm önlemlerin alınması; DTÖ kurallarının çerçevesinde ticari ilişkilerin artırılması gibi bölümler Enerji Şartı Antlaşmasının başlıca çerçevesini oluşturmaktadır.¹³³ Azerbaycan Enerji Şartını ilk imzalayan devletlerdendir. Avrupa'nın Hazar petrolü ve doğal gazıyla donatılmasında Azerbaycan enerji üretimi ve transit ülke olarak belirleyici role sahiptir. Azerbaycan'ın önemli petrol üretim ve taşıma kapasitesine sahip olması AB ile ilişkiler açısından önemli etken kabul edilmektedir.¹³⁴

Azerbaycan AB ilişkilerinin siyasi, ekonomi, hukuki temelini oluşturan ve 1999 yılında yürürlüğe giren OİA ile iki taraf arasında enerji konularını ele alan Enerji ve Ulaştırma Alt Komisyonu'nu kurmuştur. Böylece, bu komisyon tarafından Birlik ve Azerbaycan arasında doğalgaz ve petrol konuları ilk aşamada ele alınmıştır.¹³⁵

“Asrın Anlaşması” çerçevesinde 1997 yılından 1 Mayıs 2014 tarihine kadar olan zaman içerisinde Bakü-Novorossisk boru hattı ile 11,2 milyon ton, Bakü-Supsa boru hattı ile 67,7 milyon ton, Bakü Tiflis Ceyhan boru hattı ile 244,6 milyon ton ve Bakü Batum demiryolu ile 20,2 milyon ton olmak üzere toplamda yaklaşık 345 milyon ton Azerbaycan petrolü başta Avrupa olmak üzere dünya pazarlarına aktarılmıştır.”¹³⁶

Boru hattı projeleri ile AB Azerbaycan'ın enerji kaynaklarından yararlanmakla birlikte Azerbaycan'ın Batı ile bütünleşme süreci hızlanmıştır.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan AB arasında enerji alanında işbirliğini geliştirmeye yönelik son derece ciddi kurumsal adımlar devreye sokulmuştur. AB Azerbaycan arasında enerji sektöründe işbirliği INOGATE çerçevesinde oluşmuştur. Bu programla teknik işbirliğinin beraberinde, önemli stratejik konuma ve zengin enerji kaynaklarına sahip Azerbaycan ve programa

¹³³ Baklacı -Akıntürk, a.y. s. 112.

¹³⁴ Cwicz-Karpowicz, a.y. s.140.

¹³⁵ Aydın, a.y. s. 50.

¹³⁶ a.y. s.56.

taraf olan diğer Doğu Avrupa, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin transit olanaklarının ve enerji üretiminin en iyi şekilde değerlendirilmesi için enerji işbirliğinin genişletilmesini amaçlanmıştır.¹³⁷

AB'nin Azerbaycan'la enerji sektöründe işbirliğini ileri bir aşamaya taşımasının taraftarı olduğu gibi (yukarıda da belirtildiği gibi Rusya'ya alternatif bir kaynak olması sebebiyle) AB'nin bazı tereddütlerden dolayı siyasi olarak tam anlamıyla Kafkasya bölgesiyle mesafeli bir ilişki öngördüğünü söylemek mümkündür. Bu siyasi sorunların başlıca sebebi bilindiği üzere DK'den kaynaklanan Azerbaycan- Ermenistan arasında çatışma potansiyelinin halen devam etmiş olmasıdır. Bunun yanı sıra, Rusya'nın bu bölge üzerinde devam eden siyasi ve ekonomik ağırlığı AB'nin tereddütünü artıran bir diğer meseledir.

Genel olarak, bu dönemi değerlendirirsek 1993-2003 yılları arasında AB Azerbaycan arasında enerji sektöründe önemli adımlar atmıştır. AB Azerbaycan'ın enerji potansiyelinin farkında olmuş ve onunla ilişkilerini geliştirmek için birçok adımlar atmıştır. İki taraf arasındaki enerji ortaklığı Azerbaycan AB arasında enerji alanında işbirliğini derinleştirmek amacıyla 2006 yılında Brüksel'de "AB ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Enerji Alanında Stratejik Ortaklığa Dair Anlaşma Memorandumu" imzalanmasıyla Azerbaycan AB arasında ekonomik ve siyasi işbirliğinin stratejik ortaklığa dönüşmesiyle enerji sektöründe çok boyutlu bir dönemin temeli atılmıştır.

2.2.2.1 INOGATE

AB Rusya'ya karşı olan doğal gaz bağımlılığını azaltmak için birçok çözüm üretmeye çalışmıştır. Bunlardan en ileri düzeyde gerçekleşeni INOGATE programıdır. 1995 yılında temeli atılan INOGATE AB, Doğu Avrupa, Kafkas ve Merkezi Asya ülkeleri arasındaki en kapsamlı sayılabilecek

¹³⁷ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, (Çevrimiçi) <http://mfa.gov.az/?options=content&id=566>, 23 Nisan 2015

ve halen yürürlükte olan enerji alanında teknik işbirliği anlaşmasıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti de dahil olmakla 15 ülkenin katılımı ile 1999 yılının Temmuz ayında imzalanan devletlerarası petrol ve gaz ticaretini öngören Çerçeve Anlaşması INOGATE programının hukuki zeminini oluşturmaktadır.¹³⁸ INOGATE yeni Sovyet sonrası bağımsız ülkelere, aynı zamanda Azerbaycan'a büyük kapsamlı ticari projelerin gerçekleştirilmesi için yeni perspektifler sunmuş ve daha fazla enerji stoklarının bulunması için gerekli mali ve teknolojik desteğin verilmesi bu program çerçevesinde taraflı ülkelere taahhüt etmiştir.

INOGATE taraf ülkelere teknik ve finansal anlamda geniş boyutlu işbirliği olanağı sunmaktadır, onlardan bazılarını şöyle özetleyebiliriz :¹³⁹

- Enerji üretimindeki potansiyelin artırılması, bilgilendirme amaçlı destek programlarının sürekliliği, seminerler ve siyasi destek dahil her türlü girişimlerin yerine getirilmesi;
- Programın işleyişine yönelik ortaya çıkması muhtemel pürüzlerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan siyasi mekanizmaların devreye sokulması;
- Sivil Toplum Kuruluşu (STK), uluslararası finans kuruluşları ve özel sektörün temsilcileri de dahil olmak üzere taraflı bütün ülkelerle AB arasında siyasi diyalog süreçlerin daima açık tutulması;
- İnternet aracılığıyla bölgenin enerji politikaları hakkında bilgilerin yayılmasının, AB ile ilgili yayınların ve tanıtımların, aynı zamanda üçüncü tarafta yapılan etkinlikler hakkında bilgilerin yansımaları;

INNOGATE programını 4 dönem şeklinde sınıflandırmamız mümkündür. İlk dönem, 1996 yılını kapsamaktadır. Bu dönem INNOGATE programının başlatılması dönemidir. Azerbaycan-AB arasında bu ölçekte büyük bir işbirliği ilk kez INNOGATE'le gerçekleşmiştir. 1996-1999 yılları

¹³⁸ Süleymanov, **Avropa İttifaqı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdashğa Doğru**, s. 32.

¹³⁹ Şərqi Avropa Regional Koordinasiya Ofisi, "INOGATE Proqramı və Azərbaycan Respublikası", (Çevrimiçi) http://inogate-tag.org/inogate/admin/documents/Leaflet_AZ.pdf, 21 Nisan 2015.

INNOGATE programının teknik denetimlerle ilgili bölümüdür. Programın 1. Faslında 5'i doğrudan Azerbaycan'la ilgili olan toplam tutarı 50 milyon avrodan fazla olan 10 projenin hayata geçirilmesi öngörülmektedir. INOGATE yeni bağımsız devletler ve Azerbaycan'a büyük ölçekli siyasi ve ekonomik projelerinin hayata geçirilmesi için yeni perspektifler sunmuş ve yukarıda belirtildiği gibi enerjiden teknolojik altyapının gelişimine kadar birçok alanların gelişimi için finansal ve teknik destek sağlamıştır.¹⁴⁰ Enerji altyapıları restore edilmesi için 5 milyon Euro ihtiyaç yardımı program çerçevesinde karşılanmıştır. 2000-2004 dönemi ikinci yenileme dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Bu dönem doğal gaz ölçüm istasyonlarının yenilenmesi, doğal gaz ticaretinde Dünya Ticaret Örgütü'nün belirlediği kriterleri yerine getirmeyi ve şeffaflığı amaçlayan bir süre olarak bilinmektedir. Son dönem 2004 yılından günümüze kadar olan dönemdir. Bu dönem genişleme ve kalkınma olarak değerlendirilebilir. Tüm bu girişimlerin ardından 2004 yılında Astana'da yapılan 2. Bakanlar Konferansında Enerji Yol Haritası ve benzeri altyapı programları üye ülkelerin ilgili bakanlıkları tarafından kabul edilmiştir.¹⁴¹

Bu proje sayesinde AB proje katılımcıları ile ikili anlaşmalar imzalamak fırsatı bulmuştur. AB'nin zengin doğal kaynaklara sahip benzeri ülkelerle işbirliğini genişletmesi ve derinleştirmesini enerji güvenliğini güvence altına almaya yönelik stratejik bir adım olarak nitelendirmek mümkündür.

Azerbaycan INOGATE projesinin aktif katılımcılarından. INOGATE tarafından gerçekleştirilen 69 projenin 33den faydalanmıştır. INOGATE enerji sektörünün farklı alanlarında Azerbaycan'a destek olmaya devam etmektedir.

¹⁴⁰ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası, **Azerbaycan Beynəlxalq Alemdə: Avropa İttifaqı və Azərbaycan**, s.29

¹⁴¹ Lemlem Said Issa, "The INOGATE Program", **Building Partnerships For Energy Security**, (Çevrimiçi) www.innogate.com, http://www.gie.eu/conference/presented/2013/S4_04a_INOGATE_LLsaidIssa.pdf, 21 Nisan 2015.

INOGATE çerçevesinde Azerbaycan'a gösterilen destekler şöyle sıralaya biliriz : ¹⁴²

Enerji Pazarları: INOGATE mevcut mevzuatın işlevi konusunda ve bu konuda tavsiyelerin verilmesi yoluyla Azerbaycan'ın enerji sektörüne üçüncü tarafın katılma kurallarının hazırlanmasını ve yeni enerji ortaklarının sektöre girmesine yardımcı olmayı öngörmektedir.

Enerji güvenliği: INOGATE ülkenin esas elektrik enerjisi şirketi olan Azer Enerji Şirketine, teknik altyapısının gelişimi ve ticari kazancının gelişimi, ayrıca enerji operasyon kapasitesinin artırılması, Modern Ölçme Şebekelerinin kurulmasıyla verimliliğin çoğaltılması yönünde ciddi katkılar sunmaktadır.

Enerji İstatistikleri: INOGATE yardımı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi tarafından kaliteli enerji dengesi ve enerji verimliliği performansını esas alan 2012-2014 yıllar üzere Enerji İstatistikleri Eylem Planı hazırlanmıştır. INOGATE enerji alanında veri toplama ve enerji dengesinin derleme alanında kullanıcılara uygun araçların ve yöntemin geliştirilmesine aracılık etmiştir.

Yenilenebilir Enerji: INOGATE Azeri Isıtma Teçhizatla ısıtma sisteminin gelişimine yönelik 2020 yılına kadar olan dönemi kapsayan yol haritasının hazırlanması yönünde çalışma yapmaktadır.

Enerji Verimliliği: INOGATE ve Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi ile birlikte enerji verimliliği alanında öğrencilerin bilincini artırmak ve yeni verimli kadroların yetiştirilmesi yönünde işbirliği yapmaktadır.

Enerji Yatırımları: INOGATE-in Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) için hazırladığı çok boyutlu enerji projeleri kapsamında bu alanda gelişim gösterebilecek yetenekli kişilerin “Enerji Denetimi ve Analizi Eğitimi Kursu”

¹⁴² Şərqi Avropa Regional Koordinasiya Ofisi, “INOGATE Proqramı və Azərbaycan Respublikası”, (Çevrimiçi) http://inogate-tag.org/inogate/admin/documents/Leaflet_AZ.pdf, 23 Nisan 2015.

başlıklı programlarla mesleki bilgi ve becerilerinin artmasına yardımcı olmuştur.

Enerji Politikası: INOGATE Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı bünyesinde enerji verimliliği üzere ayrıca bir bölümün kurulması ve uzman kadroların gelişimine yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bakanlık içindeki yapının iyileştirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu kurumun kurumsal yapısının güçlendirilmesine yönelik her türlü destek INOGATE tarafından öngörülmüştür.

Enerji Tarifleri: INOGATE Enerji piyasasında fiyatların belirlenmesi kurumu olarak bilinen Tarif Konseyi'ne elektrik ve doğal gaz sektörlerinde fiyatların belirlenmesi, muhtemel ekonomik krizler döneminde yapılması gereken reformların çerçevesini hazırlamakta yardımcı olmaktadır.

Karşılaştırmalı gelişme: INOGATE, Uluslararası Enerji Ajansı ile işbirliği yoluyla ortak ülkelerin Bakü Girişimi dört temel amacı alanında gördüğü işlerin karşılaştırmalı analizini yapmakta ve enerji sektörünün gelişmesi için ülkelere stratejik tavsiyeler vermektedir.

INOGATE projesi çerçevesinde AB- Azerbaycan işbirliğinin yükseliş dönemi İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı zamanında ciddi bir ivme kazanmıştır.

2.2.2.2. TACIS

1990 yılı Roma'da gerçekleştirilen AK toplantısında Avrupa Topluluğu (AT) ve ona üye devletler Sovyet yetkililerinin Sovyetler Birliği'nde temel ekonomik ve sosyal reform yapılmasını öngören politikalarına destek olmayı kabul ettiler. AT tarafından yapılan yardımın özellikle, reform gündeminde önemli yer tutan sektörlerle öncelik verilmesi, örneğin, piyasa odaklı ekonomiyi canlandırmaya, demokratik bir siyasal sisteme yönelik çalışmaların hızlandırılması gibi alanlara yapılması öngörülmekteydi. 1991 yılında TACIS

programı kapsamında 400 milyon ECU (Avrupa Para Sistemi) teknik yardım 5 esas sektöre odaklandı. Bunlar kamu ve özel sektörde bazı birimler olmakla, enerji, ulaştırma, finansal hizmetler ve gıda dağıtım sektörleriydi. AT'nin ekonomik kalkınmada gösterdiği başarılı girişimlerdeki tecrübesinden tam faydalanabilmek için AB işadamlarından oluşan "Danışma Grubu" oluşturulmuştur. TACIS 1991 yılı programları SSCB devleti ile birlikte hazırlanmış ve onunla imzalanmıştı.¹⁴³ SSCB dağılmaya başladı ve onun bünyesindeki tüm devletler tek tek bağımsızlıklarını ilan ettiler. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte küresel ve bölgesel düzlemde büyük siyasi, ekonomik, sosyal boşluk ortaya çıkmış oldu. Gelişmelerin hızı ve destek için bariz ihtiyaç göz önüne alındığından Şubat 1992 yılında Moskova'da yeni bağımsızlık kazanmış 12 ülke ile de ayrı ayrılıkta Protokol d'Accord anlaşması imzalandı. Protokol d'Accord, 1991 TACIS programının hazırlanmasının ve uygulanmasının başlangıcı oldu. Birlik çerçevesinde yeni bağımsızlık kazanmış ülkelerin her biri ile siyasi diyalog süreçleri başlatıldı. Amaç öncelikli olarak ortaya çıkan siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın giderilmesi yönünde çalışmalar yapmak ve belirli bir stratejik plan çerçevesinde yapılması öngörülen teknik, finansal destekleri devreye sokmaktı. Bu anlaşma ile 1991 yılı TACIS programına bazı değişiklikler yapıldı ve aşağıdaki kararlar alındı:¹⁴⁴

- 12 bağımsız devlet 1991 yılında hazırlanmış olan bu programı uygulamak için resmi olarak taahhütlerde bulundu;
- Her bağımsız devlet resmi muhatap olarak "ulusal koordinatör" atayacaktır;
- Koordinatör birimleri kısa süre içerisinde her ülkede kurulmuş olacaktır;

¹⁴³ Commission of the European Communities, TACIS (Technical Assistance Programme to the former republics of the Soviet Union) Annual Report From The Commission- 1991-1992, COM(93) 362 final ,Brussels, 28 July 1993, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/5630/1/5630.pdf> , s. 6, 15 Şubat 2016.

¹⁴⁴ a.b. s. 8

- 12 bağımsız ülke arasında 1992 yılı program yardımı ülkelerin siyasi, ekonomik reform ihtiyaçları, kapasiteleri dikkate alınarak dağıtılacaktır;
- 1992 yılı program yardımları anlaşmalı olarak öngörüldüğü şekilde her devletin öncelikli sektörlerine odaklanılarak yapılacaktır;
- 1992 yılı TACIS programının bir kısmı devletlerarası bölgesel projelere ayrılacaktır;

TACIS programının uygulanmaya başladığı zamanlarda karşılaştığı birçok zorluklar vardı. Uluslararası sistemin hızlı değişmesi bu zorluklardan biridir. TACIS programı SSCB'ye teknik yardım amacıyla hazırlanmıştır. Ancak SSCB'nin çöküşü yeni bir küresel sistemin ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. AB bu yeni ortaya çıkmış olan düzenle birlikte programın içeriğinde ve yapıma mekanizmasında ciddi değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. SSCB için hazırlanmış olan program, Sovyet sonrası ortaya çıkan yeni bağımsız devletlere göre ayarlanmıştır. Diğer bir zorluk, Sovyet sonrası ortaya çıkan ülkelere oluşan BDT ülkelerinin hepsinde sadece ekonomik ve sosyal reform sorunlarının değil, aynı zamanda siyasi istikrarsızlık sebebiyle TACIS programının uygulanmasında ciddi aksaklıkların olması söz konusuydu.

Kurumsal istikrarsızlık ve ciddi problemlerin olduğu ülkelerde reform çalışmalarının önünde ciddi engellerin olduğu bir gerçektir. Bütün bu faktörler programın hayata geçirilmesinin önünde ciddi yapısal sorunların olduğunu göstermektedir. Bu tür durumlar programı hazırlamayı ve uygulamaya sokmayı zorlaştıran gelişmelerdir.¹⁴⁵ Aynı zamanda, TACIS programı AB tarafından derinlemesine hazırlanan bir program değildi. SSCB gibi bir coğrafyayı kontrolü altında tutan bir siyasi gücü AB'nin siyasi, ekonomik ve sosyal olarak yeterince analiz ettiğini söylemek mümkün değildir. SSCB bünyesindeki ülkelerin demografik yapısından sosyal düzenine kadar birçok konuda AB'nin ciddi bir şekilde eksikliğini olduğunu söyleyebiliriz. TACIS esas olarak geçiş süreci esnasında yaşanabilecek ekonomik ve siyasi sancuları

¹⁴⁵ a.b. s.12-13.

hafifletmek için yeni bağımsızlık kazanmış ülkelere yönelik bir girişimdi. Bu ülkelerin fazla bilinmeyen politik yapıları, kurumları ve potansiyel zenginlikleri AB için yeni keşif alanlarıydı.¹⁴⁶ Avrupa Komisyonu'nun TACIS programını bütün bu özelliklerle değerlendirerek yeniden yapılandırması gerekmektedir. Daha önce bahsi geçen yeni bağımsız ülkelerle ikili her hangi bir siyasi ve ekonomik ortaklıktan söz etmek mümkün değildir. Tam aksine AB ile farklı geçmişlere, farklı sosyo-politik yapılara sahip ülkeler vardı. AB bu ülkeleri keşfe hazırlanır gibi öğrenme ve yakından tanıma süreciyle karşı karşıya kalmıştır.¹⁴⁷ Bunun için AB'nin program çerçevesinde attığı en önemli adım serbest piyasa ekonomisinin tamamen ülke ekonomilerine egemen olmasını sağlayan ekonomik reform sürecinin hızlandırılmasına, teknik ve finansal altyapının oluşturulmasına yönelik girişimler oldu.¹⁴⁸

1992 yılı TACIS programı ilk olarak öncelikli sektörlerin belirleyerek, özel sektörün kalkınmasına öncelik verdi. 1992 yılında TACIS programı çerçevesinde 450 milyon ECU tutarında yapılan yardım, insan kaynaklarının geliştirilmesi, enerji üretim ve dağıtımı, ulaşım, telekomünikasyon ve sosyal alanları kapsamaktadır. Programa ek olarak 1992 yılında TACIS ayrıca 28 milyonluk bir ilave yardımı ECU bölgesel programlar fonuna ayırmıştır.¹⁴⁹

1992 yılı Kasım ayında Avrupa Komisyonu Konseye TACIS programı hakkında yeni düzenlemeler yapılması ile ilgili öneri sunmuştur. AK, komisyonu ve parlamentosu arasında süren uzun tartışmalardan sonra 1993 yılında TACIS programı çerçevesinde yeni düzenlemeler yapılması kararı alınmıştır. Bu gecikme 1993 yılı TACIS fonlarına zamanında ödenmesi taahhüt için yardımların aksamasına neden oldu. 1993 yılında ilan edilen program çerçevesinde 11 yeni bağımsızlık kazanmış devletlerle- Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan,

¹⁴⁶ Alexander Frenz, **The European Commission's Tacis Programme 1991 – 2006: A Success Story**, y.y. Brussels, 2007 s.2.

¹⁴⁷ a.y. s.2.

¹⁴⁸ Commission of the European Communities, a.b. s. 6.

¹⁴⁹ Commission of the European Communities, **Report from the Comission TACIS**, 1993 annual report, Brussels, 23.03.1995 COM(95) 57 final, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/4782/1/4782.pdf> s. 3, 15 Şubat 2016.

Özbekistan, Rusya, Ukrayna ve Tacikistan - yapılması öngörülen program eylemleri hazırlanmıştır. Diğer yeni bağımsızlık kazanmış ülkeler için eylem programları Mart 1994 tarihinde hazırlanmıştır. Program çerçevesinde 1993 yılı teknik yardımı, insani yardım da dahil olmakla 510 milyon ECU olmuştur. Uygulanan sektörler ise tarım ve gıda dağıtımını, kurumsal destek hizmetleri, insan kaynaklarının geliştirilmesi, politika ve hukuki danışmanlık, sosyal güvenlik, eğitim, enerji, nükleer güvenlik, çevre, bölgesel çalışmalar, insani yardım alanlarını kapsamaktadır.¹⁵⁰

1994 yılında AB ve onun üyeleri arasında ilişkilerin gelişimi açısından önemli bir gelişme yaşandı. Bu önemli gelişme yukarıdaki bölümde geniş bir şekilde analiz edilen OİA'ydı. OİA, TACIS faaliyetleri için şemsiye rolünü oynamaktaydı. Anlaşma özellikle TACIS teknik yardımı yapılan ülkeler için belirlenmiştir. 1994 yılında uygulanan TACIS teknik yardımı 470 milyon ECU olarak belirlenmiştir.¹⁵¹

1995 yılında TACIS programının teknik yardımı 511,19 milyon ECU olmuştur. 1995 yılında BDT ve TACIS arasında işbirliğinin daha da genişletilmesi, yeniden yapılandırılması, uzun vadeli planlama, izleme ve değerlendirmenin artırılması, ortak ülkelerdeki yapıların güçlendirilmesi, yeni değerlendirme mekanizmalarının kurulması gibi adımlar atılmıştır.¹⁵²

TACIS programı çerçevesinde BDT ülkelerine teknik yardım 1996 yılında 536 milyon ECU olmuştur.¹⁵³ 1997 yılı teknik yardım 691 milyon ECU olmakla ciddi bir artış olduğu görülmektedir.¹⁵⁴ Giderek artan TACIS kapsamındaki teknik yardımlar 2006 yılına kadar BDT ülkelerine uygulanmaya devam etmiştir.

¹⁵⁰ Commission of the European Communities, **a.b.** s. 4-12-13.

¹⁵¹ European Commission: **Tacis Annual Report 1994**, Brussels , 18.7.1995 Com (95) 349 final, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/37579/1/A3464.pdf> , s. 4-5, 15 Şubat 2016

¹⁵² European Commission: The Tacis Programme Annual Report 1995, Brussels 22.07.1996 Com (96) 345 final, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/33592/1/A391.pdf> , s. 8-10, 20 Şubat 2016.

¹⁵³ European Commission: The Tacis Programme Annual Report 1996, Brussels 25.07.97 Com(97) 400 final, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/33853/1/A554.pdf> , s.6, 23 Şubat 2016.

¹⁵⁴ European Commission: The Tacis Programme Annual Report 1997, Brussels 03 .07 .98 Com(98) 416 final, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/33854/1/A555.pdf> , s. 4, 23 Şubat 2016.

2.2.2.2.1. TACIS ve Azerbaycan

Azerbaycan 1992 yılı TACIS programı çerçevesinde AB'den bağımsızlığının güçlendirilmesi yönünde reformların yapılması ve ekonomik kalkınmasını sağlamak amacıyla maddi ve teknik yardım almıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında TACIS'in enerji sektörünün gelişimi ve modernizasyonu, ağların dağıtımı, özel sektörün kalkınması, eğitim sisteminin gelişimi, demokrasinin güçlendirilmesi, sosyal güvenlik ve insan kaynaklarının oluşturulmasına odaklandığını görmekteyiz. Azerbaycan'da TACIS programının uygulanması zamanı Azerbaycan'ın ihtiyaçları ve aynı zamanda AB'nin bu ihtiyaçlara yönelik tutumu dikkate alınmaktaydı. Özellikle, büyük petrol rezervine ve üretimine sahip olan Azerbaycan'ın petrolün uluslararası pazarlara ulaşımında yaşadığı zorlukların giderilmesinde TACIS'in inisiyatif aldığını görmekteyiz. Bunun yanısıra, Azerbaycan Avrupa ülkeleri için aynı zamanda önemli transit ülkedir. Kafkasya ve Merkezi Asya'daki petrol, doğal gazın Avrupa'ya güvenli bir şekilde ulaştırılması AB'nin öncelikli hedefleri arasındadır. Yani Azerbaycan TACIS programı çerçevesinde özellikle enerji için INOGATE ve ulaşım için TRACECA projeleri ve tarım için bölgesel projelerden yararlanmıştır. Bu durumda hem AB'nin hem de Azerbaycan'ın çıkarlarının örtüşüğünü söylemek mümkündür.¹⁵⁵

1992 yılında Azerbaycan'a yeniden yapılanma reformları ve özel sektör gelişimi için 2,3 milyon ECU, kamu yönetimi reformu, sosyal hizmetler ve eğitim için 3 milyon ECU, tarım için 2,5 milyon ECU, siyasi reformlar için 4,4 milyon ECU teknik yardım ayrılmıştır. 1992 yıl TACIS programı çerçevesinde Azerbaycan'a ayrılan toplam yardım tutarı 12,5 milyon ECU'dur.¹⁵⁶ 1993

¹⁵⁵ Commission Of The European Communities, The Tacis Programme Annual Report 1999, Brussels, 20.12.2000, COM(2000) 835 final, (Çevrimiçi) [http://aei.pitt.edu/48192/1/COM_\(1999\)_835_final.pdf](http://aei.pitt.edu/48192/1/COM_(1999)_835_final.pdf), s.12, 25 Şubat 2016.

¹⁵⁶ European Commission, **Tacis Annual Report 1994**, s. 18.

yılında Azerbaycan'a sadece 8 milyon ECU miktarında insani yardım yapıldığını görmekteyiz.

Karabağ savaşı sırasında ülkenin bir milyona yakın nüfusunun kendi topraklarını terk edip mülteci durumuna düşmesi gibi sorunlar ülke ekonomisini ciddi olarak olumsuz etkilemiştir. Bu sorunlara rağmen reform sürecinde problemlerin giderilmesi yönünde ciddi adımlar atıldığını görmekteyiz. Ülkenin enerji rezervleri açısından zenginliğe sahip olmasının verimli bir şekilde kullanılmaması ciddi engeller oluşturmaktaydı. Bu durumlar göze alındığında, 1994 yılında TACIS uygulama alanında enerji işbirliği öncelikli sektör olarak ele alınmıştır. Aynı zamanda, banka sektörünün gelişimine ve sağlamlaştırılmasına yönelik programlar hazırlanmıştır. Değişen siyasi sistem gereği eğitim sisteminde de reform ihtiyacı vurgulanmıştır. Bu zorlukların dikkate alınması ve programın etkili olması için 1994 yılında TACIS programında üç önemli sektöre- enerji, kurumsal yeniden yapılanma ve kalkınmanın geliştirilmesine öncelik tanınmıştır. 1994 yılı TACIS Azerbaycan ulusal programı bütçesi 8 milyon ECU'dur. Yeniden Yapılanma devlet teşebbüsleri ve özel sektör gelişimi için 1,9 milyon ECU, kamu yönetimi reformu, sosyal hizmetler ve eğitim için 1,8 milyon ECU, enerji sektörü için 3,6 milyon ECU, diğer sektörler için 0,7 milyon ECU ayırmıştır.¹⁵⁷

1995 yılında Azerbaycan'ın ekonomik alandaki sıkıntıları devam etmekteydi. Bütçe açığını azaltmak için önlemler kabul edildi ve ekonomik reform programı oluşturuldu. Gayrisafi Yurtiçi Hasılda düşüş olmasıyla beraber üretimde ciddi bir gerileme söz konusu olmuştur. TACIS danışmanları Dünya Bankası ile yakın işbirliği içinde olmayı öneren çerçeve programı hazırladılar ve böylece hükümetin özelleştirmeyi hızlandırması gerekliliği vurgulandı. Azerbaycan Dünya Bankası yükümlülüklerini yerine getirmek için yapılması gereken adımlara hız vermiştir. Bu dönem de TACIS Ulusal Eylem Programının yardım edeceği sektörlerde değişiklik olmadı. TACIS tarafından 6 milyon ECU yardım ayrıldı. Yeniden Yapılanma devlet teşebbüsleri ve özel

¹⁵⁷ a.b. s. 17.

sektör gelişimi için 1,8 milyon ECU, Kamu yönetimi reformu, sosyal hizmetler ve eğitim için 1,3 milyon ECU, enerji sektörü için 2,5 milyon ECU, diğer sektörler için 0,4 milyon ECU ayırmıştır.¹⁵⁸

1996 yılında Azerbaycan'da politik ve ekonomik istikrarsızlığın tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Karabağ sorunun çözüme ulaştırılmaması ekonomik ve siyasi olarak ülkeyi olumsuz etkileyen başlıca faktördür. Bu çatışma Azerbaycan'a topraklarının yaklaşık %20 kaybetmesine ve mülteci sorunuyla karşılaşmasına neden olmuştur. Ancak, TACIS Azerbaycan'a olan projelerini yoğunlaştırarak sorunların çözümüne odaklanmıştır. 1996 yılında 1996-1999 yılı için Gösterge Programı ve 1996-1997 yılı için Eylem Programı kabul edilmiştir. Eylem Programı 16 milyon ECU hibe şeklinde finanse edilmiştir. İstisnai ve ilk defa olarak Azerbaycan'ın yarısı işgal altında olan Fuzuli ilçesinde savaş sonrası iyileştirme süreci devreye sokulmuştur. Altyapı alanında diğer projeler enerji tasarrufu ile enerji dağıtım sisteminin iyileştirilmesi ve telekomünikasyon sektörünün yeniden yapılandırılması olmuştur. Bu dönem Azerbaycan için program çerçevesinde ayrılan 16 milyon ECU Yeniden Yapılanma devlet teşebbüsleri ve özel sektör gelişimi için 1,7 milyon ECU, enerji için 4,8 milyon ECU, tesisler için 5.03 milyon ECU, diğer sektörler için 3.47 milyon ECU ayrılarak paylaştırılmıştır.¹⁵⁹

Azerbaycan'la yakın ilişkilere dair geçici mühür anlaşma 1997 yılında imzalanmıştır. Yıllar Azerbaycan'ın uluslararası bağlantılarını güçlendirdiğinin şahidi olmaktaydı. Azerbaycan petrolü dünyaya akmaya başlamıştır. Ekonomik açıdan 1997 yılında Azerbaycan'da gözle görülür gelişmeler sağlanmıştır. 1997 yılında TACIS programı çerçevesinde INOGATE ve TRACECA projelerinin inkişafına destek verilmiştir. 1997 yılında Azerbaycan TACIS programı çerçevesinde teknik yardım almamıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁸ European Commission, **The Tacis Programme Annual Report**, s.14.

¹⁵⁹ European Commission, **The Tacis Programme Annual Report 1996**, s.14.

¹⁶⁰ European Commission, **The Tacis Programme Annual Report 1997**, s.9.

TACIS çerçevesinde sosyal ve çevre projelerine yönelik 11 milyon Euro istisnai yardım ayrılması için 1998 yılı Aralık ayında Azerbaycan'la AB arasında dördüncü ortak komite gerçekleşmiştir. 1998 yılında Azerbaycan'da hizmet ve inşaat sektöründe büyüme, petrol sektöründe patlamanın yaşandığı dönemdir. Azerbaycan'ın bankacılık, özelleştirme, piyasa ekonomisi, ticaret alanlarında reformları ilerleme kat etmiştir. Ancak Azerbaycan topraklarının işgali ve mülteci sorunları ekonomiyi baskı altında bırakmaya devam etmiştir. 1998 yılında TACIS tarım ve kurumsal destek, enerji ve taşıma, insan kaynakları ve iyileştirme üzerinde durmuştur. TACIS DK çatışması zamanı zarar görmüş Fuzuli ilçesinin iyileştirilmesine yardım etmiştir. Bölge tarım açısından çok önemlidir, bu yüzden bölgenin iyileştirilmesi ile ilgilenilmiştir.¹⁶¹

TACIS 1994 yılında özel sektör Bakü'de Küçük Ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) Kalkınma Ajansının gelişimi için projeyi 1999 yılında da yürütmeye devam etmiştir. Bu yardımın en son aşaması ajansı mali açıdan özerk hale getirmektir. Sonuçta ajansın TACIS desteğine ihtiyacı kalmayacaktı. 1999 yılında Azerbaycan için uygulanan 1998-1999 yılı TACIS'in son Eylem Programı aşağıdakileri içermektedir:¹⁶²

- Yakıt ve enerji bakanlığının yaratılması için sürekli destek; yerel petrol ekipmanlarının üretilmesi için yardım;
- Enerji üretiminin çevresel etkilerine karşı mücadele; proje düzenleyicilerin rolünü artırmakla ve enerji sektörünün çevresel etkileri inkişaf ettirmek için yatırım çekmek için yerel Azerbaycan teknolojilerinin kullanılması ve denemesi için çalışmaları kapsamaktadır;
- Enerji sektörünün yeniden yapılanma politikasına destek, Yakıt ve Enerji Bakanlığına, Azer enerji ve Bakü belediye elektrik dağıtım şirketine, elektrik dağıtımını yönetimine yardımın devam edilmesi;

¹⁶¹ Commission Of The European Communities, **Tacis Annual Report 1998**, Brussels, 23.07.1999 COM(1999) 380 final, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/6078/1/6078.pdf>, s. 12-14, 26 Şubat 2016.

¹⁶² Commission Of The European Communities, **The Tacis Programme Annual Report 1999**, s. 14.

- İyileştirme yönetiminin ve Bakü, Sumgayıt çevresindeki yüksek basınçlı gaz boru hatları için kontrol sistemleri ve güvenlik iyileştirilmesinin uygulanabilirliği;

- Azerbaycan demiryollarının yeniden yapılandırılması;

- SSCB'nin dağılmasından sonra yatırım ve onarım eksikliği ile başa çıkmak için Ulaştırma Bakanlığının yaratılması ve taşıma yönetiminin düzenlenmesi için destek, devlet ve özel şirketler arasında işbirliğini sağlamak ve Azerbaycan'a bölgenin çok taraflı taşımacılık ağına uyumuna yardım etmek;

- Bakü KOBİ destek birimi için kendi mali sürdürülebilirliğini geliştirmek; politika danışmanlığı özelleştirme sürecine rehberlik etmek;

- Banka Eğitim Merkezi'nin kurulmasını ve üst düzey banka yöneticileri için müfredat geliştirmek;

- Kendi kendine yete bilen kırsal kredi finans kurumu kurulması;

- Emeklilik sisteminin geliştirilmesi ve çalışanlar için sağlık ve güvenlik korumasının geliştirilmesi;

- Uluslararası ticaret ile bütünleşmesini desteklemek için Azerbaycan'da Politika ve Hukuk Danışmanlık Merkezinin kurulması;

1998-1999 programı için Azerbaycan toplam 13,2 milyon Euro finansal destek almıştır. Enerji için 3,6 milyon, ulaşım ve telekomünikasyon için 2,4 milyon, kurumsal yeniden yapılanma ve kalkınma için 3,5 milyon, gıda üretim, işleme ve dağıtım için 1 milyon, insan kaynaklarının geliştirilmesi için 2,2 milyon, birçok farklı proje programları için 2,8 milyon ve rezervlerin araştırılması için 0,5 milyon Euro ayrılmıştır. Azerbaycan DK çatışması nedeniyle ülkedeki sosyal aksaklıkları gidermek ve savaş nedeniyle ortaya çıkan insani dramlarla mücadele etmek için 1999 yılında 9,5 milyon Euro tutarındaki olağanüstü özel yardımdan yararlanmıştır.¹⁶³

İyi yönetim modelinin devletin tüm kurumlarında işleyebilmesinin öncelikli hedef olduğu ve ekonominin geliştirilmesine büyük önem

¹⁶³ a.b. s. 15.

verilmesinin gerekliliği program koordinatörleri tarafından vurgulanmıştır Bu önerilerin tamamı 2000-2001 TACIS Ulusal Eylem programının içinde yer almıştır. ¹⁶⁴

TACIS Olağanüstü Yardım Programı enerji altyapılarının, okullar, hastaneler, yetimhaneler dahil olmak üzere sosyal altyapının iyileştirilmesini, sulama ve içme sularının iyileştirilmesini, nükleer atıkların ortadan kaldırılmasını ve Azerbaycan'da savaş zamanı zarar görmüş evlerin yeniden inşasını ve diğer sosyal altyapıları kapsamaktadır. Rehabilitasyonun sürecinin suistimal edilmemesi ve aktarılan finansal yardımların hedeflenen alanlara uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için de farklı mekanizmalar devreye sokulmuştur. Programın her aşaması Komisyon ve Azerbaycan hükümeti tarafından atanan bürokratlarca takip edilmiştir. Bu da kaynakların doğru ve zamanında dağıtılmasına ciddi anlamda yardımcı olmuştur. ¹⁶⁵ İnsani yardım programı ECHO 90'lı yıllarda uygulanmaya başlamıştır. 1993-1999 yılına kadar Azerbaycan'a bu çerçevede 82,96 milyon Euro insani yardım yapılmıştır. İnsani yardım kısa vadeli rahatlama sağlamaktaydı. Sorunları kalıcı olarak çözmek için yerel kaynakların verimli bir şekilde kullanılması zorunlu öneriler arasında gösterilmekteydi. Bu nedenle ECHO'nun Güney Kafkasya'daki acil durumlarda para yardımından çekilmesi 1996 yılında başlamış ve 2000 yılında 3.855 milyon yardımla bu program 3 ülke için tamamlanmıştır. ¹⁶⁶

TACIS programı çerçevesinde AB'nin Azerbaycan'a ettiği yardımlar onun kalkınmasında büyük rol oynamıştır.

2.2.2.3. TRACECA

Hem ekonomik, hem de siyasi açıdan önemli olan projeler sırasında Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan tarihi İpek Yolu'nun restorasyonu dikkat

¹⁶⁴Country Strategy Paper 2002-2003, (Çevrimiçi) http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-ma/gdex/01/02_33_en.pdf, s.2, 13 Kasım 2016.

¹⁶⁵a.b. s 12-13.

¹⁶⁶ a.b. s.13

çekmektedir. 1991 yılında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve AB'nin ekonomik siyasi desteği ile Mayıs 1993 yılında AB'nin Brüksel'de yapılan toplantısında kabul edilen TRACECA programı TACIS programı kapsamında İpek Yolu'nun restorasyonu yönünde atılmış önemli bir adımdır. Kafkas'tan geçmekle Avrupa'yı Merkezi Asya'ya rota boyu yerleşen bütün ülkelerle birleştiren Doğu-Batı ulaşım koridorunun kurulması için teknik ve finansal yardımı göstermek TRACECA programının temel amacıdır. TRACECA ülkeleri için ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi ve dünya pazarına çıkış yolundaki sorunların giderilmesine katkıda bulunmayı amaçlayan son derece kapsamlı bir proje olarak görülmektedir.¹⁶⁷

Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan TRACECA programını kabul etmiş, onun gerçekleştirilmesi yönünde somut adımlar atmışlardır. 1996-1998 yıllarında Ukrayna, Moldova ve Moğolistan, 2000 yılında Türkiye, Bulgaristan ve Romanya, 2009 yılında ise İran bu programa katılmıştır.¹⁶⁸

AB tarafından finanse edilen bu projenin 4 temel hedefi belirlenmiştir:¹⁶⁹

- BDT ülkelerinin dünya ekonomisine katılımını etkinleştirmek için onların politik ve ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirmek;
- TRACECA ülkeleri arasında işbirliğini desteklemek;
- Uluslararası ve özel finansal sektörleri bölgesel yatırıma teşvik etmek;
- Avrupa-Asya Ulaşım Koridorunu, Avrupa ve dünya ulaşım sistemi ile bağlamak;

1998 yılında Avrupa Komisyonu tarafından Bakü'de yapılan "Tarihi İpek Yolunun Restorasyonu" adlı konferansa 32 ülkenin ve 13 uluslararası örgütün yüksek seviyeli temsilcileri katılmıştır. Konferansta Azerbaycan,

¹⁶⁷ Neriman Qocatiürk, **İlham Eliyev İpek Yolu Sivilizasyonu ve Azerbaycan Diplomatiyası**, Nurlan Yayınları, Bakü, 2008, s. 427.

¹⁶⁸ Agil Şahmuradov, "Şimal-Cenub Neqliyyat Dehlizi Haqqında", **Bakü Üniversitesinin haberleri**, Humanitar Elmler Sessiyası, N:2, Bakü, 2011, s.123.

¹⁶⁹ Teimuraz Gorshkov, George Bagaturia, "TRACECA-Restoration of Silk Route", **Central Asia Railway and Europe-Asia Land Bridge**, September, 2001, s. 53.

Gürcistan, Ermenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkiye, Ukrayna, Moldova, Bulgaristan ve Romanya tarafından “Avrupa-Kafkas-Asya Koridorunun Gelişimi İçin Uluslararası Ulaşım Üzerine Çok Taraflı Anlaşma” senedini imzalamışlardır.¹⁷⁰ Böylelikle, ulaşım alanında bölgelerarası işbirliğinin gelişimi için TRACECA programı hukuki altyapıya kavuşturulmuştur. Bu anlaşmadan başka konferansta katılımcılar tarafından konferansın sonunda ayrıca “Bakü Beyannamesi” imzalanmıştır. Konferansta aynı zamanda projenin gerçekleştirilmesinin planını oluşturmak ve koordinasyonunu yapmak amacıyla temel çok taraflı anlaşmanın maddelerine uygun olarak, Bakü’de TRACECA ülkelerarası komisyonunun sürekli sekreterliğinin kurulması hakkında karar kabul edilmiştir.¹⁷¹

Temel anlaşma taraflar arasında yük ve yolcu taşımaları, aynı zamanda taraflar ve üçüncü ülkeler arasında transit ilişkilerini kapsamaktadır. Temel anlaşmanın ve onun teknik ilavelerinin amaçlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Avrupa, Kara Deniz, Kafkas, Hazar Denizi ve Asya bölgesinde ekonomik ilişkileri koordine etmek ve ulaşım sistemini geliştirmek;
- Otomobil yollarının ve tren yolu ulaşımında yaşanan sıkıntıları gidermek, ticaret gemilerinin rahat bir şekilde ticari faaliyetlerinin yapılmasını sağlamak;
- Ulaşım sisteminin geliştirilmesiyle beraber aynı zamanda çevrenin güvenliğinin korunmasını sağlamak;
- Ulaşım politikasının bölgelerarası bir hukuki statüye kavuşturulması;
- Ulaşımın farklı sektörleri arasında rekabetin eşit şekilde sağlanması;

TRACECA projesine katılan ülkelerden biri olan ve Avrupa ve Asya’nı arasındaki ticari merkezlerden biri olarak kabul edilen Azerbaycan için ülkenin ekonomik sorunlarının giderilmesinde bu projenin önemli bir katkı sağlayacağını söyleyebiliriz. Azerbaycan’ın bahsi geçen projeye beraber yük

¹⁷⁰ Süleymanov, *Avrupa İttifağı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdarlığına Doğru*, s. 26.

¹⁷¹ a.e. s. 26.

taşımacılığında önemli bir ekonomik gelir elde edeceği, orta ve uzun vadede güvenli ekonomik pazar oluşacağı, ulaştırma alanında altyapının yeniden restore edileceği düşünülmektedir. Yeni iş olanaklarının artmasıyla istihdam seviyesinin yükseleceği, Azerbaycan'ın Rusya'nın ekonomik etkisinden giderek kurtulacağı gibi faktörler projenin kapsamı ve önemini göstermesi bakımından son derece ciddi veriler olarak kabul edilmektedir. ¹⁷²

Özet olarak, Azerbaycan'ın TRACECA projesinden elde edeceği ekonomik avantajları şöyle sıralayabiliriz:

- İpek yolunun restore edilmesiyle birlikte ticari ilişkilerin artmasıyla kazanılacak transit vergileri;
- Katılımcı ülkeler için ulaşım masraflarının azaltılması sonucunda mevcut ulaşım yolunun ülkeler tarafından daha cazip bulunması;
- Ulaşım ve iletişimin gelişimi, buradaki altyapı eksikliğinin giderilmesi;
- İşsizlik sorununun az da olsa çözümü, iletişim altyapısının güçlendirilmesi;
- Bilimsel-teknik yönden eksikliklerin giderilmesi amacıyla TRACECA projesi ülkeleri ile her türlü işbirliğini yapmak;
- Azerbaycan zengin doğal kaynaklarına sahip olmasından kaynaklanan stratejik önemin dünya kamuoyunun dikkatine sunmak
- Güvenliğin ve siyasi istikrarın maksimum seviyede sağlanması;

1998-1999 yıllarında TRACECA projesi ile Azerbaycan ulaşım alanında özellikle de demiryollarında ciddi anlamda düzenlemeler yaparak, modern kontrol sistemleri kurmayı başarmıştır. Burada 2 milyon ABD dolarının optik fiber ağı yapımı için ayrıldığı söylemekte fayda vardır. 1998 yılında yurtiçi ve Kazakistan petrolünün taşınmasını yapmak için Dübendi¹⁷³, de petrol deposu ve yeni terminal oluşturuldu. AB tarafından finanse edilerek yapılan yeni hizmet deposu Bakü-Büyük-Kesik hattı program kapsamında yapılan bir diğer

¹⁷² Hüseyinov, **Avrupa Birliği Ve Azerbaycan**, s.84.

¹⁷³ Azerbaycan'ın Hazar denizinde limanı

inşaattır. Burada gerçekleştirilen yük taşıma miktarı 1997 yılında 765.000 ton 1999 yılında 4 milyon tondan fazla olmuştur.¹⁷⁴

1993 - 2003 yılına kadar TRACECA projesi kapsamında çok sayıda toplantı gerçekleştirilmiştir. 1993 yılında TRACECA projesinin temeli atıldıktan 2003 yılına kadar geçen süre itibariyle toplam 14 geniş katılımlı toplantı gerçekleştirilmiştir. 8 Eylül 1998 tarihinde Bakü'de kabul edilen Temel Taraflı Anlaşmada ön görüldüğü üzere 2000 yılında TRACECA projesinin ilk yıllık toplantısı gerçekleştirilmiştir. Daha sonra rutin bir şekilde her yıl, yılda bir kez olmak üzere bu toplantı gerçekleştirilmektedir.¹⁷⁵

TRACECA çerçevesinde programa katılan ülkelerin ulaşım altyapısındaki eksikliklerini gidermek ve ticaret hacminin artırılmasıyla ilgili 70'den çok proje belirlenmiştir. Avrupa Komisyonu'nun TRACECA çerçevesinde hayata geçirilen benzeri altyapı programlarına önemli bir siyasi destek verdiğini söylemekte fayda vardır.¹⁷⁶ Projeye ilk yatırımcı kurumlar Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Avrupa Bankası ve Dünya Bankası olmuştur. İslam Kalkınma Bankası ve Asya Kalkınma Bankası sonradan projeye finansal destek sağlamaya başlamışlardır.¹⁷⁷

TRACECA sadece iktisadi değil aynı zamanda siyasi içerikli projeleri de içinde barındıran bir programdır. TRACECA kapsamına dahil edilen ülkelerin eski SSCB'nin bir parçası olduğu bilinmektedir. Bütün bu ülkelerin tek ekonomik pazar içerisinde yer almasından dolayı ticaretten ulaşım kadar iç içe geçmiş siyasi ve ticari ilişkiler söz konusu olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte TRACECA programının devreye sokulması daha çok Rusya'nın Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgesindeki siyasi ve ekonomik etkisini azaltmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, TRACECA programı bir yandan İpek Yolu üzerinde bulunan ve devlet

¹⁷⁴ Gorshkov, Bagaturia, a.y. s.54

¹⁷⁵ First Annual IGC Meeting, Tbilisi, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.traceca.org/tr/traceca/intergovernmental-commission/igc-meetings/first-igc-meeting-2000/>, 22 Nisan 2015.

¹⁷⁶ Qocaturk, İlham Eliyev İpek Yolu Sivilizasyonu ve Azerbaycan Diplomatisi, s.428.

¹⁷⁷ Gorshkov, Bagaturia, a.y. s. 53.

bağımsızlığı elde etmiş ülkelerin ekonomik gelişimine AB'nin yardımını, bu ülkelerin AB coğrafyasıyla daha yoğun şekilde bütünleşmesini arzulayan, diğer yandan onların serbest ticari-ekonomik faaliyetleri önünde Rusya'nın yapması muhtemel engelleyici girişimlerini ve baskılarını gidermeye yönelmiştir. Buna cevap olarak, Rusya farklı bir teşebbüsle, TRACECA projesine alternatif kabul edilen "Kuzey-Güney"¹⁷⁸ koridoru projesini ileri sürmüştür.¹⁷⁹

2003 yılına kadar çok sayıda toplantıların, konferansların gerçekleştirilmesine, projenin daha da geliştirilmesine rağmen TRACECA projesinin gerçekleştirilmesi yolunda atılması gereken adımlarda zaman zaman eksiklikler olduğunu görmekteyiz. İlk olarak, transit anlaşmalarında ülkelere ödenmesi gerek aidatların geciktirilmesi gibi sorunları söylemek mümkündür. Aynı zamanda, gümrük tarifeleri ile ilgili tek bir politikanın yürütülmesi hakkında anlaşmaya varılmalıydı. Gümrük tarifelerinin belirlenmesi aşamasında tarafların birçok konuda mutabık kalamadığını vurgulamakta fayda vardır. Bundan başka, TRACECA projesinin rekabet gücünün artırılması için yüklerin taşınması zamanı indirimlerin uygulanması konusunda sıkıntıların yaşandığını görmekteyiz.

2.3. Haydar Aliyev Dönemi Dağlık Karabağ Sorunu ve Avrupa Birliği'nin Pozisyonu

Haydar Aliyev Cumhurbaşkanlığı döneminde iç ve dış politika vizyonunu demokratik, sosyal ve hukuk devletinin kurularak geliştirilmesi; toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması; DK sorununun çözülmesi; pazar ekonomisine geçişin desteklenmesi ve sağlanması; ordunun

¹⁷⁸ "Kuzey-Güney" koridoru projesi geçen yüzyılın 90'lı yıllarında oluşmuştur. Rusya ve İran tarafından birlikte gerçekleştirilmesi öngörülen bu projenin temel amacı Finlandiya sınırından ve Petersburg'dan başlayarak, Volga-Baltık kanalından ve Volga nehrinden geçerek Hazar Denizi-ne veya Hazar yanı arazilere, oradan İran'a ve Hindistan'a kadar olan arazileri tek ulaşım sisteminde birleştirmektir.

¹⁷⁹ Şahmuradov, a.y. s. 124

güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi; Azerbaycan dış politikasında çok taraflı ilişkilerin kurulması üzerine inşa etmiştir. DK probleminin çözüme kavuşturulması yukarıda bahsi geçen temel amaçlar içerisinde özel bir önem taşımıştır. Çünkü Karabağ ve çevresinde 5 bölgeyi Ermeni işgalinden kurtarmak Azerbaycan dış politikasının bel kemiğini oluşturmaktadır. Zira bağımsızlık sonrası süreçte iktidara gelen yönetimlerin dış politika hedefleri, programları, yeni siyasetler bu amaç doğrultusunda şekillenmiş ve uygulanmıştır. Ayrıca, savaşın acı sonuçlarını hafızasında halen canlı tutan toplumun da bu sorunun çözülmesi noktasında önemli bir beklenti içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. İç siyasette istikrarın sağlanması ve ülkenin bütünlüğünün korunması DK sorunuyla paralel bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu nedenle, Haydar Aliyev yönetiminin de ilk hedefi DK sorununun çözümü olmuştur. Bunu sağlayabilmek için de dış politika, belirlenen amaçların hayata geçirilmesinde ülkenin doğal zenginliklerinin dünya pazarına aktarılmasını en önemli araç olarak kullanılmak istenmiştir.¹⁸⁰ İki devlet arasında ateşkesin sağlanmasıyla birlikte Azerbaycan dış politikasında Karabağ meselesi diplomasi ve ekonomik faktör kullanılarak sorunun çözümüne çalışılmıştır. Bölgede barış yanlısı bir politika izleyen Azerbaycan bu sorunun da güç kullanılmadan çözülmesinden yana tavır sergilemiştir. Problemin dünya kamuoyunun gündemine taşınması tercih edilen diplomatik önceliklerden biri olmuştur.

Haydar Aliyev dış politikasında DK sorununun çözüme kavuşturulmasına yönelik dinamik ve istikrarlı siyasi politika tercih edilerek, ana hatlarıyla 3 önemli stratejik hedef belirlenmiştir:¹⁸¹

İlki, DK probleminde Ermeni tarafını destekleyen ülkeleri kendi tarafına çekememesi durumunda hiç değilse bu ülkelerin tarafsızlığını sağlamaya yönelik adımlar atılması, tarafsız kalan ülkeleri diplomatik ikna yöntemleriyle kendi tarafına çekmek, Azerbaycan'ı bu konuda destekleyen ülkelerle ikili

¹⁸⁰ Reha Yılmaz, *Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi*, s. 69-93

¹⁸¹ Hesenov, *Heyder Eliyev Azerbaycanın Xarici Siyaset Faaliyetinin Formalaşması*, s. 50

ilişkileri daha da geliştirmek, bu ülkelerin Ermenistan devletine baskı yapmalarına çalışmak;

İkincisi, DK ve bu bölgedeki çatışmaların tarihsel sürecini objektif bir şekilde dünya kamuoyunun gündemine sunmak ve Ermenistan tarafının özellikle savaş esnasında uyguladığı katliamların adaletli bir şekilde yargılanmasını sağlamak, özellikle de bu konuda iletişim ve propaganda konusundaki eksiklikleri gidermek;

Üçüncüsü, DK bölgesinde yaşayan Ermenilerin Azerbaycan devletine karşı kışkırtılmasının alenen Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ve en önemlisi bu gibi etnik temelli sorunların başka ülkeler açısından da emsal teşkil edebileceği olgusuna uluslararası kamuoyunu inandırmak;

Azerbaycan için uluslararası örgütlerin desteğini almak çok önemlidir. Bu kapsamda dünyada önde gelen örgütlerle ilişkilerini daha da geliştirmek önemli stratejik hedef olarak görülmektedir. Ayrıca, Azerbaycan AB'den sorunun çözümü ile ilgili daha aktif bir tutum takınmasını beklemekteydi.

AB, DK sorunu ile ilgili ilk kez 22 Mayıs 1992 tarihinde resmi beyanatını deklare etmiştir. Bundan sonraki süreçte AB'nin 1994 yılına kadar birçok beyanatlar verdiğini görmekteyiz. Ancak AB'nin uygulama aşamasında DK sorunu ile ilgili hiçbir somut girişiminin olmadığını söyleyebiliriz. Bu beyanatların hepsinde genel olarak çatışma ile ilgili endişelendiklerini, sorunun bir an önce barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması gerekliliği vurgulanmıştır.

1994 yılında AB çatışmayla ilgili deklare ettiği bildiride Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini, bir kez daha sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerekliliğini, BM GK'nin konuyla ilgili kabul ettiği kararların uygulanmasının zorunluluğunu vurgulanmıştır.¹⁸² Ancak 1994 yılından sonra 2003 yılına kadar AB, DK sorunu ile ilgili yukarıda belirtildiği gibi somut herhangi bir adım atmamıştır. 2002 yılında Brüksel'de DK'de yaklaşan "Cumhurbaşkanlığı seçimleri'ne" dair AB adına Başkanlığın Bildirisi

¹⁸² Süleymanov, *Avrupa İttifakı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdaşlığa Doğru*, s. 49.

yayınlanmıştır. Bu bildiride, AB Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini ve DK'nın oldubitti yöntemlerle her hangi bir bağımsızlığının söz konusu olamayacağı belirtilmektedir.¹⁸³

AB bu dönemde genel olarak çatışmanın tekrar başlamaması üzerine pozisyon belirlemiştir, sorunun çözüme kavuşturulmasına yönelik aktif tutum sergilemediği görülmektedir. Burada belirtilmesi gereken en önemli nokta Azerbaycan'ın enerji rezervlerinin AB için ifade ettiği anlamdır. Güney Kafkasya'daki herhangi bir çatışmanın tekrar alevlenmesi durumunda ve ortaya çıkabilecek istikrarsızlığın AB'nin enerji ihtiyacına vurabileceği darbe AB için değerlendirilmesi gereken en önemli faktördür. Bundan dolayıdır ki AB sorunun çözümünde her hangi bir somut adım atmamasına rağmen, bölgede çatışmanın ve istikrarsızlığın ortaya çıkarabileceği sorunları iyi analiz ettiğinden tekrar çatışmanın yaşanmaması için azami gayret göstermektedir.¹⁸⁴ Ancak gittikçe çıkarlarının ortaya çıkmasına rağmen konuyla ilgili tarafsız kalması bu varsayımın doğru olmadığına kanaat getirmektedir. Azerbaycan'ın enerji güvenliği açısından önemi, DK çatışmasının yeniden alevlenmesi ihtimali, Rusya'nın çatışmanın çözümü ile ilgili az rolü DK sorununu AB açısından Güney Kafkas'ta önemli sorun haline getirmektedir.¹⁸⁵ Buna rağmen DK sorunu AB'nin Post Sovyet ülkeleri arasında en az ilgilendiği sorundur. Böyle olduğu takdirde, bu durum AB siyasetçilerinin çoğunluğunun Avrupa Merkezci olması ve kültürün, siyasi yapının ve uygarlığın diğerleri üzerinde üstün olmasının sadece gizletilmiş taraftarları olması ile açıklanıyor. İşte bu nedenle onlar Ermenileri "kendisinininki", Azerbaycanlıları ise "kısmen kendisinininki" olarak kabul etmektedirler. Elbette ki, Ermenistan'ın saldırgan devlet olduğunun farkındalar, fakat kültür ve dine göre, onları saldırgan devlet adlandırmayı kabul etmemektedirler.¹⁸⁶

¹⁸³ AI'nın Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üzrə mövqeyi, (Çevrimiçi) <http://mfa.gov.az/?options=content&id=569>, 21 Nisan 2015.

¹⁸⁴ Süleymanov, **Avropa İttifaqı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdaşğa Doğru**, s.49.

¹⁸⁵ Popescu, **a.y.** s. 95.

¹⁸⁶ Yohannes Rau, "Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsinin Nizamlanmasına Dair Avropanın Mövqeyi", **Azerbaijan Focus**, Bakı, 2011 s.111.

AB'nin DK sorunu ile ilgili somut pozisyonunu belli eden en önemli girişim 2003 yılında yaşanmıştır. Örgüt sorunun çözümü için iletişim kanallarının açık tutulması kaydıyla Azerbaycan'ın işgal olunmuş bölgelerinden beşinin geri verilmesi teklifini ileri sürmüştür. Bu teklif uzun süre tartışma konusu olmuştur. Bu teklif, AB'nin DK sorunu ile ilgili pozisyonunda değişiklik olduğunu göstermiştir. Teklif bölge ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek, hem de DK sorunun çözülmesinde aktif katılım isteğini ortaya koyan önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.¹⁸⁷ AB'nin pozisyonunu değiştirmesindeki en önemli neden olarak bu bölgenin güvenliğinin ve istikrarının AB için ifade ettiği anlam olarak gösterilmektedir.

Buna rağmen AB'nin sorunun çözülmesine yönelik zaman zaman aldığı inisiyatifin uygulamada zorluklarla karşılandığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan sorunun çözülmesinin AGİT MG'nin inisiyatifinde olması AB için bir diğer yavaşlatıcı faktör olarak görülmektedir.

2.4. Haydar Aliyev Dönemi Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkilerindeki Temel Sorunlar

1993-2003 yıllarını kapsayan Haydar Aliyev döneminde AB Azerbaycan arasındaki ilişkilerin olumlu bir havada ilerlediğini söylemek mümkündür. Azerbaycan AB ile ilişkilerini güçlendirmek için birçok ikili anlaşmalar ve projeler imzalanmıştır. Haydar Aliyev döneminde başlatılan projelerin birçoğu İlham Aliyev döneminde de uygulanmaya devam etmiştir.

AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gittikçe gelişmesine rağmen bu dönem içerisinde dikkati çeken çok sayıda ciddi sorunlar olduğu görülmektedir. Azerbaycan AB ilişkilerini etkileyen sorunların en başında Azerbaycan topraklarını işgal etmiş Ermenistan'ı işgalci devlet gibi tanımaması gelmektedir. AB'nin bu veya benzeri sorunlarda gözetmesi

¹⁸⁷ Süleymanov, *Avrupa İttifakı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdarlığa Doğru*, s.50

gereken “devletlerin egemenlik haklarının ihlali” ilkesinin bu sorunda objektif bir şekilde değerlendirilmediği görülmektedir. Bununla beraber AB'nin Ermenistan devletine işgalci politikası sebebiyle yaptırım uygulamaması bir yana, AB'nin Ermenistan'la ikili ilişkilerini geliştirme yolunu seçtiğini görmekteyiz. Bu durumun özellikle enerji konusunda ciddi ortak olan Azerbaycan'ın AB'ye olan güvenini büyük ölçüde azaltmıştır. DK sorununda AB'nin bu tutumu Azerbaycan açısından ilişkilerde en önemli güven azaltıcı faktör olarak değerlendirilmektedir. AB'nin Azerbaycan'la ilişkilerinde en önemli eleştiri konusuysa demokratik reform konusunda Azerbaycan hükümetin son derece tutucu davranarak, bu konuda yeterli gayreti göstermediğine yöneliktir. Muhalefet gruplarının karşılaştığı baskılar ve Azerbaycan toplumunun büyük bir bölümünün apolitik olması AB tarafından ciddi demokratik eksiklik olarak görülmektedir.¹⁸⁸ AB Azerbaycan'ı demokratik açıdan geliştirmek için TACIS programı çerçevesinde yardımlar göstermiştir. Ancak uygulama aşamasında hükümetin isteksizliği ikili siyasi ilişkilerin gelişiminde sorun olarak dile getirilmektedir.

AB Azerbaycan ilişkilerini en çok etkileyen faktörlerden biri de Rusya faktörüdür. Rusya Azerbaycan'ın Batı'ya yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmasını istemeyen bir tutum sergilemektedir. Bu yüzden Haydar Aliyev bu dönemde AB ile ilişkilerinde Rusya faktörünü göz önünde bulunduran bir politika izlemiştir. Rusya ile ilişkilerini gerginleştirmemeye yönelik ve aynı zamanda Batı ile yakın siyasi ilişkileri daha da geliştirme amacı taşıyan bir denge politikası izlemeye çalışmıştır.

Küresel bir güç konumunda olan Rusya'nın Güney Kafkasya'da siyasi ve ekonomik ağırlığını kaybetmemeye yönelik politikasında Azerbaycan'ın stratejik öneme sahip bir ülke konumunda olduğunu söyleyebiliriz. AB ise BDT ülkelerinin demokratikleşme sürecine destek vererek Post- Sovyet ülkelerinde Sovyet rejiminin etkisinin tamamen ortadan kalkmasına yönelik politika izlemektedir ve bu bağlamda Azerbaycan ile siyasi ve ekonomik

¹⁸⁸ Hemidov, a.y. s. 170

işbirliğini geliştirme amacı taşımaktadır. Rusya ve AB'nin bölgede çıkarlarının çatışması her iki siyasi ve ekonomik gücün özellikle de enerji rezervleri konusunda büyük imkana sahip olan Azerbaycan'a olan ilgisini artırmaktadır. Rusya ve AB'nin bölgede siyasi ve ekonomik çıkarları vardır. Rusya Azerbaycan'ın AB'ye alternatif enerji kaynağı olmasını istememektedir. Siyasi açıdan Azerbaycan'ın kendi etki alanından çıkmaması için DK'yı Azerbaycan aleyhine ve tabii ki Ermenistan lehine dengeleyici faktör olarak kullanmaktadır. Rusya tehdidinin Azerbaycan'ın Avrupa'ya bütünleşme sürecinde çok ciddi bir siyasi ve ekonomik sorun oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Değerlendirme

Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikasının öncelikleri arasında Batı'ya yönelme, Batı ile ilişkileri güçlendirmek yer almaktadır. Batı ile ilişkileri pekiştirmek açısından AB ile ilişkiler kurmak, AB'nin olanaklarından yararlanmak Azerbaycan için çok büyük önem taşımaktaydı. Bunun için Haydar Aliyev dış politikasında AB ile ilişkilere titizlikle yanaşmaktaydı. Bağımsızlıktan sonra sadece teknik yardım seviyesinde olan ilişkilerin siyasi ekonomik boyuta yöneltmesi gerekmektedir. AB Azerbaycan ilişkilerinin hukuki altyapısının oluşturulması çok önemliydi.

1996 yılında AB Azerbaycan arasında OİA imzalandı ve bu anlaşma 1999 yılında yürürlüğe girdi. Bununla Azerbaycan AB ilişkilerinin hukuki alt yapısı oluşturuldu. OİA'nın yürürlüğe girmesiyle Azerbaycan'ın ekonomik durumunun iyileşmesiyle ilgili AB'nin yardımı insani sektörlerden restorasyon, ticaret ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesine yönünde değişmiştir.

AB genişledikçe enerjiye olan ihtiyacının daha da arttığını farkına vardı. Bunun için enerji alanında alternatifler aramaya başladı. Kafkas bölgesi özellikle Azerbaycan AB için çok önemli enerji kaynağıydı. Bunun için

başlarda Azerbaycan'la ilişkilerini inkişaf ettirmekte çokta ilgili olmayan AB bu tutumunu değiştirdi. Azerbaycan'la çeşitli programlar çerçevesinde işbirliği yapmakta istekli taraf oldu. Azerbaycan'ın AB ile TACIS programı çerçevesinde olan ilişkileri 1998- 2003 yılları arasında yükseliş dönemini yaşamaktaydı. AB TACIS çerçevesinde Azerbaycan'a yardımını daha da geliştirdi. TACIS programı çerçevesinde INOGATE ve TRACECA programları oluşturuldu. Bu projelerin uygulanması ile Avrupa ve Asya'nın kesişmesinde yerleşen Azerbaycan ekonomik açıdan çok sayıda menfaat kazanmış olacaktı. Bunun için özellikle Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerinde daha çok çıkarları vardı.

Azerbaycan ve AB ilişkilerinde sorun olarak görülebilecek unsur DK sorunuydu. AB'nin 1992-1993 yılında gösterdiği tarafsız pozisyonu Haydar Aliyev döneminde de pek değişmiş sayılmaz. Kafkasya'nın güvenliğinin ona nasıl sorun yaratacağının farkında olmayan AB bu çatışmanın çözümünde hiçte etkin rol almamaktaydı. Halbuki, bu sorunun çözümünde en çok AB istekli taraf olmalıydı, çünkü gelecekte alevlenme ihtimali olan bu çatışma AB'nin güvenliğine doğrudan etki gösterecektir.

Genel olarak, Haydar Aliyev döneminde AB ile ilişkilerin gelişim seyrinde olduğu gözlemlenmekteydi. AB Azerbaycan doğal kaynaklarının farkına varmıştı, Azerbaycan'a eskisi gibi kayıtsız kalmamaktaydı. Haydar Aliyev Döneminde AB ile ilişkileri 2 dönem şekilde ayırmamız mümkündür. İlki 1993-1998 yıllarını kapsayan dönemdi, ikinci dönem 1999-2003 yıllarını kapsıyor. 1993-1999 yıllarda AB ile ilişkilerde en önemli sayılacak adımlar TACIS, TRACECA ve INOGATE projelerinin ortaya atılması ve imzalanması olmuştur. Bu dönem AB Azerbaycan ilişkileri yardım boyutunda devam etmiştir. 1999-2003 yıllarında Azerbaycan AB ilişkilerinin daha düzene oturduğu dönem olarak dikkate alınıyor. OİA'nın yürürlüğe girmesi ilişkiler açısından çok önemli adımdı.

Azerbaycan ve AB ilişkilerinde pürüz olarak görülebilecek unsur DK sorunuydu. AB'nin 1992-1993 yılında gösterdiği tarafsız pozisyonu Haydar Aliyev döneminde de değiştiği söylenemez. Yukarıda da belirtildiği gibi

Güney Kafkasya bölgesinin güvenliği ve istikrarı AB için hayati önemde olan problemlerden biridir. Burada herhangi bir çatışma söz konusu olduğunda Rusya'nın tekrar etki alanını genişletme hamlesinin bölgeyi tamamen AB'den koparacağı varsayımı öne sürülmektedir. AB'nin enerji güvenliğinin tehdit altında olmaması için sorunun tamamen çözümü gerçekleşmese bile, çatışmanın tekrar yaşanmaması AB açısından öncelikli hedefler arasında gösterilmektedir.

Haydar Aliyev döneminde AB Azerbaycan ilişkilerinin temeli oturtulmuş, ilişkilerin yükseliş dönemi ise 2004 yılından başlamıştır. Bu dönemde de Azerbaycan dış politikasında AB'nin etkisinden çok Rusya'nın etkisi gözlemlenmekteydi. AB Rusya'nın yıllarca hakim olduğu bu bölgeye yaklaşımında ihtiyatlı bir tavır sergilemekteydi. Azerbaycan da Rusya'yı kızdırmamak için AB ile dengeli siyaset yürütmeye özen göstermekteydi. Rusya tehdidi bu dönem de Azerbaycan dış politikası üzerinden eksik olmamıştır. Batı ile ilişkilerine çok önem veren Haydar Aliyev'in denge siyaseti bu dönem Azerbaycan dış politikası için önemli bir başarı olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLHAM ALİYEV DIŞ POLİTİKASI VE AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER

3.1. İlham Aliyev Dış Politikasını Belirleyen Temel Faktörler

Ekim 2003'te Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleştirildi. Haydar Aliyev'den sonra onun oğlu İlham Aliyev iktidara geldi. İlham Aliyev iktidara geldiği zaman Haydar Aliyev'in yürüttüğü dış politika çizgisinden gideceğini açık bir şekilde ifade etti ve Haydar Aliyev'in denge politikasını sürdürmeye devam etti. Haydar Aliyev'in dış politika stratejisi değişmez bir ilke olarak oğlu Aliyev'in siyasetinin merkezine yerleşmiştir. İlham Aliyev'e göre Haydar Aliyev dış politika stratejisinin devam ettirilmesi Azerbaycan'ı daha da güçlendirecek, dünya ülkeleri arasında saygınlığı olan bir ülke konumuna yükseltecektir.¹⁸⁹

İlham Aliyev dış politikası denildiği zaman dikkate alınması gereken en önemli nokta Haydar Aliyev döneminde temeli atılan, kavramsal ve kurumsal altyapıyı kurmayı başaran, dış politikayı dengeye oturtan alternatif ilişkiler ağını siyasetinin merkezine yerleştirmesidir. İlham Aliyev Cumhurbaşkanlığı yemin töreninde yaptığı konuşmada halkın "Haydar Aliyev'in uğurlu dış politikasına oy verdiğini" söylemesi onun bu çizgiden yürüyeceğinin açıkça belirtilmesiydi.

İlham Aliyev dış politikasının merkezinde ülke ekonomisini daha da güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma önemli bir yer tutmaktadır. Buna örnek olarak, ekonomik alanda dünya ülkeleri ile ikili ilişkiler kurulmasını ve karşılıklı ticaret yükünün artırılmasına yönelik girişimlerde bulunulmasını göstermek mümkündür.

¹⁸⁹ Qocaturk, *İlham Aliyev: İpek Yolu Sivilizasyonu ve Azerbaycan Diplomatisi*, s.430.

İlham Aliyev dış politikasında milli bağımsızlık Haydar Aliyev döneminde olduğu gibi en önemli dış politika amacıdır. Bu dış politikanın temel amaçlarından biri de Azerbaycan'ın küresel ve bölgesel güçlerle ilişkilerini güçlendirmek ve ülkenin içişlerine karışılmasına asla müsaade etmemektir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in iktidara geldikten sonra farklı ülkelere yaptığı resmi ziyaretlerin karşılıklı ilişkilerin belirlenen dış politika amaçları doğrultusunda gelişmesine katkıda bulunduğunu göstermektedir.

3.1.1. İlham Aliyev Dönemi Avrupa Ülkeleri İle İlişkiler

Dış politikada Avrupa bütünleşmesini esas önceliklerden biri olarak belirleyen Azerbaycan Batı ülkeleri ile karşılıklı ilişkileri geliştirmeye devam etmiştir. İlham Aliyev'in yabancı ülkelere yaptığı ziyaretlerden Avrupa ülkelerine resmi ve işgüzar ziyareti daha fazladır. Azerbaycan'ın Avrupa ülkeleri ve uluslararası örgütlerle ilişkileri dinamik inkişaf etmiştir. Azerbaycan Avrupa'nın büyük nüfuz sahibi ülkeleri olarak görülen İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Avusturya, Finlandiya, Romanya, Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Macaristan, İsveç, Norveç, Estonya ve başka ülkelerle kurulmuş ilişkileri daha da pekiştirmiştir. Karşılıklı ilişkilere dair yeni anlaşmalar imzalanmış ve ilişkiler projeler çerçevesinde daha da inkişaf etmiştir.¹⁹⁰

Uluslararası ilişkiler sisteminde önemli yere sahip olan Avrupa ülkelerinden olan Fransa ile karşılıklı faydalı ilişkilerin stratejik işbirliği çerçevesinde inkişaf ettirilmesi Azerbaycan dış politikası açısından önemlidir. Haydar Aliyev Avrupa ülkeleri ile işbirliği ve ilişkilerin kurulması ve inkişaf

¹⁹⁰ a.e. s. 260.

ettirilmesine dikkat ederken özellikle Fransa ile karşılıklı ilişkilerin güçlendirilmesini amaçlamıştır. Bunun en büyük nedenleri arasında Ermeni lobisinin güçlü olduğu Fransa'da Azerbaycan'ın nüfusunu güçlendirmek yatmaktadır. Böylelikle, DK sorununun çözümü sürecinde Fransa'nın desteğini de almak mümkün olacaktı. İlham Aliyev de Avrupa ile bütünleşme sürecinde bu unsuru dikkate almış ve Fransa ile ilişkilerin pekiştirilmesine hususi olarak önem vermiştir. Bu nedenle İlham Aliyev Cumhurbaşkanı gibi ilk resmi ziyaretini Fransa'ya yapmıştır. 22 Ocak 2004 tarihinde İlham Aliyev Paris'te Fransa girişimcileri teşkilatının üyeleri ile görüşmesindeki konuşmasında Cumhurbaşkanı olarak neden ilk Fransa'yı ziyaret ettiğini açıklamıştır. O bildirmiştir ki, bu kararın verilmesinin çeşitli nedenleri vardır. Son 10 yıl boyunca Fransa ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler başarıyla gelişmektedir. İki ülke arasındaki işbirliği artmıştır. Siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler durmadan gelişmektedir. Fransa, AGİT MG eş başkanı olarak Ermenistan-Azerbaycan, DK sorununun çözümü sürecinde yer almaktadır. Öte yandan, Fransa Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden biridir ve Avrupa'nın sembolü olarak bilinmektedir. Azerbaycan da Avrupa'nın bir parçasıdır. Azerbaycan'ın dış politika öncelikleri arasında Avrupa ile bütünleşme vardır.¹⁹¹ Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı olarak ilk seferini bu ülkeye yapmıştır, İlham Aliyev de bu geleneği devam ettirmiştir. Son yıllarda Azerbaycan ve Fransa işbirliği daha da pekiştirilmiştir. Özellikle, ekonomik ilişkiler yıldan yıla geliştirilmekte, ticaret mübadelesi güçlendirilmekte, Azerbaycan'a yatırılan sermayelerin hacmi artırılmakta, Fransa şirketleri Azerbaycan'ın ekonomik hayatına nüfuz etmeye başlamaktadır. Bilim, eğitim, sağlık, medeniyet ve sosyal alanlarda ilişkiler güçlendirilmiştir. Karşılıklı ilişkilerin ve işbirliğinin güçlendirilmesinde her iki taraf ilgili olduklarını beyan etmişlerdir.¹⁹² Fransa ve Azerbaycan arasında ekonomik ve diğer alanlarda işbirliği yüksek seviyede olsa da Fransa, DK sorunun çözümünde Ermenistan'dan yana olan tavrını

¹⁹¹ Parisdə Fransa Sahibkarlar Təşkilatının (Medef) Üzvləri ilə Görüşdə Nitq, 24 Ocak 2004, Paris, s.6 (Çevrimiçi) <http://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2004.pdf>, 15 Haziran 2015.

¹⁹² Qocaturk, **İlham Aliyev: İpek Yolu Sivilizasiyası ve Azerbaycan Diplomatiyası**, s. 263.

değişmemiştir. İlham Aliyev'in Fransa'da güçlü olan Ermeni lobisini zayıflatması pek mümkün olmamıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden olan Almanya ile ilişkiler Azerbaycan için büyük önem arz etmektedir.

“21-22 Nisan 2004 tarihlerinde Azerbaycan'ı ziyaret eden Alman Yeşiller Hareketinin önde gelen ismi Joschka Fischer, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile bir araya gelmiştir. Görüşmede ekonomi, politika, güvenlik konuları ele alınmıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Almanya Cumhurbaşkanı'nın daveti üzerine 24-26 Ağustos 2004 tarihlerinde bu ülkeyi resmi olarak ziyaret etmiştir. Almanya Cumhurbaşkanı Horst Köhler ve Başbakan Gerhard Schröder ile yapılan görüşmelerde ülkeler arasında ikili ilişkilerin gelişmesi, karşılıklı siyasi ilişkilerin durumu, bölgesel ve uluslararası konularla ilgili görüş alışverişi yapılmıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 14-16 Şubat 2007 tarihlerinde Almanya ziyareti sırasında Almanya Başbakanı Angela Merkel ile görüşmüş, Azerbaycan ile AB arasında mevcut ilişkilerin gelişme yönleri, Azerbaycan'da ekonomik reformların başarıyla uygulanması, Ermenistan-Azerbaycan DK sorunu ile ilgili müzakereler yapmıştır. 04-06 Şubat 2010 tarihlerinde Almanya'yı bir kez daha ziyaret eden İlham Aliyev, Almanya Başbakanı Angela Merkel ile bir araya gelmiştir. Almanya'nın Azerbaycan'ı çeşitli alanlarda desteklemeye hazır olduğunu altını çizen Angela Merkel petrol ve doğalgaz ülkesi olan Azerbaycan'ın Almanya için önemli bir ortak olduğunu ifade etmiştir. İlham Aliyev ise çağdaşlaşma dönemi yaşayan ülkemizde Alman teknolojilerine ihtiyaç olduğunu, Azerbaycan'ın Avrupa'nın enerji güvenliği sorununun çözümlenmesine katkıda bulunmaya hazır olduğunu ifade etmiştir.”¹⁹³

21 Ocak 2015 tarihinde İlham Aliyev Berlin'de Azerbaycan'ı önemli ortak adlandıran Angela Merkel tarafından kabul edilmiştir. Görüşte Ukrayna ve Rusya arasındaki gerginlik, DK sorunu, Güney Gaz Koridoru, İnsan Hakları konusu ve AB ile ilişkiler tartışılmıştır. DK sorununun barışçıl yolla çözümüne taraftar olduklarını bildirmişlerdir. Merkel Almanya'nın AGİT MG'nin üyesi

¹⁹³ Azerbaycan Almanya İlişkileri, (Çevrimiçi) <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/687645.html>, 02 Mayıs 2015.

olmakla sorunun çözülmesine her türlü destek olunacağını bildirmiştir. Almanya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında barışçıl ve uzlaşmacı anlaşmaların kabulü için öncülük edeceğini belirtmiştir.¹⁹⁴ Bu ziyaretlerin karşılıklı ilişkilerin güçlendirilmesine, ikili işbirliğinin pekiştirilmesine önemli katkısı olmuştur.

“Aralık 2004’te İlham Aliyev Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak Büyük Britanya’yı ziyareti sırasında ülke Başbakanı Tony Blair ile görüşmesinde 1998 yılında imzalanmış olan "Dostluk ilişkileri ve ortaklık bildirisini" yeniden onaylanmıştır. Blair ve İlham Aliyev aynı zamanda ikili ilişkilerin temelini oluşturan Ortak Sözleşmesini de kabul etmiştir. 7 Mayıs 2008’de Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı’nın Avrupa İşlerinden sorumlu Devlet Bakanı Jim Murphy Azerbaycan’ı ziyaret etmiştir. Devlet bakanı Bakü’deki temaslarında Azerbaycan’ın ve Ermenistan’ın DK sorununu barışçıl yoldan çözmesi gerektiğini ve bunun bölgedeki gelişmeyi tetikleyeceğini bildirmiştir. O, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün tartışma konusu edilmediğini, DK’nin Azerbaycan toprağı olduğunu ve bunun da hem Büyük Britanya, hem uluslararası kamuoyunca kabul gördüğünü vurgulamıştır. 12-13 Temmuz 2009 tarihlerinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Büyük Britanya’ya daha bir gezide bulunmuş ve Gordon Brown ile görüşmüştür. G. Brown Britanya’nın Azerbaycan ile politik, ekonomik ve diğer alanlarda ilişkilerini genişletme kararlılığı içinde olduğunu ifade etmiştir. Görüşmede Ermenistan-Azerbaycan, DK sorununa değinen İlham Aliyev, Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik saldırısının bölgesel gelişmede büyük bir engel oluşturduğunu söylemiştir.”¹⁹⁵

Avrupa’nın üç en büyük nüfuz sahibi ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek Azerbaycan’ın AB ile ilişkileri açısından etkili bir araç olarak görülmekteydi.

¹⁹⁴ Germany calls Azerbaijan “an increasingly important partner, (Çevrimiçi) <http://www.euractiv.com/sections/europes-east/germany-calls-azerbaijan-increasingly-important-partner-311511>, 04 Mayıs 2015.

¹⁹⁵Azerbaycan Birleşmiş Krallık İlişkileri,(Çevrimiçi) <http://lib.aliyevheritage.org/tk/7540160.html>, 04 Mayıs 2015.

3.2. Avrupa Birliği ve Azerbaycan Arasındaki İlişkilerin Durumu

İlham Aliyev dış politika önceliklerini belirlerken stratejik tercih olarak Avrupa, Avrupa ailesi ve kurumları ile bütünleşmeyi öncelikli hedefleri arasında görmekteydi. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan AB ile daha da yakınlaşmaya başlamıştır. Haydar Aliyev döneminde temeli atılan bir çok projeler İlham Aliyev döneminde hayata geçirilmeye başlamıştır.

İlham Aliyev döneminde Azerbaycan AB ile ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Azerbaycan yönetimi Brüksel'den demokrasi ve insan hakları konusunda aldıkları uyarılar sonucunda sürekli bir tedirginlik yaşamışlardır. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan yetkilileri AB'ye entegrasyon yerine işbirliği kelimesini daha çok kullanmaya başlamışlardır. Ancak bunun yanı sıra Azerbaycan AB'nin en önemli petrol ve gaz ortaklarından biri olmuştur. Azerbaycan'nın zengin petrol rezervleri AB'nin Azerbaycan hükümeti ile çalışma isteğini artırmıştır ve bu da Azerbaycan yönetici seçkinlerinin konumunu güçlendirmiştir. Enerji güvenliği konusu AB için büyük önem arz etmektedir. Bu da, Aliyev iktidarının gücünü pekiştirmesi konusunda kendini daha emin hiss etmesine neden olmaktadır. AB'nin enerjiye olan talebi arttığı sürece Azerbaycan onun için en önemli ortaklardan biri olarak kalmaya devam edecektir.

Babası tarafından başlatılan denge politikasını yürütmeye devam eden İlham Aliyev dış politikasında AB ve Rusya arasında eşit bir denge sağlamaya çalışmıştır. Rusya'nın bölgeye egemen olmaya çalışmasına rağmen, Azerbaycan'ın önemli petrol ve doğalgaz rezervleri bağımsız politikalar yapabileceği anlamına gelmektedir. Bunun en önemli örneği 2008 yılında Rusya-Gürcistan gerginliği sırasında Azerbaycan'ın Gürcistan'a ekonomik destek vermeye devam etmesidir. 2013 yılında Gürcistana yapılan yatırımların %17'si Azerbaycan'dan gelmiştir. Azerbaycan ayrıca Gabala şhrindeki radar sistemini kullanan Rusya'ya yüksek ücret tatbik etmiştir. Azerbaycan NATO üyesi olmamasına rağmen örgütle Afganistan'a asker ve malzeme taşımacılığı

konusunda işbirliği içerisindedir. Afganistan'da yaklaşık 100 Azerbaycan askeri hizmet vermektedir. Azerbaycan'ın dış politikası üzerinde Rusya etkisi gözlemlenmeye devam etmesine rağmen bu dönemde Azerbaycan dış politikasında daha cesaretli adımlar atmıştır. Yukarıda gösterilen örnekler bunun bir örneğidir.

İlham Aliyev döneminde AB ile ilişkiler işbirliği açısından iyi bir ilerleme kat etmiştir. Bu dönemde Azerbaycan AB ile yakınlaşma için çaba sarf etmeye devam etmiştir. AB de aynı zamanda Azerbaycan'la ilişkilerine ayrıca bir özen göstermeye başlamıştır. Azerbaycan'la ilişkilerinde çıkar gözeten AB bu çıkarlarını elde etmek için birçok projeye ve anlaşmaya imza atmıştır. Bunlardan en önemlisi Avrupa Komşuluk Politikası (AKP), AB'nin Doğu Ortaklığı Programı, NABUCCO, Güney Gaz Koridoru, Trans Anadolu Gaz Boru hattıdır. Bu yeni anlaşma ve projelere ek olarak Haydar Aliyev döneminde temeli atılan projeler devam ettirilmiş ve geliştirilmiştir.

İlham Aliyev dış politikasının da en büyük başarısızlığı DK sorununun çözümünde ilerleme kaydedilmemesidir. AGİT MG'nin bu konudaki arabuluculuğunun etkisizliği Azerbaycan için hayal kırıklığı yaratmaktadır. AB'nin DK'daki faaliyetleri Bakü'deki hükümet tarafından yetersiz olarak algılanmaktadır.

3.2.1. Avrupa Komşuluk Politikası

AB'nin dış politikasına değindiğimiz zaman daha güçlü komşu devlete sahip olma fikrini görmemiz mümkündür. AB komşu ülkeleri güçlendirmek ve onları güçlü birer devlete dönüştürmek amacıyla birçok program hazırlamıştır. Onlardan biri de AKP'dir. AKP, 2000'li yıllarda ileri sürülmüştür. AKP ortak ülkelere AB ekonomisine bütünleşme olanağı sunmak ve AB iç pazarına ulaşım ihtimalini artırmakla ortak ülkeler ve AB arasında yakın ilişkileri geliştirmek için 2003 yılında tasarlanmıştır. Politikanın amacı entegrasyonun

ilerlemesi, titiz politikanın uygulanması, ekonomik ve kurumsal reform, ortak değerlere vaatti.¹⁹⁶

AB'nin beşinci genişlemesi döneminde 2004 yılında AB'ye 10 ülke ve 2007 yılında 2 ülkenin dahil olması ile doğuya doğru sınırları genişledi ve bölgede az istikrarlı yeni sınırlar oluştu. Sınırlarının genişlemesi ve komşularının değişmesi AB'yi bölgede güvenliği temin etme ve bu ülkelerle ilişkiler kurma çabasına itmiştir.¹⁹⁷ Bu değişikliğe hazırlık için 2003 yılında Avrupa Komisyonu Doğu ve Güney komşular ile ilişkilerin yeni çerçevesini oluşturan daha geniş Avrupa tebliğini hazırladı. Bu tebliğde AB'nin komşu ülkelere yönelik geniş politikalarını birleştirmek için öneri sundular. Bu yeni politikanın amacı, AB çevresinde istikrarlı ve refah bir halka oluşturarak AB'nin dış sınırlarının güvenliğini ve istikrarını temin etmektir. Bu hedef komşu ülkelerde ve dünyada istikrarı sağlamayı amaçlayan Avrupa Güvenlik Stratejisiyle uyumluydu. Bu politika önceki politikalar gibi komşu ülkelere katılım olanağı sunmasa da, AB'nin çok sayıda olanaklarından yararlanma olanağı sunmaktaydı. Komşu ülkelerle yakın politik işbirliği, yakın ekonomik bütünleşme, ortak pazara erişim, ekonomik mevzuat yönünde AB müktesebatına yaklaşma, sınır güvenliğinin geliştirilmesi, yasadışı göçü engellemek, insan hakları sicilinin geliştirilmesi, demokrasi yönünde çabaların artırılması gibi olanakları desteklemektedir.¹⁹⁸ AKP geleneksel jeopolitiğe AB'nin alternatifi olarak tasarlanmıştır. AKP uzun vadeli ve geniş kapsamlı anlaşmayla AB ortak ülkelere mali destek, ticaret anlaşmaları, kolay seyahat düzenlemeleri için yapısal reformlara teşvik etmektedir. Politika ortak ülkelere hukukun üstünlüğü ile yönetilen demokratik ülke olmalarına ve refah ekonomiye sahip olmalarına yardım etmek amacı taşımaktadır ki AB iç pazarının yararlarını

¹⁹⁶European Commission, "Joint Consultation Paper Towards A New European Neighbourhood Policy", **High Representative Of The European Union For Foreign Affairs And Security Policy**, Brussels, 4.3.2015, Join(2015) 6 final, (Çevrimiçi) <http://ec.europa.eu/enlargement/neighbourhood/consultation/consultation.pdf> ,s.2, 12 Kasım 2016.

¹⁹⁷ Cansu Gezer, "Avrupa Birliği Komşuluk Politikası", **İzmir Ticaret Odası**, Temmuz, 2010, s.2.

¹⁹⁸ Edzard Wesselink, Ron Boschma, "Overview of the European Neighbourhood Policy: Its History, Structure, and Implemented Policy Measures", **WP1/04 Search Working Paper**, Ocak, 2012, s.6

paylaşabilsinler.¹⁹⁹

AKP farklı ekonomi, coğrafi ve kültüre sahip olan, üç kıtada yerleşen 16 ülkeyi kapsamaktadır. Bu kadar birbirinden farklı ülkelerin bir program çerçevesinde birleşme nedenleri ortak sorunların olmasıdır. Böyle ki, bu ülkelerde yoksulluk, demokratik istikrarsızlık, güvenlik sorunlarının olması ve bu sorunların AB'nin güvenliğine tehlike oluşturma ihtimalinin olması AB'nin bu ülkeleri bir program çerçevesinde birleştirmesine neden olmuştur.²⁰⁰ AKP vasıtasıyla AB, özel gelişmeler ve kısa vadeli çıkarlar doğrultusunda komşu ülkeleri etkileyen geleneksel dış politikanın ötesine geçecek yaklaşım hedeflemiştir. Uzun vadeli yükümlülük sayesinde AKP ortak ülkelerin derin yapısal dönüşümünü, demokratik reformları yükseltmeyi, hukukun üstünlüğünü, AB'nin iç pazarına uyum sağlayacak başarılı piyasa ekonomisi destekleyecekti. Umut edilen zamanla birliğin değerleri üzerine kurulmuş bölge ortaklığıydı.²⁰¹

AKP'nin esas hedefleri olan hukukun üstünlüğü, demokratik istikrar ve insan haklarına saygı unsurlarını geliştirmek için birçok yönde faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bunlar, ortak ülkeler tarafından gerçekleştirilecek reformlar dizisini oluşturan Eylem Planının kabul edilmesi, ortak ülkelere teknik ve mali destek yapılması, ortak ülkeler için AB ortak pazarına bütünleşme olanaklarının sunulması ve AB ortak ülkeleri arasında insanların hareketinin kolaylaştırılmasıdır. Aynı zamanda AB, AKP ortak ülkelerine altyapı projelerinin finansmanı ve iş ortamının iyileştirilmesi, bu ülkelerin AB ortak pazarına erişiminin sağlanmasına özel önem vermektedir. Bu, AB ve ortak ülkelerde ekonomik istikrarın sağlanmasına, hem ticaret, hem yatırım imkanlarının artmasına olanak sağlamaktadır.²⁰² AB'nin doğu politikasını yeniden değiştirmesi karşısında birçok neden yatmaktadır. Son tarihi

¹⁹⁹ Stefan Lehne, "Time to Reset the European Neighborhood Policy", **Carnegie Europe**, Belgium, 2014, s.3.

²⁰⁰ Şahin Bayramov, "Avropa İttifaqının genişlənməsi və Avropa Qonşuluq Siyasəti: müqayisəli təhlil və qiymətləndirmə", **UOT 339.9, Azərbaycanın Vergi Xəbərləri. 3/2011**, Bakü, 2011, s.70.

²⁰¹ Lehne, **a.y.** s.4.

²⁰² Bayramov, **a.y.** s.71.

genişlemeler AB'nin sınırlarının Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova ve Güney Kafkasya'ya dayanmasına neden olmuştur. 2004 yılında Beyaz Rusya ve Ukrayna AB'nin doğrudan komşuları oldular, AB ve Rusya arasında sınır ölçüsü arttı. AB'nin komşu ülkelere doğru siyasetini değişmesi yalnızca coğrafi olguya dayanmamaktadır. AB'nin 2004 ve 2007 yıllarında üye olan devletlerinin doğu ülkeleri ile sık ekonomik ilişkileri vardır. Aynı zamanda onların topraklarından Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'yı Batı Avrupa'yla birleştiren önemli ulaşım koridorları geçmektedir. Bunlar sadece demiryolları, otoyollar değil aynı zamanda gaz ve petrol boruları ve petrol terminalleridir. AB Komisyonu tebliğinde de gösterildiği üzere AB'nin komşu ülkelerle politikasının en önemli amacı ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi ve güvenliğin sağlanmasıdır.²⁰³ Bu nedenle, AB komşu ülkeler için yeni politikasını ortaya koyarken bu kriterleri dikkate almıştır.

Komşuluk programı çerçevesinde gerçekleştirilen projeleri 3 ana başlık altında toplamamız mümkündür.²⁰⁴

- AKP uygulandığı ülkelerde özgürlük ve demokrasinin geliştirilmesi ve AB ile ortak değerler ve çıkarlar doğrultusunda işbirliğini geliştirmek;
- Komşu ülkelerde refah düzeyinin artırılması ve önemli boyutta ekonomik bütünleşme sağlamakla ekonomik reform sürecini desteklemek;
- Avrupa Güvenlik Stratejisiyle bağlantılı olarak istikrar ve güvenliğin artırılmasına çalışmak, komşu ülkelerle birçok alan doğrultusunda çalışmalar yürütmek; Bunlar kalkınma, çevre, silahsızlanma ve terörizm konularıdır.

3.2.1.1. Avrupa Komşuluk Politikası ve Azerbaycan

Azerbaycan AKP üyesi olan ikinci dalga ülkelerden olmuştur. AB serbest pazar ekonomisine geçişi hızlandırmaya yönelik ve aynı zamanda politik reformları teşvike yönelik girişimlerini hızlandırmıştı. Azerbaycan AKP'ye 2004 yılında katılmıştır. 2005 yılında ülke raporunun yayınlanmasından sonra,

²⁰³ Reşad Sadıqov, "Avropa İttifaqının Şerq Siyasetinde Yeni Meyarlar: Avrupa Qonşuluq Siyaseti ve Şerq Terefdaşlığı", **Tarix ve onun problemleri**, No:4, 2009, s.262.

²⁰⁴ Gezer, **a.y.** s.4

Azerbaycan AKP Eylem Planı Kasım 2006'da kabul edilmiştir.²⁰⁵ Eylem Planı AB'nin ortak ülkelerle ilişkilerini düzenleyen esas belgedir, 3-5 yıl arası süreyle tasarlanmış olan bu belge her bir ülkenin ihtiyaç ve durumuna göre hazırlanmaktadır. Bu belgeler hazırlanırken ülkelerin siyasi, ekonomik ve demografik kapasiteleri dikkate alınmaktadır. Bütün bu girişimlere paralel olarak Azerbaycan'ın AKP programına katılması ve Eylem Planının hazırlanması için 1 Haziran 2005 tarihinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in talimatıyla "Azerbaycan Cumhuriyetinin Avrupa'ya Entegrasyonu Devlet Komisyonu" kurulmuştur. Cumhurbaşkanı'nın talimatıyla kurulan bu komisyon AB ile siyasi, ekonomik, ulaşım, enerji, hukuk, güvenlik, insan hakları ve demokratikleşme, teknoloji, eğitim ve diğer alanlarda işbirliğini hayata geçirmeye yönelik uzman kadroların hazırlanmasını amaçlamıştır. Bu süreçte Avrupa Komisyonu uzmanları Azerbaycan'da siyasi ve ekonomik sektörleri kapsayan mevcut durum ile ilgili rapor hazırlamıştır. Bundan sonra Azerbaycan hükümeti Eylem Planını hazırlayarak 2006 yılının ortalarında Avrupa Komisyonu'na takdim etmişlerdir. 14 Kasım 2006 tarihinde Brüksel'de Azerbaycan Cumhuriyeti- AB Eylem Planı kabul edilmiştir.²⁰⁶

OİA ile resmi temeli atılan AB ve Azerbaycan ilişkileri AKP çerçevesinde ilişkilerini bir adım daha ilerletmiştir. Azerbaycan AB arasında ilişkilerin stratejik hedeflerini kapsayan bu politik belgede işbirliğin yeni öncelikleri belirlenmiştir. AKP çerçevesinde Azerbaycan'la ilişkilerin ilk önceliği arasında DK sorunun barışçıl çözümüne katkıda bulunmak yer almaktadır. Bu yönde DK sorununun çözümü ile ilgili AB özel temsilcisinin diplomatik çabalarının artırılması, AGİT'e sorunun çözülmesi ile ilgili politik desteğin artırılması, çözüme yönelik müzakerelerin hızlanması için ilgili devletlerle AB arasında diyalogun güçlendirilmesine dikkat edilmiştir.²⁰⁷

²⁰⁵European Neighbourhood Policy, "Monitoring Azerbaijan's Anti-Corruption Commitments, Transparency Azerbaijan", 2010, (Çevrimiçi) http://transparency.ge/sites/default/files/post_attachments/ENP_TI_Azerbaijan.pdf. 15 Nisan 2015.

²⁰⁶Süleymanov, **Avropa İttifaqı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdaşğa Doğru**, s.15.

²⁰⁷European Commission, "EU and Azerbaijan Action Plan", (Çevrimiçi) http://eas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf, s. 3, 30 Nisan 2015.

İkinci en önemli öncelik uluslararası standartları karşılayan adaletli ve temiz seçimlerin yapılmasının önünü açacak demokratik reformların yapılması olmuştur. Üçüncüsü, Azerbaycan'ın uluslararası örgütlere katılarak üzerine aldığı yükümlülükler arasında olan insan haklarının ve özgürlüklerinin, hukukun üstünlüğünün temin edilmesine yönelik talepler yer almaktadır.²⁰⁸ Bu yönde atılması gereken adımlar arasında ayrıca yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi, bağımsız medya organlarının faaliyetlerinin kolaylaştırılması, STK'lara yönelik baskıların sona erdirilmesi ile ilgili talepler de bulunmaktadır.²⁰⁹ Diğer önemli öncelikler arasında yolsuzluğa karşı mücadeleyi güçlendirmekle iş ve yatırım ortamının iyileştirilmesi, gümrük hizmetinin geliştirilmesi, ekonomik faaliyetlerin özellikle kırsal alanlarda yaygınlaştırılarak buradaki yoksulluğun ve sosyal dengesizliğin giderilerek sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek gibi bölümler bulunmaktadır. Ayrıca çevrenin korunması, sürdürülebilir enerji kaynaklarına yatırımın yönlendirilmesi gibi bölümlerde programa dahil edilmiştir. Bütün bu reformların yapılmasının kolaylaştırmak için gerekli bürokratik ve idari düzenlemelerin yapılması hükümet tarafından AB yetkililerine taahhüt edilmiştir. 2004 yılının Kasım ayında Bakü Bakanlar Konferansında kabul edilmiş nihai sonuç bildirgesinde yer alan AB -Azerbaycan arasında enerji ve ulaşım alanında stratejik işbirliğinin güçlendirilmesi, güvenlik ve aynı zamanda istikrarın bölgede temin edilmesi gerekliliği öncelikli hedefler arasında yerini almıştır.²¹⁰

Azerbaycan'ın AKP'ye kabul edilmesi karşılıklı ilişkilerin gelişimi açısından yeni bir dönem olarak kabul edilmektedir. AKP diğer üye ülkelere olduğu gibi Azerbaycan'a da demokratik ve ekonomik gelişim konusunda birçok olanaklar sunmuştur.²¹¹

²⁰⁸ Süleymanov, *Avropa İttifaqı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdaşlığa Doğru*, s. 15.

²⁰⁹ European Comission, *EU and Azerbaijan Action Plan*, s. 4.

²¹⁰ Süleymanov, *Avropa İttifaqı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdaşlığa Doğru*, s. 16.

²¹¹ a.e. s. 13.

- Siyasi, ekonomik ve demokratik reformların gerçekleştirilmesinin tamamlanmasıyla birlikte AB'nin siyasi ve ekonomik bünyesinde yer edinebilme şansı;

- Vatandaşların ve ticaretin serbest dolaşımını sağlamakla uyum sürecini tamamlama;

- AB üye ülkeleri ile daha sağlam siyasi diyalog ve işbirliği kurmak, AB'nin sunduğu avantajlı ticari ilişkilerden yararlanma, ayrıca göç, uyuşturucu ve organize suçlarla mücadele alanında ortak işbirliği yapma imkanı;

- Azerbaycan'ın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne üye olunmasının desteklenmesi, finansal desteğin artırılması- AB mevcut Eylem Planlarını gerçekleştirilmesi için Azerbaycan'a mali desteğin artırılması, aynı zamanda, AB Komisyonu kapsamında öngörülen mali yardımının düzenli bir şekilde aktarımının temini

- Mümkün olan en kısa sürede Azerbaycan'da Komisyon Delegasyon Ofisinin açılması;

Bütün bu gelişmelerle Azerbaycan- AB ile ilişkilerinin daha da genişlediği bir döneme adım atılmış olduğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan'a AB'nin bu projeler kapsamında yeni stratejik olanaklar sunduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda, DK sorunu çözülmesi yönünde AB özel temsilciliği kurulmuş ve sorunun barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması, çatışmacı tarafların siyasi diyaloglarını genişletmeye yönelik girişimlerde bulunulmuştur. AB ile ilişkilerin bu denli yüksek seviyede seyri Azerbaycan dış politikası açısından önemli gelişmelerden biridir. Böylelikle, Azerbaycan Cumhuriyeti AKP çerçevesinde programın katılımcısı olarak birçok siyasi, ekonomik, hukuki reformları gerçekleştirmek olanağı elde etmiş, bu amaçlar doğrultusunda AB'nin teknik ve finansal desteğini kazanmıştır.

AKP programını gerçekleştirmek için projenin finansal destek kısmını koordine etmek amacıyla 24 Ekim 2006 tarihinde AKP Aracı (AKPA) olarak nitelendirilen kurumunu tesis etmiştir. AKPA, 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren BDT ülkelerine teknik yardım programı olan TACIS programının yerini almıştır. AKPA TACIS programından kapsam itibariyle çok daha geniş bir

girişim olarak kabul edilmektedir. AKPA çerçevesinde Azerbaycan hükümetince kurulan Stratejik Bilgilendirme Merkezi Azerbaycan'a yapılması amaçlanan yardımların hangi alanlarda yapılması gerekliliğini belirlemektedir. Bu öncelikler Azerbaycan'ın pazar ekonomisine ve demokratik siyasal sistemin tesisine kadar yukarıda belirtilen birçok alanı kapsamaktadır. Eylem Planının gerçekleştirilmesi ve güvenlik meselesi de bu kapsamdadır. AKPA çerçevesinde Eşleştirme programı (Twinning Project), Teknik yardım ve Bilgi Mübadelesi (TAİEX), Bütçeye destek, TEMPUS, ERASMUS MUNDUS gibi programları dikkat çekiyor.²¹² 2003 yılından itibaren OİA imzalamış ülkeler için de öngörülen Eşleştirme Programına Azerbaycan 2006 yılının Mart ayının sonunda katılmıştır.²¹³

AKP programı ile Azerbaycan Eylem Planında belirlenen hedefler doğrultusunda çalışmalar yapmıştır. 2007-2008 yıllarında Eylem Programı kapsamında yapılan reformlar eksiklikler barındırsa da önemli sayılabilecek birçok adım atıldığını söylemek mümkündür. Doğal gaz ve petrol üretimi ve taşınması alanında önemli bir ülke olan Azerbaycan enerji ve ulaşım sektörlerinde bölgesel öncülük konusunda ciddi atılımlar yapmıştır. Azerbaycan eğitim alanında reformlarını sürdürerek, 2008 yılında Bologna sistemine geçmiş, buna ek olarak yurtdışına öğrenci hareketliliği yüksek ölçüde artış göstermiştir.²¹⁴ Özellikle AKP programı çerçevesinde eğitim alanında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Azerbaycan TEMPUS ve ERASMUS MUNDUS programlarına yakından katılım gösteren ülkeler arasındadır. TEMPUS AB'yi çevreleyen ülkelerin eğitim sistemini modernleştirmeyi desteklemekle, işbirliği yaptığı ülkelerde eğitimin Avrupa standartları seviyesine yükseltmeyi ve ülkeleri AB olanaklarından faydalanmaya teşvik etmektedir. Azerbaycan 1995 yılından TEMPUS programına katılmaktadır. Her yıl Azerbaycan Üniversitelerine 10'dan fazla TEMPUS programından yararlanma imkanı verilmektedir. Şu anda TEMPUS programı çerçevesinde 50 den fazla proje gerçekleştirilmiştir. ERASMUS MUNDUS programı Yüksek

²¹² a.e. s.16.

²¹³ a.e. s.18.

²¹⁴ Wesselink, Boschma, a.y. s.28

Öğretim alanında işbirliği ve öğrenci hareketliliği programıdır. ERASMUS MUNDUS programıyla Azerbaycanlı öğrenci ve araştırma görevlileri eğitim ve araştırma amacıyla Avrupa ülkeleri üniversitelerinde eğitim alma şansı kazanmaktadırlar.²¹⁵

2009 yılında, Azerbaycan'ın Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'sının ciddi bir büyüme göstermesi Azerbaycan'a sosyal-ekonomik sektörde harcamaları artırmak imkanı sağlamıştır. Sosyo-ekonomik reformlara dikkatin daha da artırılması AKP programı ile uyumlu bir süreç yaşanmasına neden olmuştur. Ancak bu alanda reformların yeterli seviyede olduğunu söylemek mümkün değildir. 2010 yılında reform girişimleri devam etmiştir. Hedeflenen amaçlar doğrultusunda siyasi kararlılık gösterilmeye gayret edilmiştir. 2010 yılında Azerbaycan ekonomisinde güçlü bir büyümeden bahsedebiliriz. Ancak bu büyüme rağmen sınırlı sayıda sosyo-ekonomik reform gerçekleştirilmiştir. Özellikle, 2007-2010 yılları arasında Azerbaycan'ın DTÖ üyeliğini sağlamak için talep edilen şartların yerine getirilmesinde isteksizlik görünmüştür. Gelen eleştirilerin de etkisiyle 2011-2013 yılında hükümet daha kararlı bir şekilde AKP Eylem Planı hedeflerinin uygulanmasına odaklanmıştır. Hedeflere ulaşmak yönünde güçlü reform sürecini hızlandırmak amacıyla yıllık bütçe artırılmıştır.²¹⁶

2014 yılına kadar Azerbaycan'da özellikle ekonominin çeşitlendirilmesi sonucunda makro-ekonomi alanında başarılar kazanılmıştır. DTÖ üyeliğine doğru belli ilerlemeler olsa da, ticari reform sürecinde bürokratik engeller aşılamamıştır. Avrupa'nın enerji güvenliği ve enerji arzının çeşitlendirilmesi amacıyla AB Azerbaycan ile Stratejik Enerji Ortaklığı alanında önemli başarılar elde edilmiştir. Yolsuzluğa karşı mücadelede bazı ilerlemeler görülse de büyük oranda ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. İnsan hakları ve özgürlüklerle ilgili taahhütler yerine getirilmemiştir. Genel olarak, AKP üzere Eylem Planı hayata geçirilmesinde çok sınırlı bir başarı elde edilmiştir. AB ile Azerbaycan arasında siyasi diyalogun reform süreçlerindeki eksiklikler sebebiyle azaldığını söyleyebiliriz. 2014 yılına kadar olan dönem incelendikten

²¹⁵ Süleymanov, **Avrupa İttifakı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdarlığına Doğru**, s.20.

²¹⁶ Wesselink, Boschma, **a.y.** s.28.

AB'nin ikili ilişkilerin durumu hakkında deklare ettiği kapsamlı raporda önümüzdeki yıllar için daha fazla önem verilmesi gereken noktalar belirlenmiştir:²¹⁷

- AK üyesi olarak temel hak ve özgürlüklerin korunması, hukukun üstünlüğünün sağlanması, ülkede her alanda demokrasi ve insan hakları ölçütlerinin güçlendirilmesi, Avrupa İnsan Hakları mahkemesi kararlarına saygı duyulması ve kararların uygulanması;
- Sivil toplum için daha elverişli siyasi ortamın yaratılması;
- MG'nin üstlendiği yükümlülüklerle uygun olarak ayrıntılı barış yolunun elde edilmesi yönünde çabaların güçlendirilmesi; gerilimin artmasına neden olan ve barış sürecini zora sokabilecek girişimlerden ve açıklamalardan sakınılması; sorunun çözümünü destekleyen AB temsilcilerinin DK ve çevresindeki bölgelere engelsiz erişim imkanının sağlanması;
- Karşılıklı ilişkilerde ortaya çıkan yeni durumları değerlendirerek mevcut ortaklık ilişkilerinin güçlendirilmesi yönünde çabaların artırılması;
- Secim yasalarının reformu AGİT, Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları (DKİH) gibi kurumların tavsiyelerine uyulması;
- Hukuk ve yargı sisteminde reformların sürdürülmesi, 2014-2020 yılları üzere yargı ve hukuk sisteminde reform programının kabulü ve yargı sisteminin tam bağımsızlığının sağlanması; Azerbaycan yerel yönetiminin Avrupa Şartı'na uyarlanması;
- Ekonominin çeşitlendirilmesi ve bölgenin gelişmesi yönünde politikaların devam ettirilmesi, özellikle de ticari piyasada şeffaflığın yükseltilmesi ve yatırımcılar için fırsat eşitliğinin yaratılması hakkında rekabet kanununun uygulanması;

2007-2010 yılları arasında AKP çerçevesinde Azerbaycan'a demokrasi ve yönetim reformları için 30 milyon Euro, sosyal-ekonomik ve idari kapasite

²¹⁷ Avrupa Komisyonu, Birgə İşçi Sənəd "Azərbaycanda Avropa Qonşuluq Siyasətinin həyata keçirilməsi 2014-cü il ərzində əldə edilən tərəqqi və fəaliyyət ilə bağlı tövsiyələr", Brüssel, 25.3.2015 SWD(2015) 64 yekun, (Çevrimçi) http://eas.europa.eu/archives/delegations/azerbaijan/documents/press_releases/2015/consultation_paper_towards_new_enp_policy_az.pdf, s.4-5, 12 Kasım 2016.

reformları için 32 milyon Euro, ulaşım, enerji ve çevre ile ilgili yasama ve ekonomik reformları için 32 milyon Euro ayrılmıştır. 2011-2013 yılına bakıldığında demokrasi ve yönetim reformları için 30,5-37 milyon Euro, sosyal ekonomik ve idari kapasite reformları için 43-49 milyon Euro, AKP Eylem Planının uygulanması için 37-43 milyon Euro ayrılmıştır.²¹⁸

3.2.2. Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığı Programı

Doğu Ortaklığı programı, Mayıs 2008'de AB'nin Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyinde Polonya ve İsveç tarafından teklif olunan ve daha önceleri AKP ile çevrili olan Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya ülkeleri ile AB arasında kapsamlı işbirliğinin sağlanmasına yönelik bir girişim olarak değerlendirilmektedir. AB kendisiyle siyasi ve coğrafi olarak komşu olduğu ülkelerde gerçekleşen olaylardan her anlamda etkilenebilmektedir. AB'nin komşu olduğu ve işbirliği içerisinde olduğu ülkelerde siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı gidermeye yönelik arayışları her zaman devam etmiştir.

2008 yılında Gürcistan'da çıkan savaş Doğu Ortaklığı yönünde süreci hızlandırdı. Gürcistan'da çıkan savaş, durumun ne kadar hassas olduğunu gösterdiği kadar AB'nin güvenliğinin kendi sınırının dışında başladığını kanıtlamış oldu.²¹⁹ Kafkasya'nın AB güvenliği açısından çok büyük önemi vardır. Bu bölgede baş gösteren sorunlar AB güvenliğini doğrudan etkileme imkanına sahiptir. Gürcistan'da ortaya çıkan sorunlar, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki DK çatışmasını yeniden tetikleyebilecek potansiyele sahiptir. Güney Kafkasya'da istikrarsızlığın ve savaşın hüküm sürmesi AB'nin enerji güvenliği başta olmakla birçok stratejik çıkarına tehdit oluşturmaktadır. Bölgenin çok farklı ve hassas dengelerin merkezinde yer alması, özellikle Azerbaycan'ın zengin enerji rezervlerine sahip olması, Rusya'nın güneyi ve İran'ın kuzeyiyle komşu olması bölgedeki hassas dengeleri göstermesi

²¹⁸ Wesselink, Boschma, a.y. s.29.

²¹⁹ Pawel Dariusz Wisniewski, "The Eastern Partnership-It is High Time To Start A Real Partnership", **Carnegie Moscow Center**, 2013, s.3.

bakımından önemli faktörlerdir.²²⁰

Doğu Ortaklığı, AKP kapsamında ortak bir girişim programıdır. Doğu Ortaklığı, 7 Mayıs 2009'ta Prag şehrinde "Doğu Ortaklık Zirvesinde" kabul edilen ortak anlaşmaya göre oluşturulmuştur. Doğu Ortaklığı, AB ve Doğu Avrupa'da altı komşusu- Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Moldova, Ermenistan ve Ukrayna ile işbirliğinin derinleşmesine ve Doğu'ya doğru nüfuzunun artmasına yöneltilmiş AB politikasıdır.²²¹

Demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları ve özgürlüklerin güvencesi, piyasa ekonomisinin geliştirilmesi gibi ortak değerlere dayanan Doğu Ortaklığının hedeflediği 4 temel amacı vardır. Bunlar ekonomik bütünleşme, siyasi birlik, serbest dolaşım hareketliliği ve her alanda güçlendirilmiş işbirliğidir.²²² Doğu Ortaklığı iki boyuta dayalı bir ortaklıktır. Bunlar ikili ve çok taraflı boyuttur. İkili ilişkiler AB ve ortak ülkeleri arasında yakın işbirliğini geliştirmeyi planlamaktadır. İkili ilişkilerin 6 önemli yönü vardır. Bunlar, ortak sözleşmelerin imzalanması, AB ekonomisine bütünleşme, AB'ye kolay seyahat, enerji ve ulaştırma alanında karşılıklı işbirliği, ekonomik ve sosyal kalkınma ve mali destektir.²²³ AB ortak ülkeleri arasında vize serbestliğinin gerçekleştirilmesi konusunda yapılması gereken reformların hızlandırılması ve bu konuda başvuru sürecinde kolaylıkların sağlanması, vize işlemlerinin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gibi görüşmelerin hızlandırılması kararlaştırılmıştır. Enerji ve ulaşım sektöründe altyapının geliştirilmesi, enerji piyasasının ve ulaşım hizmetlerinin uyumunu sağlamak yönünde ortaklar arasında işbirliğini geliştirmek planlanmıştır.

AB Doğu Ortaklığı çerçevesinde ortaklık anlaşmasının uygulanması ve kurumsal altyapıların geliştirilmesi için ortak ülkeleri mali yönden

²²⁰ Füsün Özerdem, "Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Programı Ve Program Ülkelerinin Algıları", **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Ocak 2012 Cilt:3 Sayı:1, s. 17.

²²¹ Suraxanın Ağaverdiyeva, "Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti və ölkənin Avropa məkanına inteqrasiyası", **Azərbaycanın Avropa Yolu Genclerin Gözü ilə, Qanun Neşriyatı**, 2013, s.8

²²² Avrupa Komisyonu Resmi Sayfası, "The Eastern Partnership-The European Union And Eastern Europe", (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/eastern/docs/eap_vilnius_ppt_201113_en.pdf, s.5, 12 Kasım 2016.

²²³ Wisniewski, **a.y.** s.4.

Ortaklık yönünde önemli ilerlemeler 2013 yılında olmuştur. 6 ortak ülkenin hükümet ve devlet başkanları temsilcileri, AB'ye üye ülkelerin devlet başkanları 28-29 Kasım 2003'te Doğu Ortaklığı İkinci Yıl Zirvesinde Vilnius'ta buluşmuşlardır. Vilnius Zirvesi AB ve ortak ülkeler arasında Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanı (DKSTA) dahil olmakla yeni ortaklık anlaşmalarının yapılmasında önemli basamak olmuştur. Zirvede anlaşılmış taahhütlerin gerçekleştirilmesinin siyasi önemi vurgulanarak özellikle siyasi, ekonomik ve sosyal reformların uygulanması yönünde gelecek yıllar için iddialı gündem kararlaştırılmıştır. Vilnius'ta kabul edilen ortaklık anlaşmaları ve DKSTA 1990'lı yılların sonlarında imzalanan OİA'nın yerini alacaktır. Bununla ilgili ortak ülkeler ile ayrı ayrılıkta konuşmalar yapılmaya başlanmıştır.²²⁸

2009 yılının Mayıs ayında Azerbaycan'ın Doğu Ortaklığına katılımıyla AB ile ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde daha iyi bir adım atmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin AB Doğu Ortaklığı politikası ile işbirliğinde önemli olan enerji güvenliğidir. Avrupa alternatif enerji kaynakları arayışındadır. İkinci konu ise Azerbaycan'ın transit ülke olmasıdır. Yani Azerbaycan'ın Avrupa ile işbirliğinin onun Hazar Denizi'ne ve buradan Orta Asya'ya çıkışı demektir. En nihayetinde üçüncü mesele Rusya etkenidir.²²⁹

Azerbaycan Doğu Ortakları arasında her boyutta ikinci kötü performansa sahip ülke olsa da, yüksek ticari ve ekonomik bütünleşme seviyesine ve enerji alanında AB ile yüksek seviyede işbirliğine sahiptir. Taşımacılığa yaklaşımı, eğitim, kültür, gençlik ve bilgi toplumu üzerindeki politikaları da oldukça ileri seviyededir. Aynı zamanda, bölge özgürlük, güvenlik, adalet, insan hakları ve çevre standartları bakımından kötü durumdadır. Derin ve sürdürülebilir

EPTATF", **Annual Report 2013**, (Çevrimiçi) http://www.eib.org/attachments/country/eptatf_annual_report_2013_en.pdf , s.4, 12 Kasım 2016.

²²⁸ European Commission, "Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2013 Regional report : Eastern Partnership", Brussels, 27.3.2014 SWD(2014) 99 final, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/enp/pdf/2014/regional/eastern_partnership_report.pdf , s.2, 12 Kasım 2016.

²²⁹ Ağaverdiyeva, **a.g.m.** s.9.

demokraside, yolsuzlukla mücadelede, güvenlik ve kanun uygulama kurumları üzerinde demokratik kontrolde, seçkilerde AB açısından diğer 6 ülkeden geride görülmektedir. Pazar ekonomisinde ilerlemeye rağmen, DKSTA ve sektöre yaklaşım, derin ve sürdürülebilir demokrasi performansı kötüleşmiştir.²³⁰ Doğu Ortaklığı çerçevesinde 2013 yılında Vilnius Zirvesinde alınan karardan sonra Azerbaycan'ın Ortaklık Anlaşmalarına doğru ilerlemesi yönünde görüşmeler yapılmıştır. 16 Haziran 2010 tarihinde AB ve Azerbaycan arasında Doğu Ortaklığı karşılıklı işbirliğinin formatı çerçevesinde Ortaklık Anlaşması hazırlanmasıyla ilgili görüşmeler yapılmıştır. Bu anlaşma Azerbaycan ve AB arasında imzalanmış OİA'nın yerini alacaktı.²³¹ Görüşmede AB Azerbaycan'ın DTÖ üyesi olmasından sonra Ortaklık Anlaşmalarının bir parçası olarak DKSTA yönünde müzakerelere başlamaya hazır olduklarını bildirmiştir.²³² Azerbaycan'ın DTÖ katılımının olmaması onun Doğu Ortaklığı olanaklarından tamamen yararlına bilmesine engel olmaktadır.

Doğu Ortaklığı ve Sivil Toplum Forumu düşüncesi, ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının AB programlarındaki rollerini artırmaları için yeni fırsatlar da sunmuştur. Azerbaycan, Sivil Toplum Forumuna başvuran STK sayısında ilk sıralarda yer almaktadır. Ancak dört ulusal platformda çalışma gruplarının yönetimi, hükümet destekli STK ile hükümet dışı gerçek STK'lar arasında bir çelişki oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Doğu Ortaklığı'nın daha etkili kılınması için, Azerbaycan sivil toplumunun ikili düzeyde gerçekleşen resmi müzakerelere katılması gerektiği de uzmanlar tarafından dile getirilmektedir.²³³ Bütün bunlara rağmen AB ve Azerbaycan arasındaki işbirliği gittikçe iyileştirilmiştir.

Şubat 2014 tarihinde Azerbaycan'la Doğu Ortaklığı çerçevesinde adalet,

²³⁰ European Integration Index, **International Renaissance Foundationin cooperation with the Open Society Foundations and Eastern Partnership Civil Society Forum**, European Integration Index 2013 for Eastern Partnership Countries, (Çevrimiçi) http://eap-index.eu/sites/default/files/EaP_Index_2013_0.pdf ,s. 26, 12.11.2016

²³¹ Süleymanov, a.y. s. 23.

²³² European Commission, Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2013 Regional report: Eastern Partnership, s. 6.

²³³ Özerdem, a.y. s.19.

özgürlük ve güvenlik alt komisyonunda insan hakları tartışılmıştır. Azerbaycan'ın barışı korumak ve güvenliği güçlendirmeyi hedefleyen Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası ile işbirliğini güçlendirmek için adımlar atılmıştır. 2013 yılında Ekonomik bütünleşme yönünde Azerbaycan çok önemli ilerlemeler kat etmiştir. Azerbaycan'da faaliyet, hükümet harcamaları ve enerji ihracat gelirlerinin transferlerinin bir sonucu olarak özellikle petrol dışı sektörde % 5 oranında büyüme görülmüştür.²³⁴

Azerbaycan, Doğu Ortaklığı yönünde üyelik gibi bir amacı olmadığını ancak, yaşam ve diğer standartları Avrupa düzeyine çıkarmak istediklerini belirtmiştir. Doğu Ortaklığında bugüne kadar kat edilen yola bakıldığında istenilen sonucun alınmadığını açıkça görmek mümkündür. Azerbaycan'da Doğu Ortaklığı tam olarak hedeflerine ulaşamamıştır. Doğu Ortaklığı programının istenilen düzeyde etkisi olmamasının temel sebeplerinden biri ve belki de birincisi Azerbaycan'ın Rusya ile dengeli siyasette ısrar ederek, ilişkileri bozmama isteğidir.²³⁵ Azerbaycan ve Doğu Anlaşmasına üye olan devletlerin Rusya'yı fazla rahatsız etmemeye gayret gösterdiklerini söylemek mümkündür. Çünkü Rusya, Doğu Ortaklığını kendisinin eski Sovyet ülkelerinden koparılmasına yönelik bir girişim olarak değerlendirmektedir. Başlangıçta, Doğu Ortaklığı'nın bazı üyeleri Rusya faktöründen dolayı AB'nin bu girişimine fazla sıcak bakmamışlardır. Örneğin, başlarda Kiev yönetimi Gürcistan ve Ermenistan'ın yararlandığı projelerden yararlanmaktan çekinmiştir. Moldova Cumhurbaşkanı Voronin Doğu Ortaklığını "Alternatif BDT" adlandırmıştır.²³⁶ "Alternatif BDT" olarak nitelendirilen birimin işleyiş mekanizması bu sefer Moskova tarafından değil Brüksel tarafından yönlendirilmekteydi. Bu gelişmeler Rusya'yı rahatsız eden gelişmelerdi.

21-22 Mayıs 2015'te Riga'da dördüncü Doğu Ortaklığı Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirve aynı zamanda bağımsız devletlerden oluşan Doğu

²³⁴ European Commission, Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2013 Regional report : Eastern Partnership, s. 6-7.

²³⁵ Mirze, a.y. s.12.

²³⁶ Wisniewski, a.y. s.3

Ortaklığı Anlaşması (DOA) ortakları ile yakın, çok boyutlu ilişkileri sürdürmek ve AB'nin Doğu'ya açılımında kararlılığını göstermek için bir fırsat olmuştur.²³⁷ Rusya Riga'da gerçekleşecek toplantıya katılan ülkeleri siyasi ve ekonomik olarak baskı altına alma girişimlerinde bulunmuştur. Rusya Dışişleri Bakanlığı resmi temsilcisi Aleksandr Lukaşeviç Rusya'nın Doğu Ortaklığının Mayıs ayında Riga'da yapılan Zirve toplantısını Rusya karşıtı eylemi olarak değerlendirmiş ve bu girişimlerin olumsuz sonuçlar doğuracağını belirtmiştir.²³⁸ Rusya'nın bu tehdit ve baskı açıklamaları Sovyet sonrası bağımsızlığını kazanmış ülkeleri kendi denetiminde tutma ve içişlerine karışma girişimleri olarak değerlendirilmektedir. Rusya AB'nin Doğu'ya doğru genişlemesini, Rusya'nın yakın komşuları ile ilişki kurmasını kendi varlığına karşı tehdit olarak değerlendirilmektedir.

Bu gelişimler Rusya'yla ilişkilerinin kötüye gitmesini istemeyen devletlerin daha ihtiyatlı ve dengeli bir politika izlemelerini zorunlu kılmaktadır. Rusya ve AB arasında dengeli bir dış politika çizgisi izlemeye çalışan Azerbaycan Rusya'nın zaman zaman aşırıya kaçan baskı politikalarına karşı ilişkileri gerginleştirme pahasına olsa da Batı ile bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Azerbaycan bir yandan Rusya'nın aşırıya kaçan baskılarına direnmekle birlikte diğer taraftan DK sorununda kilit rol oynayan Rusya ile ilişkileri tamamen koparmama politikasını da sürdürmektedir. Doğu Ortaklığı yönünde Rusya'nın açık şekilde tehdidi bu ortaklığın geliştirilmesinde en büyük sorunun Rusya olduğunu göstermektedir. Bu sorun aradan kaldırılırsa Doğu Ortaklığı yönünde çok ciddi adımlar atılacağı ve ilişkilerin daha gelişebileceği bir gerçektir.

²³⁷ European Council, Council of the European Union, "Eastern Partnership summit", Riga, 21-22/05/2015, (Çevrimiçi) <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/05/21-22/>, 01 Mayıs 2015.

²³⁸ Rusyadan Teşviş Dolu Hede, 27 Nisan 2015, (Çevrimiçi) <http://www.azadliq.info/xeberler-menu/311-son-xbrlr/65361-rusiyadan-tvi-dolu-hd.html>, 01 Mayıs 2015.

3.3. Azerbaycan Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü

Azerbaycan'la AB arasındaki ilişkilerin temelinde enerji faktörünün muazzam bir öneme sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Azerbaycan'ın artan enerji kapasitesi kesinlikle AB ile ilişkilerinin seyrini belirleyen stratejik bir alandır. Haydar Aliyev döneminde enerji sektöründe AB ile yapılan işbirliği anlaşmaları, projeler İlham Aliyev döneminde uygulamaya konmuş, yeni projeler imzalamış, AB -Azerbaycan arasındaki enerji ilişkileri daha da gelişim göstermiştir. Azerbaycan AB'nin en önemli petrol ve doğal gaz ortaklarından biri olmayı başarmıştır.

2000'li yıllarda alternatif enerji kaynakları arayışında olan AB, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının Birlik için enerji güvenliği açısından stratejik öneme sahip olduğunun farkına varmıştır. Azerbaycan'la enerji alanında işbirliğinin artırılması ve ciddi ortaklığa çevrilmesi için girişimlerine hız vermiştir. 2004 yılında “Bakü Girişimi” diye nitelendirilen diyalog süreci başlatılmıştır. Bakü Girişimi; AB, Karadeniz ve Hazar bölgesi ülkeleri arasında enerji işbirliğinin kurulmasını amaçlamaktadır. Bu bölgelerin enerji piyasasının aşamalı olarak AB piyasasıyla bütünleşmesi projenin temel gayesini oluşturmaktaydı. Bakü Girişimi 30 Kasım 2006 tarihinde Astana'da Ortak Enerji Stratejisinin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Ortak Enerji Stratejisiyle, Bakü Girişiminin amacının benimsendiği, AB-Karadeniz-Kafkas ortak enerji piyasasını oluşturma iradesi ortaya konmuştur.²³⁹

7 Kasım 2006'da Azerbaycan cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Avrupa Komisyonu başkanı Jose Manuel Barroso arasında enerji alanında stratejik işbirliğine dair Anlaşma Memorandumu imzalanmıştır. Bu memorandum AB ve Azerbaycan arasında enerji diyalogunun genişletilmesi yönünde yeni olanaklar sunmuştur. Memorandumun esas amacı AB'nin enerji ihtiyacının çeşitlendirilmesi ve güvenliği, Azerbaycan enerji altyapısının gelişimi ve

²³⁹ Elif U. Dağdemir, “Avrupa Birliğinin Enerji Arz Güvenliği için Dış Enerji Politikası Arayışları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(1), (Çevrimiçi) http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/8_1_Makale_14.pdf, 15 Mart 2016.

modernleştirilmesi, enerji tüketimin faydalı bir şekilde kullanılmasıdır. Aynı zamanda, enerji alanında Azerbaycan yasalarının AB yasalarıyla uyumlu hale getirilmesi, enerji kaynaklarının Azerbaycan'dan AB pazarına transitinin sağlanmasının temin edilmesi, taraflar arasında enerji güvenliğinin temin edilmesi konusunda stratejik planlamanın yapılması, enerji alanında tecrübelerin paylaşılması gibi konulara da yer verilmiştir. Bu anlaşma Kafkas ülkelerinden yalnızca Azerbaycan'la imzalanmıştır. Bu da Azerbaycan'ın Güney Kafkas bölgesinde başat aktöre dönüşmesinde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.²⁴⁰ İlham Aliyev döneminde Azerbaycan'ın enerji tedarikçisi olarak AB için ifade ettiği stratejik anlam ortaya çıkmıştır.

Avrupa açısından Azerbaycan enerjisinin önemi çok fazladır. Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis Erzurum petrol ve doğal gaz boru hatlarıyla günlük 1 milyon varil petrol ve yılda 6,6 milyon metreküp doğal gaz Avrupa'ya ulaştırılmaktadır.

13 Temmuz 2009 tarihinde imzalanan NABUCCO projesi Hazar Denizi ve Irak doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırarak AB'nin Rusya'ya bağımlılığını azaltmayı planlayan bir projedir. Bu projeden de görüldüğü üzere, Hazar Havzası, AB'nin Körfez bölgesine olan bağımlılığını azaltması ve Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının dengelenmesinde büyük yararlar sağlayacak bir kaynak olarak görülmektedir. Bu projeye ilk olarak katılması öngörülenler Hazar havzasından Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı (BTE) ile Azerbaycan, daha sonra yapımı planlanan Trans-Hazar Boru Hattı ile Türkmenistan, Suriye, Kazakistan, Irak, Mısır ve İran'dır. Almanya'dan "RWE" şirketi Şubat 2008 tarihinde projeye altıncı ortak olarak dahil olmuştur. 2011 yılının Ekim ayında yeni bir proje çerçevesinde Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye transiti ve tedariki ile ilgili Bakü ve Ankara hükümetleri anlaşmaya varmışlardır. 2012 Haziran ayında iki ülke arasında Trans Anadolu Gaz Boru Hattı'nın (TANAP) inşaatı ile ilgili karar kabul edilmiştir.²⁴¹

²⁴⁰ Süleymanov, **Avrupa İttifağı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdarlığına Doğru**, s. 33-34.

²⁴¹ Cwiek-Karpowicz, **a.y.** s. 140.

“Azerbaycan’ın Şahdeniz yatağından çıkartılacak yaklaşık 1,2 trilyon m3 doğalgaz rezervinin Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşınmasını öngören Güney Gaz Koridoru (GGK), Avrupa’nın enerjide Rusya’ya olan bağımlılığını azaltacak en önemli projelerden biri olarak görülmektedir.”²⁴²

İlham Aliyev döneminde 2004 yılında Bakü girişiminden sonra INOGATE projesinin ölçeği genişletilmiş, bu program çerçevesinde petrol ve doğal gaz sektörü ile eş zamanlı olarak yenilenebilir enerji kaynakları ve enerjinin kullanılmasında faydalılığın artırılması alanlarında faaliyet göstermek imkanı kazanmışlardır. 2006 yılında INOGATE üye ülkelerinin enerji bakanlarının Astana’da ortak beyanat imzalaması ile bütün katılımcı ülkeler genişletilmiş faaliyet alanları ve amaçlarını içeren “Enerji Yol Haritası” kabul edilmiştir. Bununla INOGATE çerçevesinde AB’nin ortak ülkelere desteği yeni önceliklere yönlendirilmiştir. Bunlara, enerji pazarlarının AB prensipleri esasına uyarlanması, enerji ihracı ve ithalatı, enerji transiti, enerji ihtiyacı sorunlarının çözülmesi, enerji güvenliğinin maksimum seviyede sağlanması, enerjinin tüketimi konusunda yapılması öngörülen çalışmalar, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi için gerekli teknolojik atılımların yapılmasına yönelik finansal yardımlar, küresel ve bölgesel çıkarlar doğrultusunda enerji projelerine yatırımların hızlandırılarak devam edilmesidir.²⁴³

Ancak aynı zamanda AB’den finansal olarak büyük ölçüde siyasi destek almayan enerji projelerine Azerbaycan hükümeti de sıcak bakmamaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının Türkiye, ABD ve AB tarafından çok yüksek seviyede desteklenmesinin aksine, bu kapsamda önemli bir proje olan NABUCCO etrafında tartışmalar olmuştur. Azerbaycan yetkilileri enerji projelerinin gerçekleşmesi için gerekli siyasi ve ekonomik destek konusunda AB’den daha çok destek beklediklerini ifade etmişlerdir.

²⁴² Erdal Tanas Karagöl, Salihe Kaya, “Enerji Arz Güvenliği Ve Güney Gaz Koridoru (GGK)”, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı:108, Eylül,2014, s. 14

²⁴³ Süleymanov, Avrupa İttifağı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdaşlığa Doğru, s.33.

3.3.1. Enerji Arz Güvenliği: Avrupa Birliği ve Azerbaycan

AB'nin enerji politikasının temelinde birliğin rekabet edebilirliğine katkı sağlamak, sürdürülebilir kalkınma temelinde çevrenin korunmasına katkıda bulunmak ve enerji arz güvenliği durmaktadır. Enerji güvenliği konusu AB açısından çok önemlidir. Günümüzde, doğal gaz ve petrol küresel ekonominin en önemli girdilerinden olma özelliğine sahiptir. Birçok ülke için, özellikle de ileri sanayi ekonomileri ve önde gelen askeri güçler açısından enerji kaynakları ile ilgili olarak arz güvenliği temel bir ulusal çıkar meselesi olarak görölmektedir. AB için de enerji güvenliği konusu dış politikası açısından önem arz etmektedir. Enerji arz güvenliğinin ilk çıkış noktası, AB Komisyonu tarafından 2001 yılında hazırlanan "Enerji Arz Güvenliği İçin Bir Avrupa Stratejisine Doğru" başlıklı Yeşil Kitap'tır. Kitapta enerji arz güvenliği, "Toplumun tümünün iyiliği ve iyi işleyen bir ekonomi için sürdürülebilir gelişme hedefi çerçevesinde bütün tüketiciler için her fiyatta enerji ürünleri pazarına kesintisiz fiziki erişim sağlamak" olarak tanımlanmaktadır. Enerji güvenliğini kısaca tanımlarsak ekonominin ihtiyaç duyduğu enerji hizmetlerinin devamlı olarak bulunabilmesi olarak söyleyebiliriz. Enerji arz güvenliği birçok faktörü kapsamaktadır. Bu faktörler, maliyetinin düşük olması; enerji kaynaklarının ihtiyaca cevap verecek şekilde kontrol edilebilmesi; kaynakların sürdürülebilir olması; enerji kaynaklarında çeşitliliğin sağlanması ve güvenli bir şekilde alınıp satılmasıdır.²⁴⁴ Yeşil Kitap'ta AB'nin enerji arz güvenliğini tehdit eden fiziki riskler, ekonomik riskler, sosyal riskler ve çevresel riskler saptanmıştır. Fiziki riskler enerji arzında ortaya çıkabilecek kısıtlamalar, ekonomik riskler enerji fiyatlarındaki artış, sosyal riskler fiyat artışının yaratabileceği sosyal riskler, çevresel riskler zararlı davranışların artması veya nükleer kaza olasılıkları olarak belirtilmiştir.²⁴⁵

²⁴⁴ Karagöl, Kaya, a.y. s. 12.

²⁴⁵ Dağdemir, a.y. s.3.

Birliğin en eski politikalarından olmasına rağmen enerji güvenliği konusu 2000’li yıllarda ciddi bir şekilde gündeme gelmiştir. Buna sebep 2006 ve 2009 yıllarında Rusya-Ukrayna arasında doğalgaz sorunu²⁴⁶ diğer yandan 2004 yılında AB’nin genişlemesi ile yeni üye devletlerin enerjiye olan bağımlılığıydı.²⁴⁷ Rusya’nın doğalgaz fiyatına 56 dolardan 230 dolara çıkarması ve bunu Ukrayna’nın kabul etmemesi ve Rusya’nın doğalgaz sevkiyatını durdurması Ukrayna üzerinden Rusya doğalgaz kullanan tüm diğer ülkeleri de zor durumda bırakmış, kriz Rusya Ukrayna krizinin dışına çıkarak geniş bir hal almış, Avrupa ülkelerini de etkilemiştir. Avrupa ülkelerinin enerjide Rus doğal gazına ve Ukrayna transit hattına yüksek bağımlılığı Avrupa ülkelerini krize sürüklemiştir.²⁴⁸ Rusya’nın güvenilir bir tedarikçi olmamasıyla ilgili kaygılar yaşamaya başlamıştır. Böyle bir durum AB’yi enerji arz güvenliği konusunda çok ciddi adımlar atmaya sevk etmiştir. Bütün bunlar doğrultusunda 2006 yılında Yeşil Kitap, Avrupa Enerji Şartı, 2007 yılında Enerji Eylem Planı ve 2008’de İkinci Stratejik Enerji İncelemesini yayınlamıştır.²⁴⁹ 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Anlaşmasında Enerji Güvenliği konusuna da yer ayrılmıştır. Lizbon Anlaşmasında enerji konusunu ve enerji politikasının temel amaçlarını AB yetki alanına dahil etmiş, üye ülkeler tarafından yasal düzenlemelerin yapılabildiği bir alan haline getirmiştir. Antlaşmanın 194. Maddesinde “Enerji” başlığı ile özel bir başlık eklenmiştir. Bu yeni madde ile enerji piyasasının daha işlevsel hal alması, Birlik içerisinde enerji güvenliğinin temin edilmesi, enerji verimliliği, enerji tasarrufu yapılmasıyla yeni ve yenilenebilir enerji formlarının geliştirilmesi ve enerji ağlarının birbirleri olan ara bağlantılarının sağlanması gibi amaçlar sıralanmaktadır.²⁵⁰ Bu gelişmelerden görüldüğü üzere AB enerji arz güvenliği ile ilgili sıkıntıları aradan kaldırmak, güvenli bir ortam yaratmak için çaba sarf

²⁴⁶ Aydın, a.y. s. 8.

²⁴⁷ Furkan Yıldız, “Avrupa Birliği Enerji Politikaları ve Enerji Arz Güvenliği Arayışları”, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 171.

²⁴⁸ Rusya Ukrayna Enerji Krizi Stratejik Değerlendirme, Ocak 2005, (Çevrimiçi) http://www.turksae.com/sql_file/290.pdf. 15 Nisan 2016.

²⁴⁹ Aydın, a.y. s. 8.

²⁵⁰ Kenan Dağcı, Efe Çaman, “Enerji Politikaları Ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikası”, **OAKA, Cilt: 8, Sayı: 16**, ss. 21-48, 2013, s.32.

etmektedir. Ancak bir ince ayrıntıya değinmek lazımdır ki, günümüzde Rusya'nın enerji kaynağını politik araç olarak kullanmasına karşı Avrupa ülkelerinin birlikte siyasi bir politika yürütmek çabalarına rastlanmamaktadır. Rusya'nın hala enerji güvenliğine tehdit oluşturabilecek davranışları devam etmektedir.

Genel olarak, AB'nin enerji arz güvenliği konusunda birçok temel sorunlarının olduğunu söylememiz mümkündür. Rusya'nın bölge ülkeleriyle aralarında sorunların anlaşmazlıkların olması, Rusya'nın başka pazarlara yönelmesi, Avrupa'nın enerji yetmezliğinin doğurabileceği politik bağımlılık, enerji kaynaklarına sahip ülkelerde istikrarsızlığın, dondurulmuş çatışmaların olması, terör olaylarının son dönemlerde daha da artması AB'nin enerji güvenliği kaygılarını da artırmaktadır.²⁵¹

Özellikle, enerji güvenliği konusunda ileride çok büyük sıkıntılar yaşamamak için AB alternatif enerji kaynakların yönelmektedir. Hazar bölgesinin enerji kaynakları açısından sahip olduğu zenginlik AB'nin buraya yönelmesini sağlamıştır. Özellikle, Azerbaycan AB için Rusya'ya alternatif enerji kaynağı olması ve önemli enerji üreticisi haline gelmesi sebebiyle stratejik önem kazanmaktadır. Azerbaycan tarafından bakıldığında enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde Avrupa'ya ve komşu ülkelere taşınması Azerbaycan için çok önemlidir. Enerji arz güvenliğinin sağlanmasında AB ile birlikte hareket etmek Azerbaycan'ın ulusal çıkarları açısından zorunlu bir işbirliği olarak görülmektedir. Azerbaycan'ın enerji açısından öneminin artması ve kaynaklarının çeşitlendirilmesi AB'nin enerji güvenliğini temin etmesi açısından hayati öneme sahiptir ve bu bölgeye AB'nin siyasi ve ekonomik desteğini zorunlu kılmaktadır. Azerbaycan Kafkasya ve buradan Avrupa'ya ulaştırılacak enerji kaynaklarının merkezinde yer alan bir ülkedir. Azerbaycan Hazar denizinde bulunan fosil yakıtlarının dünya ihracat pazarlarına erişimi konusunda Rusya'ya alternatif oluşturabilecek önemli bir

²⁵¹ a.y. s.33.

ortak konumundadır.²⁵² AB Azerbaycan enerji kaynaklarından yararlanarak enerji arz güvenliğini temin etmek istemektedir. Bunun için bu bölgeden geçen boruların Avrupa'ya güvenli bir şekilde ulaştırılması için tedbirler görülmekte ve önlemler alınmaktadır.²⁵³

Azerbaycan'la AB arasında Kasım 2006'da imzalanmış Anlaşma Memorandumunda belirtildiği üzere AB Azerbaycan'la enerji işbirliği kapsamında enerji teçhizatlarının çeşitlendirilmesi ve enerji güvenliğinin sağlanmasına önem vermiştir. Enerji boru hatlarının istikrarlı ve güvenli bir şekilde uluslararası pazarlara çıkarılması Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi kalkınması açısından hayati önem taşımaktadır.

Kasım 2008'te Bakü'de 4. Uluslararası Enerji Zirvesinde Avrasya petrol boru hattı koridorunun teknik ve ekonomi maliyeti, Baltık-Karadeniz-Hazar denizi enerji transit birliğinin kurulması gibi konular tartışılmış ve bu zirvede bir kez daha Azerbaycan'ın Avrupa enerji güvenliğinin sağlanmasındaki stratejik önemi vurgulanmıştır. 2007 yılında Litvanya'da gerçekleştirilen "Vilnius Enerji Güvenliği Konferansının" sonucu olarak Azerbaycan, Gürcistan, Litvanya, Polonya, Ukrayna ve Kazakistan ortak bildiri imzalamışlardır. Bildiriyle Hazar Denizinin enerji rezervlerinin Avrupa'ya taşınması için yeni konsorsiyum kurulmasıyla ilgili anlaşmaya varmışlardır. Yeni konsorsiyum Hazar'ın enerji kaynaklarının Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Polonya topraklarından geçmekle Hazar denizinden Avrupa pazarlarına taşınmasının gerçekleştirilmesi yönünde girişimlerde bulunulması amacı taşımaktadır. Böyle bir girişimin sonuçlanmasıyla AB'nin enerji güvenliği konusunda rahatlığa kavuşması öngörülmektedir.²⁵⁴

AB ve Azerbaycan arasında enerji güvenliği alanında işbirliğinin daha da geliştirilmesi amacıyla AK Başkanı Barosso'nun 2011 yılının Ocak ayında

²⁵² Amanda Paul, Gulmira Rzayeva, "Azerbaijan – The key to EU energy security", **European Policy Center**, www.epc.eu, 24.10.2011, (Çevrimiçi) http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1357_azerbaijan_the_key_to_eu_energy_security.pdf. 20 Mart 2016.

²⁵³ Dağcı, Çaman, a.y. s.23.

²⁵⁴ Süleymanov, **Avrupa İttifakı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdarlığa Doğru**, s.35.

Azerbaycan'ı ziyaret etmesi ve enerji güvenliği alanında işbirliği isteğini güçlü bir şekilde vurgulaması ikili ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi bakımından önemli bir ayrıntı olarak görülmektedir.

3.3.2. NABUCCO

NABUCCO Kafkas, Ortadoğu ve Orta Asya doğalgazının Avrupa'ya aktarılması yoluyla Avrupa'yı enerji alanında Rusya bağımlılığından kurtarma hedefi taşımakta olan AB projelerinden biridir. Rusya, dünyanın en büyük doğal gaz üretimine ve rezervine sahiptir. Aynı zamanda Avrupa'nın da en büyük doğal gaz tedarikçisi olarak bilinmektedir. NABUCCO projesi Rusya'nın doğal gaz projelerine alternatif olarak ileri sürülmüş olan bir projedir.

“NABUCCO Projesi'nin 2002 yılının başında fikren temellerinin atılmasının ardından Ekim 2002'de BOTAŞ (Türkiye), Bulgar gaz (Bulgaristan), MOL (Macaristan), Trans gaz (Romanya) ve OMV (Avusturya) arasında imzalanan İşbirliği Anlaşması'nı takiben doğalgaz boru hattının fizibilite çalışmaları başlamıştır. 2003 yılının sonunda projenin piyasa analizini yapan, teknik, ekonomik ve mali koşullarını inceleyen yapılabirlik raporunun hazırlanması için gerekli finansmanın yarısının Avrupa Komisyonu tarafından hibe olarak sağlanacağı açıklanmıştır. 2004 yılının sonunda fizibilite çalışmalarının sonucunda projenin ekonomik ve teknik açıdan uygun, mali açıdan kaynak bulunabilir olduğunun belirlenmesinin ardından 2005 yılında boru hattını geliştirmek, yürütmek ve inşa etmek üzere NABUCCO Gas Pipeline International GmbH şirketi kuruldu.”²⁵⁵

13 Temmuz 2009 tarihinde Ankara'da düzenlenen “Hükümetlerarası Anlaşma” boru hatlarının geçtiği ülkeleri oluşturan Avusturya, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan hükümet başkanları ve AB Komisyon

²⁵⁵Çisel İleri, “Dünden Bugüne Nabucco Projesi”, **İKV Değerlendirme Notu, İktisadi Kalkınma Vakfı, Aralık 2011**, (Çevrimçi) www.ikv.org.tr, s. 1, 20 Nisan 2016.

Başkanı tarafından imzalanmıştır.²⁵⁶

*“Doğal gazda Avrupa'nın seçenekleri sınırlı olduğundan Hazar Denizi bölgesi doğal gazı Avrupa'nın enerji kaynağı yönünde çeşitlendirilmesi bakımından iyi bir fırsat sunmaktadır. AB'nin petrol ihtiyacının % 25'ini, doğal gaz talebinin ise %40'ını karşılayan Rusya'nın siyasi kriz yaşadığı Ukrayna ve Gürcistan'a karşı doğal gazı bir silah olarak kullanmaktan çekinmemesi, projenin hız kazanmasına etki eden gelişmelerden sayılmaktadır. AB ve Rus ortakları arasındaki anlaşmazlıkların çıkması ile NABUCCO boru hattı, Hazar bölgesinden Türk-Gürcü ve Türk-İran sınır ötesi üzerinden Avusturya'ya gaz taşımayı hedeflenmektedir. Nitekim NABUCCO projesi gelecek yıllarda doğal gaz tüketimi yıllık 700-800 milyar m³'e çıkacak olan AB'nin artan talebini karşılayacak bir proje görünümündedir. NABUCCO projesinin amacı ilk başlarda Azerbaycan, Türkmenistan ve ambargoların kalkması durumunda İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını amaçlamaktadır.”*²⁵⁷

Azerbaycan bu proje ile ilgili kendi ulusal çıkarlarını gözetken ve pozitif yönde bir tutum sergilemiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Azerbaycan'ın "NABUCCO" projesini desteklediğini ve projenin hayata geçmesi için her türlü çabayı göstereceğini vurgulamıştır. Diğer taraftan, Azerbaycan kendi doğal gaz kaynaklarını en etkin bir şekilde dünya pazarlarına taşınmasını sağlamak stratejisini proje kapsamında vurgulamıştır. Azerbaycan transit ülkelerle ve potansiyel alıcılarda ikili ilişkilerin gelişimine yönelik çabalarını da hızlandırmıştır. "NABUCCO" projesine destek vermekle birlikte Azerbaycan hükümetinin ortak ülkelerle kapsamlı diplomatik ilişkiler kurduğunu söyleyebiliriz.

AGRI (Azerbaycan-Gürcistan-Romanya İnterkonnektor) projesinin temelleri 2010 yılında Bükreş'te atılmıştır. Transit ülkeler açısından sayısının az olmasının avantajının yansısı, bu projeye birçok Avrupa ülkelerinin ticari

²⁵⁶ Begüm Kıyman, “NABUCCO”, İzmir Ticaret Odası, 2009, (Çevrimiçi) http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/nabucco_projesi_25.06.2012%2012-44-22.pdf, 20 Nisan 2016.

²⁵⁷ Nazlı S. Tanrıverdi, “NABUCCO'yu kim öldürdü?”, (Çevrimiçi) <http://usam.aydin.edu.tr/analiz/nabuccodogalgazboruhatti.pdf>. s.1, 20 Nisan 2016.

pazarına çıkmak için önemli bir avantaj söz konusu olmuştur. Romanya'ya Azerbaycan'ın Gürcistan üzerinden sıvı gaz taşımalarını öngören AGRİ'nin değeri yaklaşık 2-4 milyar Euro'yu bulmaktadır. Aktarılacak gazın hacminin ise aşamalarla 2 milyar metreküpten 8 milyar metreküpe kadar çıkması öngörülmektedir. İkinci önemli adım olarak 2014 yılında imzalanan Azerbaycan-Türkiye doğal gaz anlaşması olmuştur. Aynı anlaşmada Azerbaycan'la Türkiye'yi birleştiren yeni doğal gaz boru hattının yapılması da yer almaktadır. Hazar kıyılarından Avusturya'ya kadar uzanacak "NABUCCO" boru hattı projesinin uygulama aşamasında ciddi aksaklıkların ve eksikliklerin yaşandığını görmekteyiz. Bir yandan doğal gaz fiyatlarındaki artış, diğer yandan potansiyel alıcılara üreticiler arasında NABUCCO kapsamında öngörülen anlaşmaların çeşitli anlaşmazlıklar sebebiyle imzalanamaması, Azerbaycan'ın ise kendi ulusal çıkarlarını gözetmen tutumundan dolayı AB üyesi bazı ülkelerle fikir ayrımına düşmesi gibi sebepler projenin yapımında geçen süre itibarıyla sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. "NABUCCO" konsorsiyumu 2011 yılında bu projenin küçültülmüş sürümü olan "NABUCCO West" projesini öne sürmüştür. Paralel olarak Azerbaycan'la Türkiye arasında yeni doğal gaz boru hattının yapılmasına dair 2010 yılında temeli atılmış anlaşmaların hayata geçirilmesi yönünde daha önemli bir adım atılmıştır.²⁵⁸

NABUCCO projesinin belirsizliği nedeniyle Azerbaycan kendi doğal gazına yönelik "talebi çeşitlendirmek" amacıyla farklı alıcılara da anlaşmalar imzalamaktadır. Bununla, bir taraftan da artan iç talebini karşılamaya çalışmaktadır. Bu nedenle, Azerbaycan, Gürcistan'a doğal gazın bir kısmını sevk etmektedir. İran, Şah Deniz Sahası'nda 1,7 Milyar Dolar yatırım yapmıştır. Azerbaycan İran'a Şah Deniz-2 den %10 pay vermiştir. Ayrıca, 30 Mart 2009 tarihinde Rusya ile Mutabakat Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Azerbaycan ve Rusya arasında enerji alanında işbirliğini öngörmektedir. Mutabakat Antlaşmasının imzalanmasından önce SOCAR'ın

²⁵⁸Enerji Kaynaklarının Nakli Stratejisi, (Çevrimçi)
http://www.azerbaijans.com/content_1030_tr.html, 11.05.2015.

(Azerbaycan Devlet Perol Şirketi) Başkan Yardımcısı Elshad Nasirov doğal gazın satışı konusunda yaptığı açıklamada Azerbaycan'ın tamamen ticari kaygılarla hareket ettiğini belirtmiş ve satışın, en yüksek ücreti ödeyecek olan tarafa yapılacağını bildirmiştir.

NABUCCO Türkiye üzerinden AB'nin enerji arz güvenliğini sağlamak amacıyla tasarlanmış bir proje olarak görülmektedir. Ancak Rusya tarafından Güney Akım Projesinin ortaya atılması ve Azerbaycan- Rusya, Rusya-Türkiye arasında doğal gaz anlaşmalarının imzalanması NABUCCO projesiyle öngörülen üzerinden Azerbaycan gazının Avrupa'ya taşınması girişimlerini zayıflatmıştır. Türkmenistan'ın Çin'le 30 yıllık anlaşma imzalaması da NABUCCO projesine vurulan bir darbe olarak değerlendirilmektedir.²⁵⁹ Rusya'nın Güney Akım Projesini ortaya atması ve NABUCCO'yu doğal gazla temin eden ülkelerin farklı projelere öncelik veren tutumu sebebiyle NABUCCO projesinin uygulanmasını zorlaştırmıştır. Bu durumda Avrupa'nın enerji arz güvenliğini temin etmek için bir başka enerji boru hattı projesi olan TANAP hattı teklifi öne sürülmüştür. Bütün bu girişimlerle birlikte NABUCCO şimdilik rafa kaldırılan bir proje olarak görülmektedir.

3.3.3. Güney Gaz Koridoru (GGK)

Şah Deniz ²⁶⁰, doğal gaz sahası içinde bulundurduğu rezervlerin büyüklüğü ile dikkat çekmektedir. Şah Deniz rezervlerinin Avrupa'ya iletilmesi de hem bölge ülkelerinin kalkınma sürecini hızlandırmak, hem de Avrupa ve Türkiye'nin enerji arz güvenliğini sağlamak adına büyük önem taşımaktadır. Şah Deniz gazının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye iletilmesini, Trans Anadolu Gaz Boru Hattı (TANAP) ile Türkiye üzerinden geçişini ve son olarak Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile Avrupa'ya iletimini sağlayacak

²⁵⁹ Tuğçe Varol Sevim, "Importance of TANAP in Competition Between Russia and Central Asia", *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 3, No. 4, 2013, pp.352-359, s.356.

²⁶⁰ Bakü'nün güneyinde ve kıyından 60 km açıklıkta bulunan doğal gaz sahası

olan ve enerji köprüsü rolünü oynayacak olan proje GGK projesi olarak adlandırılmıştır. GGK enerji arz güvenliğini sağlamak adına tasarlanmış olan bir projedir. AB'nin Rusya Gazına olan bağımlılığı bilinen bir gerçektir. GGK ile AB'nin Rusya karşısında hareket alanı genişletilecek ve AB Rusya tehdidinden kurtulmuş olacaktır.

Dünyanın en kapsamlı doğal gaz iletim projelerinden biri olarak görülen GGK'nın temeli üç projeden oluşmaktadır. Bunlardan ilki Azerbaycan doğal gazının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye iletimini sağlayan Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattıdır. İkincisi doğal gazın Türkiye'den geçişini sağlayan TANAP projesi ve üçüncüsü Türkiye'den çıkış yapacak doğal gazın Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya üzerinden Avrupa'ya iletimini sağlayacak TAP projesidir.²⁶¹ Hazar'dan Avrupa'ya doğrudan ilk enerji hattını oluşturacak GGK'nın en önemli halkası 2012 yılında atılan imzayla çalışmaları başlatılan TANAP projesidir. Projenin diğer önemli halkası ise Şah Deniz doğalgazını Türkiye sınırından alarak Avrupa'ya taşıyacak olan TAP projesidir. TANAP ve TAP, AB ülkeleri açısından yeni kaynak arayışları için alternatif güzergah oluşturmaktadır.

GGK, AB için ekonomi ve enerji arz güvenliği alanlarında katkı sağlayacağı gibi ona siyasi manevra açısından da katkı sağlayacaktır. Rusya'nın en büyük ve dünyanın en fazla doğalgaz çıkaran şirketi olan Gazprom'un doğalgaz fiyatını belirlemedeki gücü Rusya'nın uluslararası alanda yaşanan her krizde enerji kozunu kullanmasına neden olmaktadır. Enerji açısından Rusya'ya bağımlı durumda olan AB'yi bu durum oldukça endişelendirmektedir. Bu nedenle AB, GGK'ya oldukça olumlu yaklaşmaktadır. GGK hem üzerinden geçeceği ülkelere, hem de AB'nin enerji arz güvenliğine büyük katkı sağlayacaktır.

“Tüm bu olumlu özelliklerle birlikte, GGK projesinin büyük ve karmaşık bir yapıya sahip olması bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu risklerden ilki,

²⁶¹ Avrasya'nın Enerji Köprüsü; Güney Gaz Koridoru, (Çevrimiçi), <http://www.socar.com.tr/img/uploads/kurumsal yayinlar/dosya-8.pdf>, 07 Haziran 2017.

girdi fiyatlarının ve bundan kaynaklı olarak proje için planlanan maliyetin giderek artmasıdır. Şah Deniz konsorsiyumunun iki en büyük ortağı vardır. Bunlardan biri, British Petroleum (BP) ve diğeri ise State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR)'dır. Bu iki büyük ortak arasında yaşanan anlaşmazlıklarının proje için risk unsuru oluşturması ikinci bir risk olarak görülmektedir. Rus doğalgazının Karadeniz'in altından Güney Akım projesiyle Avrupa'ya aktarılacak olması da, GGK Projesi için diğeri bir risk unsurudur.”²⁶²

Güney Akım Projesi, GGK'nın başarılı olmasını engellemek için Rusya tarafından ortaya atılmış olan bir projedir. Rusya doğal olarak AB'ye karşı elinde koz olarak bulundurduğu enerji kartını kaybetmek istememektedir. GGK projesi ileri sürüldüğü zaman Rusya projeye çok sert tepki göstermiştir. Projenin amacına ulaşamaması için Güney Akım Projesini ileri sürmüştür.

3.3.3.1. Trans Anadolu Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)

Petrol stratejisinin başarıyla hayata geçirilmesinin ardından Azerbaycan'ın aynı zamanda doğal gaz stratejisini başarılı bir şekilde belirlediğini söylemek mümkündür. Azerbaycan uluslararası piyasalara doğal gaz ihraç eden bölgesel anlamda stratejik öneme sahip bir ülke konumundadır. Azerbaycan uluslararası sistemde giderek önemi artan enerji güvenliği bağlamında da önemli bir ortak olarak görülmektedir. AB Azerbaycan'ı GGK için en büyük enerji sağlayıcı ve katılımcı ülke olarak görmektedir. Azerbaycan tarafından AB'yi doğal gazla temin edebilecek, AB enerji arz güvenliğini karşılayacak iki önemli proje TANAP ve TAP projesidir.

²⁶² Erdal Tanas Karagöl, “Salihe Kaya, Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru”, Eylül 2014 Sayı: 108, (Çevrimiçi), http://file.setav.org/Files/Pdf/20141015164109_enerji-arz-guvenligi-ve-guney-gaz-koridoru-pdf.pdf, 07 Haziran 2017.

Resim 1. TANAP ve TAP'ın Güzergahı

Kaynak: http://file.setav.org/Files/Pdf/20141015164109_enerji-arz-guvenligi-ve-guney-gaz-koridoru-pdf.pdf , erişim 07.06.2017.

TANAP boru hattının hedefi, Avrupa için Rus doğal gazına alternatif bulmak ve güney koridoru projesi fikrini daima canlı tutmaktır. Yeni boru hattı hem Türkiye hem de AB'nin enerji güvenliğine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Böylelikle, Azerbaycan uzun vadede AB'nin doğal gaz tedarikçisi olma planını hayata geçirme konusunda önemli bir kazanım elde etmiş olacaktır. Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğal gazın öncelikli olarak Türkiye'ye, sonrasında Avrupa'ya taşınması TANAP projesinin en önemli amacıdır.

TANAP, Azerbaycan'ın Şah Deniz 2 yatağından çıkarılacak doğalgazın, 1850 km'lik bir hat boyunca Türkiye'den geçerek AB'ye ulaştırılmasını hedefleyen proje olarak ortaya atılmıştır.²⁶³

Temel atma törenine katılan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, TANAP'ın kısa sürede oluşmasına rağmen kapsamı itibariyle çok boyutlu şerefli bir proje olduğunu vurgulamıştır. Aliyev konuşmasını "Azerbaycan doğal gazı büyük miktarda Avrupa'ya ve komşularımıza gidecek şekilde

²⁶³ TANAP Projesi ve Stratejik Önemi, (Çevrimiçi) <http://www.tuicakademi.org/index.php/142-uluslararasi-konular/enerji/4750-tanap-projesi-ve-stratejik-onemi-sefa-demirbas>, 12 Mayıs 2015.

sürdürmüştür. Ayrıca Aliyev'in, konuşmasında dikkat çeken bir başka ayrıntı "TANAP Avrasya'da yeni bir ortaklık yaratacak bir çalışmadır, bu girişimle Avrasya'da yeni bir ittifak oluşmuştur. Medeniyetleri ve tarihleri farklı ülkelerle işbirliğimizi geliştirerek ilişkilerimizi daha güçlendireceğiz." sözleri olmuştur.²⁶⁴ Yukarıda da belirtildiği gibi Ukrayna krizi sonrası Rusya'nın Avrupa'yla karşı karşıya gelmesi Avrupa'nın yeni alternatifler aramasına neden olmuştur. TANAP Rusya'ya karşı alternatif bir enerji arama girişimi olarak da değerlendirilmektedir. AB'nin Enerji Komiseri Oettinger, "Avrupa'nın artık Azerbaycan ve Hazar Bölgesi'ndeki diğer ülkelerden doğrudan doğal gaz alma amacına bir adım daha yakın" olduğunu vurgulayarak, girişimi memnuniyetle karşıladıklarını beyan etmiştir.²⁶⁵

TAP Güney Gaz Koridoru'nun ikinci kısmını oluşturmaktadır. TAP ile TANAP'ın Yunanistan'a kadar getirdiği Azerbaycan gazı Yunanistan, Arnavutluk ve Adriyatik Denizi'nin altından geçerek İtalya'ya ulaşacak. Böylece Azerbaycan'ın yoğunlukla Şahdeniz bölgesinden çıkan doğal gaz Avrupa piyasalarına ulaştırılmış olacaktır. TAP'ın ilk etapta yılda 10 milyar metreküp doğal gaz transferi yapması öngörülürken bu miktarın ilerleyen yıllarda gerçekleştirilecek kapasite artırımları ile birlikte yılda 20 milyar metreküp doğal gaz transferine ulaşması bekleniyor. Toplamda 870 kilometre uzunluğa sahip olan TAP'ın 550 kilometrelik bölümünün Yunanistan, 210 kilometrelik kısmının Arnavutluk ve 5 kilometrelik bölümünün İtalya topraklarından geçmesi planlanıyor. TAP'ın ortaklık yapısı ise yüzde 20'si BP'ye, yüzde 20'si Statoil'e, yüzde 16'sı Fluxys'e, yüzde 10'u Total'e, yüzde 9'u E. ON'a, yüzde 5'i Axpo'ya aittir. TAP, Avrupa'nın enerji arz güvenliği ve alternatif kaynak çeşitlendirmesine önemli bir katkı yapacaktır.²⁶⁶

²⁶⁴ TANAP Projesi ve Stratejik Önemi, (Çevrimiçi) <http://www.tuicakademi.org/index.php/142-uluslararası-konular/enerji/4750-tanap-projesi-ve-stratejik-onemi-sefa-demirbas>, 12 Mayıs 2016.

²⁶⁵ Gulmira Rzayeva, Burcu Gültekin Punsman, M. Mete Göknel, "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı TANAP Raporu", **Hazar Strateji Enstitüsü Enerji Araştırmaları Merkezi**, Kasım 2012, s.12.

²⁶⁶ SOCAR, Azerbaycan'dan Avrupa'ya Güney Gaz Koridoru, (Çevrimiçi) <http://www.socar.com.tr/img/uploads/kurumsal/yayinlar/dosya-8.pdf>, 13 Haziran 2017.

Özetle TAP, şu anda Rus doğal gazına bağımlı ve doğal gazı oldukça yüksek maliyetlerle kullanan ve artan doğal gaz ihtiyacı için yeni kaynaklar arayışındaki Avrupa'nın enerji fiyatlarında yaşanacak rekabetin de etkisiyle daha uygun ve rekabetçi fiyatlandırma ile enerji kullanımına olanak tanımaktadır.

3.3.4. INOGATE 2000'li Yıllarda

Amacı Avrupa'nın enerji arz güvenliğini geliştirmek, petrol, doğal gaz boru hatları sisteminin bölgesel bütünleşmesini sağlamak, söz konusu ürünlerin Batı pazarlarına erişimini sağlamak, projeye yatırımcıların dikkatini çekmek olan INOGATE 2000'li yıllarda başarılı bir yol izlemiştir.

1996 yılında başlatılmış projenin zeminini AB ve ortak ülkeler arasında gerçekleştirilmiş enerji diyalogu oluşturmaktadır. 2004 yılında Bakü'de "Bakü Girişimciliği" enerji politikası işbirliği için 4 öncelik alanın belirlenmesi ve 2006 yılında Astana'da gerçekleştirilen Enerji Bakanlar Konseyinde "Enerji Yol Haritasının" kabul edilmesiyle INOGATE projesinin çerçevesi belirlenmiştir. Bu konferanslar sonucunda projenin 4 esas amacı sıralanmıştır:²⁶⁷

- AB prensiplerine dayanarak enerji pazarlarının bütünleşmesi;
- Enerji güvenliğinin pekiştirilmesi;
- Sürdürülebilir enerjinin gelişiminin desteklenmesi;
- Ortak ve bölgesel çıkarları gözetilen enerji projelerine yatırımcıların teşvik edilmesi;

²⁶⁷ INOGATE Programı ve Azerbaycan Respublikası, Şerqi Avropa Regional Koordinasiya Ofisi, (Çevrimiçi) www.inogate.org, 12 Mayıs 2016.

2009 yılında Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya'yı kapsayan DOA ortak ülkelere 2010-2013 dönemi için 600 milyon finansman tahsis edilmesiyle INOGATE projesi yeni boyut kazanmıştır.²⁶⁸

- 2010 yılı 28 Temmuz tarihinde imzalanan sözleşme projeye 1 numaralı ilaveler edilmiş ve yenilenmiş proje çerçevesi oluşturulmuş, yeni hedefler belirlenmiştir. INOGATE 2006 Kasımında Astana'da gerçekleştirilen enerji bakanları toplantısında ortaya konulan hedeflere ulaşılması yönünde sağlanan hizmetleri genişletmek ve sürdürmeyi hedeflemiştir. Yeni hedefleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:²⁶⁹

- INOGATE ortak ülkeleri yanı sıra bu ülkeler ve AB arasında deneyimlerin paylaşılması ve diyalog sürecini hızlandırmak;
- İlgili enerji paydaşlarıyla ortak işbirliğini geliştirmek ve BDT ülkelerinde enerji girişimlerine yardımın yanı sıra INOGATE faaliyet koordinasyonunun geliştirilmesi;
- İlgili sektöre bilgi akışını ve erişimini artırmak;
- Ülkelerin reform girişimlerinin hızlandırılmasına finansal destek sağlamak;

2010 yılı boyunca INOGATE çerçevesinde 60 etkinlik gerçekleştirilmiş, 24 akademik kitap yayınlanmış, 4 yeni web sitesi kurulmuş ve farklı teknik destek programları sunulmuştur. Öncelikli alanlar olarak enerji pazarıyla ilgili teknik bilgilerin ve teknik enerji standartlarının sistematikleştirilmesi, enerji düzenleyicileri için kapasitenin geliştirilmesi, enerji politikalarında AB müktesebatının uygulaması, enerji güvenliğinin geliştirilmesi, sürdürülebilir enerjinin geliştirilmesi, yatırımın teşvik edilmesi konusunda 2010 yılında çalışmalar sürdürülmüştür. "Bakü Girişimi Destekleme INOGATE Teknik

²⁶⁸ INOGATE Programme, Annual Report 2011, A review of the INOGATE Programme's activities in 2010, (Çevrimiçi) http://www.euneighbours.eu/files/publications/Inogate_AR_2011_WEB_EN.pdf, s.5, 12 Kasım 2016.

²⁶⁹ INOGATE, Strengthening Of The Inogate Technical Secretariat (Its) In Support Of The Baku Initiative a project within the INOGATE Programme, Final Project Report, Contract No 2008/168701, March 2012, (Çevrimiçi) http://www.inogate.org/documents/ITS_Final_report_EN.pdf s. 4, 12 Kasım 2016.

Sekreterliğin Güçlendirilmesi" projesi INOGATE projesinin bütün öncelikli alanlarını kapsamaktadır. Merkezi Kiev ve Kafkasya Bölge Koordinasyon Ofisi Tiflis'te olan INOGATE teknik sekreterliği "Bakü Girişimi" ve INOGATE program eylemleri için koordinatör görevi görmektedir. INNOGATE programı koordinasyon geliştirilmesi hedefi için Brüksel'de Mayıs 2010 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda 2010-2011 için INOGATE çalışma programı hazırlanmıştır. 2005 yılından 2010 yılına kadar INOGATE programı çerçevesinde 16 proje hayata geçirilmiş ve bu projeler için toplam 47.525.373 Euro finansman ayrılmıştır.²⁷⁰

Azerbaycan ve INOGATE Teknik Sekreterliği arasında 2011-2014 yılları için birçok alanda tamamlanan ve devam eden faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bunlar:²⁷¹

- Avrupa ve uluslararası doğal gaz üretim standartlarının Azerbaycan'da uygulanması için gerekli teknik ve finansal desteğin sağlanması;
- Enerji altyapılarının iyileştirilmesine yönelik girişimlerin, elektrik ve doğal gaz sektörlerindeki kayıpların önlenmesine yönelik adımların atılması;
- Azer enerji ve Azeri gaz dağıtım şebekelerinin uygulanması, modern gaz ölçüm cihazları için teknik yardım;
- Güvenilir projeler için endüstriyel enerji denetim analizi; 2020 yılına kadar Azerbaycan'da merkezi ısıtma sisteminin modernleştirilmesi ve geliştirilmesi için yol haritasının belirlenmesi;
- Sanayi ve Enerji Bakanlığı bünyesinde Enerji Verimliliği Dairesinin oluşturulmasına yönelik teknik yardım;
- Enerji İstatistik Kurumunun oluşturulması ve kurumun AB ile diyalog sürecinin açık tutulması önemi üzerine enerji paydaşları ile ilgili ulusal toplantıların yapılması;

²⁷⁰ INOGATE Programme, Annual Report 2011, s.8-18.

²⁷¹ INOGATE Technical Secretariat Country Work Plan, Azerbaijan, INOGATE Technical Secretariat and Integrated Programme in support of the Baku Initiative and the Eastern Partnership energy objectives, Contract No 2011/278827, (Çevrimiçi) http://www.inogate.org/documents/AZ_CWP.pdf , s.6-8, 12 Kasım 2016.

Görüldüğü üzere, INOGATE programı çerçevesinde enerji alanında birçok projeye imza atılmış ve ilerlemeler kat edilmiştir. Tiflis'te INOGATE çerçevesinde Ekim 2012 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi Temsilcisi A. Karimov'un da katılımıyla enerji istatistiği ve istatistiksel göstergelerin hesaplanması yönünde bir toplantı daha gerçekleştirilmiştir. Toplantıda yenilenebilir elektrik ve ısıtma sistemlerinin tesisi, enerji istatistikleri, enerji dengesi gibi konular tartışılmıştır. Bu çerçevede INOGATE programının önemi katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.²⁷²

22 Ekim 2014 tarihinde Brüksel'de INOGATE Teknik Sekreterlik desteği ile Avrupa Komisyonu tarafından düzenlenen, INOGATE Yıllık Toplantısında bölgede son jeopolitik gelişmeler ışığında ortak ülkelerin ihtiyaçlarını yansıtan yeni bir strateji benimsenmiştir. Toplantı Enerji Güvenliği Doğu Ortaklığı Platformunun 3. Toplantısının yapıldığı dönemde düzenlenmiştir. Enerji güvenliği konusu toplantı gündeminin en önemli maddesi olmuştur. Yıllık toplantıda INOGATE Programı kapsamında geride kalan yıllarda kazanılan ilerlemeler, elde edilen sonuçlar ve geleceğe yönelik planlar üzerinde durulmuştur. Ocak 2015'te son bulacak olan INOGATE Teknik Sekreterlik projesi üye ülkelere kesintisiz teknik destek sağlamak için Nisan 2016 tarihine kadar uzatılmıştır.²⁷³

2016 yılına kadar uzatılmış olan INOGATE Teknik Sekreterliğiyle Azerbaycan 2015-2016 dönemi için aşağıdaki alanlarda çalışma yapmayı planlamışlardır.:²⁷⁴

- Azer Enerjinin enerji üretimi ve ihracatı konusunda yeni stratejisinin belirlenmesi ve bu amaca yönelik onun kapasitesini artırılması;
- Azerbaycan'ın enerji ısıtma sektöründe mevzuatının yenilenmesi ve enerji verimliliğinin iyileştirilmesi konusunda teknik yardım;

²⁷² The seminar on the frame of INOGATE Program was held in Tbilisi, Georgia, 2012, (Çevrimiçi) http://www.stat.gov.az/news/source/INOGATE_Tbilisi_en.pdf, 12 Mayıs 2016.

²⁷³ INOGATE Annual Meeting – Brussels, 22 October 2014, (Çevrimiçi) <http://www.inogate.org/activities/365?lang=en>, 12 Mayıs 2016.

²⁷⁴ INOGATE Technical Secretariat Country Work Plan: Azerbaijan, INOGATE Technical Secretariat and Integrated Programme in support of the Baku Initiative and the Eastern Partnership energy objectives, s.9-13.

- Enerji verimliliği göstergelerini belirlemek için özel hazırlanmış modelin uygulanması ve ayarlanması için teknik yardım; Ülkedeki enerji kaynaklarının verimli kullanımına ilişkin yasa tasarısının geliştirilmesi için hukuki yardım; Hanelerde enerji veri toplama yöntem ve prosedürlerin iyileştirilmesi için teknik yardım;

- AB enerji piyasası ilkelerine dayanan Bağımsız Enerji Düzenleme ihtiyacına odaklanan seminerlerin gerçekleştirilmesi; Azerbaycan'da enerji yasalarının reformuna yönelik hükümetle diyalog süreçlerinin açık tutulması;

- Azerbaycan enerji ve doğal gaz sektörünün Avrupa standartlarına uyumu için eylem planının uygulanması ile ilgili yardım; Elektrik ve doğal gaz sisteminin uluslararası standartlarında yapılandırılması için yol haritasının belirlenmesi;

- Bölgesel Güç Piyasasının gelişimine destek;

- EUROSTAT önerileri ve yöntemleriyle uyumlu yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve gerekli teknolojik atılımın yapılmasına yönelik destek; 2016 yılında hizmet sektöründe enerji araştırmasının uygulanması için plan ve konsept hazırlanmasında teknik destek; Enerji dengelerinin gelişimini desteklemek için kısa, orta ve uzun vadeli enerji talep tahminlerinin geliştirilmesine yönelik teknik yardım; Enerji sistemi planlaması için kurumsal çerçevenin kurulması için teknik yardım;

INOGATE doğal gaz üretimi sürecindeki kayıpların azaltılması için teknolojik altyapıyı geliştirmeye yönelik kapsamlı bir çalışma yürüterek enerji arz güvenliğini desteklemeye devam etmektedir, INOGATE programı sayesinde Azerbaycan enerji sektöründe gözle görülür bir ilerleme sağlanmıştır. Azerbaycan ve AB arasında enerji alanında INOGATE çerçevesinde işbirliğinin her iki tarafın çıkarları doğrultusunda uzun vadede devam etmesi planlanmaktadır.

3.4. AB'nin Azerbaycan'a Etkileri

AB'nin birçok alanda Azerbaycan'a etkilerinden bahsetmek mümkündür. Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra dış politikada AB ile bütünleşme konusunda kararlı olmuş ve bu yönde çok büyük ilerlemeler kat etmiştir. Belirtilmesi gereken noktalardan biri de AB- Azerbaycan arasında ilişkilerin stratejik ortaklığa çevrilmesiyle AB'nin Azerbaycan'a birçok alanda etkileri gözlemlenmesidir. AB'nin Azerbaycan'da DK sorunun çözülmesine yönelik girişimleri, ekonominin gelişmesi, siyasi istikrarın sağlanması, demokratik siyasal sistemin gelişimi konusunda girişimler, ülkenin hukuk sisteminin AB hukuk sistemi referans alınarak reformu gibi etkilerden söz açmak mümkündür.

Genel olarak, AB'nin Azerbaycan'a etkilerini değerlendirdiğimiz zaman enerji güvenliği açısından AB için stratejik öneme sahip olan Azerbaycan'ın AB'ye bütünleşme sürecinde ciddi siyasi ve ekonomik reform gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Azerbaycan AB'yi Batı'ya bütünleşme sürecinde ikili ilişkilerin gelişiminde zorunlu bir ortak olarak görmektedir. Enerji, finansal yatırım, teknoloji, serbest vize, ekonomik kalkınma, DK sorununun çözülmesine yönelik çabalar gibi faktörler AB-Azerbaycan arasında işbirliğinin kurulması her iki taraf için önemlidir. Ancak ikili ilişkilerin seyrinde ortaya çıkan sorunlardan da söz etmekte yarar vardır. Örneğin demokrasi ve insan hakları konusunda Azerbaycan hükümetinin talep edilen reformları yapmakta isteksizliği, aynı şekilde basın özgürlüğü gibi temel sorunlarda zaman zaman ciddi anlaşmazlıkların olduğu görülmektedir. Ancak stratejik ortaklık sebebiyle karşılıklı çıkarların ön planda olması demokrasi ve insan hakları konusundaki eksiklikleri gölgede bırakabilmiştir. Azerbaycan hükümeti için ülkenin ekonomisinin Batı ile ve dolayısıyla AB iç pazarı ile bütünleşmesi öncelikli hedef olmakla birlikte, aynı zamanda AB için enerji güvenliği açısından Azerbaycan'la stratejik ortaklık aynı oranda ön planda tutulmaktadır. Bu gibi faktörlerin yukarıda belirtildiği gibi ülkenin demokrasi konusundaki eksikliklerini görmezden gelinmesine sebep olduğunu

görmekteyiz. Özellikle AB'nin en önemli değerleri olan demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesinde yeterince Azerbaycan hükümetine baskı uyguladığını söyleyemeyiz. İlk başlarda bu yönde ciddi sayılabilecek bir takım adımlar atılmasına rağmen, enerji alanında işbirliğinin gelişmesiyle bu gibi benzeri adımlar gölgede kalmıştır. Birlik ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin ağırlıklı olarak ekonomik boyutta ilerlemesi demokrasi ve insan hakları konusunda sorunları ortaya çıkarmakla beraber aynı oranda İlham Aliyev yönetimin otoriterleşmesini de beraberinde getirmiştir. Azerbaycan yönetiminin amacı AB ile her türlü ikili ilişkileri güçlendirmek, Azerbaycan'ın Avrupa ile uyumunu sağlamaktır. Ancak bütün bunları yaparken AB'nin Azerbaycan'da demokrasinin güçlendirilmesi yönündeki bazı girişimlerine bile taleplerine direndiğini görmekteyiz.

Bütün bunlara rağmen, AB bütünleşme sürecinin Azerbaycan'ın ekonomik, siyasi sitem yargı bağımsızlığı konusunda ve de DK sorunu ile ilgili Azerbaycan'a kısmen de olsa olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. AB'nin özellikle, Azerbaycan ekonomisinin kalkınmasında ve gelişiminde Azerbaycan'a pozitif etkilerinin olduğu açıktır. Demokrasi, insan hakları ve özgürlükleri ilgili konularda ise yukarıda belirtildiği gibi ciddi bir pozitif etkiden bahsetmek mümkün değildir.

3.4.1. Dağlık Karabağ Sorununun Çözümü İle İlgili Avrupa Birliği'nin Girişimleri

Azerbaycan'ın dış politikasında her zaman ön planda iki gündem maddesi vardır. Bunlardan ilki DK sorununu, diğeryse enerji kaynaklarının aktarımı konusunda bölgenin istikrarı meselesidir. AB üyesi ülkelerin Azerbaycan'la ilişkilerini bu nüansları dikkate alarak kurduğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan dış politikasının bütün dönemlerinde DK problemi belirleyici olmuştur. İlham Aliyev Cumhurbaşkanı seçildikten sonra halledilmesi gereken en önemli dış politika meselesi olan DK sorunu halen çözülememiştir.

İlham Aliyev 16 Ağustos 2005 tarihinde askeri tatbikat sırasında yaptığı konuşmada Azerbaycan'ın en büyük sorununun Ermenistan-Azerbaycan savaşıyla ortaya çıkan DK sorunu olduğunu, Azerbaycan topraklarının işgal edilmesinin uluslararası hukuka ve devletlerin egemenlik hakları ilkesine aykırı olduğunu vurgulamıştır. Sorunun barış yoluyla çözülmesine çalıştıklarını, uluslararası örgütlerin bu sorunun çözülmesine daha fazla katkı sunmaları gerektiğini bildirmiştir. Ancak sorunun çözümsüzlüğü Cumhurbaşkanı tarafından iç ve dış kamuoyuna deklare edilmiştir.²⁷⁵

İlham Aliyev döneminde DK sorunu uluslararası kamuoyu tarafından daha ciddi bir şekilde takip edilmeye başlamıştır. Sorunun uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde ve BM GK'nin almış olduğu kararlar doğrultusunda çözülmesine çalışılmıştır. AB, AGİT ve benzeri uluslararası örgütler konuyla yakından ilgilenmeye başlamışlardır. AB'nin DK sorununa yönelik ilk başlardaki ciddiyetsiz tavrının İlham Aliyev döneminde kısmen olumlu yönde değişmeye başladığını söyleyebiliriz. Örneğin Dış İlişkiler Üzere Avrupa komiseri Benita Ferrero Waldner Güney Kafkasya'da çatışmaların çözülmesinin öncelik hedef olması gerektiğini söylemiş ve bunun nedeninin ise bu sorunun ülkenin, en önemlisi bölgenin istikrarı için ciddi tehdit oluşturabileceği olduğunu belirtmiştir.²⁷⁶

AB'nin tutumunu kısmen değiştirmesinin ardında konjonktürel nedenler olduğu görülmektedir. Öyle ki AB'nin 2000'li yıllardaki genişlemesi nedeniyle Doğu'ya doğru yaklaşması DK sorununda ortaya koyduğu tavrına yeni boyut kazandırmıştır. Özellikle de yukarıda da belirtildiği gibi güvenlik kaygıları DK sorununa yeni yaklaşımında belirleyici etken olmuştur. Elbette ki Azerbaycan'ın enerji kaynağı ve tedarikçisi olarak artan önemi de üzerinde durulması gereken en önemli özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

2003-2004 yıllarından itibaren AB çatışmanın barışçıl yollarla

²⁷⁵ İlham Aliyev, **İnkişaf Meqsedimizdir**, Avqust 2005- Sentyabr 2005, on ikinci kitab, Azernesr, Bakü, 2013, s.14.

²⁷⁶ Popescu, **a.y.** s.100.

çözümüyle giderek yakından ilgilenmeye başlamıştır. Temmuz 2003 tarihinde İsveç ve Finlandiya'nın ısrarlı tutumuyla birlikte Fin diplomat Heikke Talvitie AB tarafından Güney Kafkasya'ya Özel Temsilci olarak atanmıştır. Talvitie'nin görevleri DK sorununun muhatabı aktörlerle teması geliştirmek, bölgesel işbirliğini teşvik etmek, çatışma çözümüne yardımcı olmaktır.²⁷⁷ 2003 yılında Birlik DK sorunuyla ilgili çözüm önerisini sunmuştur. Çatışmanın çözümü için siyasi diyalog süreçlerinin açık tutulması karşılığında Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarından beş bölgenin geri verilmesini teklif etmiştir.²⁷⁸ Bu teklif bir süreliğine tartışılmış, ancak taraflar arasında anlaşmaya varılması mümkün olmamıştır.

AKP programıyla AB Güney Kafkasya bölgesinde dondurulmuş ve çatışma potansiyeli olan sorunların çözümünde daha aktif ve belirgin bir konumda yer almaya çalışmıştır. Uzun süren tartışmalardan sonra 2006 yılının Kasım ayında Eylem Planı kabul edilmiştir. DK sorununun çözülmesine yönelik çalışmaların hangi yönde yapılmasıyla ilgili anlaşmaya varılmıştır. Eylem Planı AB'ye sorunun çözümünde daha yakından katılma imkanı vermiştir. Eylem Planında ilk öncelik verilen başlık DK sorununun barışçıl çözümüne katkıda bulunmak olmuştur. Bu Eylem Planı çerçevesinde yapılması öngörülen adımları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:²⁷⁹

- Güney Kafkasya AB özel temsilcisinin sorunla kapsamlı bir şekilde ilgilenmesi ve sorunun barışçıl yollarla çözümünde diplomatik çabaların artırılması;
- BM GK kararlarının uygulanılmasına katkıda bulunmak, AGİT MG'nin sorunun çözülmesi yönünde çabalarına politik desteğin sağlanması;
- Halklar arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişimine katkıda bulunmak;

²⁷⁷ Emma J. Stewart, "The EU and the Promotion and Stabilisation of Conflict Settlements", **The British Academy**, Specialist Group Ethnopolitics, November 2007, s.5.

²⁷⁸ Süleymanov, **Avropa İttifağı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdarlığına Doğru**, s.50.

²⁷⁹ EU Azerbaijan Action Plan, (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf, s.3, 11 Kasım 2015.

- Siyasi çözüme yönelik müzakerelerin hızlanması amacıyla ilgili devletlerle AB arasında diyalogu yoğunlaştırmak;

Eylem Planında DK sorunuyla ilgili yapılması gereken belirli eylemlerin aynısı Ermenistan Eylem Planında da yer almıştır.²⁸⁰ Genel olarak, her iki ülkenin Eylem Planı benzer şekildedir. Bu AB'nin sorunun çözümünde tarafsız bir konumda olduğu görünümü vermesi açısından önemli bir ayrıntıdır. AB'nin çatışmanın yaşandığı ilk yıllarda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiği süre zarfında Ermenistan'a işgali dayandırması ve Azerbaycan topraklarını terk etmesi konusunda herhangi bir telkinde bulunmadığı görülmektedir. İleriki yıllarda AB açık bir şekilde Azerbaycan topraklarının büyük kısmının Ermenistan tarafından işgal edilmesinin uluslararası hukukun ve devletlerin egemenlik haklarının çiğnenmesi olarak değerlendirmiştir.²⁸¹ AB'nin ilk başlarda bu duruma sessiz kalmasının nedeni olarak Güney Kafkasya'da dengeli bir politika yürütme isteği olarak gösterilebilir.

Şubat 2006 tarihinde İsveç diplomatı Peter Semneby genişletilmiş görevleriyle Güney Kafkasya'ya AB'nin yeni Özel Temsilcisi olarak atanmıştır. Yeni diplomat bölgedeki çatışmalarla ilgili BM ve AGİT'e yardımcı olmak yerine çatışmanın çözümüne direkt olarak katkıda bulunmaya çalışacağını verdiği beyanatlarda vurgulamıştır.²⁸² Ancak sonraki dönem içerisinde AB'nin sorunun çözümünde Eylem Planına tereddütlü yaklaşımı Güney Kafkasya AB Özel Temsilcisini (ABÖT) etkilediğini görmekteyiz. ABÖT'ün çatışmanın çözümüne sınırlı sayılabilecek bir etkide bulunduğunu söyleyebiliriz. 2003-2006 yıllarında AB'nin sorunun çözümüne herhangi ciddi bir katkısının olduğunu söylemek mümkün değildir. Sadece savaş mağdurlarının ihtiyaçlarını gidermek konusunda yapılan insani yardımdan bahsedebiliriz. Aynı zamanda AB çatışmanın çözülmesi için yapılacak girişimleri AGİT MG'nin içinde yer almadan, bağımsız bir şekilde yapmayı

²⁸⁰EU Armenia Action Plan, (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/armenia_enp_ap_final_en.pdf, s.9, 11 Kasım 2015.

²⁸¹ Popescu, a.y. s.104.

²⁸²Stewart, a.y. s.5.

hedeflemektedir. AB çatışma alanlarında insani ve ekonomik bazı projeler yapmaya öncelik vermektedir. 2007 yılı boyunca ABÖT Azerbaycan sınırındaki çatışmalı alanlara bir grup gözlemcilerin gönderilmesi yönünde girişimlerde bulunmuştur. 17 Haziran 2007 tarihinde Özel Temsilci Semneby Erivan'ı ziyaretinden sonra DK bölgesini ziyaret etmeyi planlamıştır. Ancak bu ziyaret Azerbaycan hükümeti tarafından kabul edilmeyince ziyaret iptal edilmiştir.²⁸³ Azerbaycan hükümeti tarafından buna sebep olarak DK bölgesinin işgal altında bir bölge olduğu ve Ermenistan'ın orada uluslararası hukuku çiğneyerek devlet kurma girişimleri gösterilmiştir.

AB'nin DK sorununun barışçıl yollarla çözümü konusunda resmi pozisyonu AP'nin 20 Mayıs 2010 tarihinde kabul ettiği "AB'nin Güney Kafkasya üzerine Stratejisi" çözüm önerisiyle ortaya konulmuştur. Çözüm önerisinde AB'nin Azerbaycan devletinin egemenliği ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerekliliğinin önemi, bölgede savaşın yeniden başlama ihtimali olduğundan çatışmanın barışçıl yollarla biran önce çözülmesinin kaçınılmaz olduğu bildirilmiştir. Çözüm önerisinin 6 ve 7. maddeleri çatışmanın barış yoluyla çözülmesi için yapılması öngörülen girişimlere ayrılmıştır. 8. maddede DK savaşı sonucunda kendi evlerini terk etmek zorunda kalarak mülteci durumuna düşen yüzbinlerce insanın yaşadığı insani drama değinilmiş ve savaşın ortaya çıkardığı insan hakları ihlalleri sert bir şekilde kınanmıştır. Tarafları sorunun çözümünde daha yapıcı davranmaya çağırılmış, problemin tamamen çözümü için Ermenistan'ın bu işgal edilmiş topraklardan çıkarılması talep edilmiştir. 10. maddede Azerbaycan'ın DK ve etrafındaki işgal edilmiş bölgelerini Ermenistan askerlerince boşaltılması gerekliliği, DK yönetim şeklinin belirlenene kadar geçiş yönetim modelinin uygulanması, bölgede Azerbaycan ve Ermeni halkının barışçıl bir şekilde yaşaması için adil bir yönetim modelinin inşası yer almıştır.²⁸⁴

AB'nin DK sorununun çözülmesi yönünde diplomatik çabalarını

²⁸³ Popescu, a.y. s. 107.

²⁸⁴ Süleymanov, *Avropa İttifaqı Ve Azerbaycan: Strateji Terefdaşlığa Doğru*, s. 53.

hızlandırmasına rağmen sorunun çözümünde gözle görünür bir başarı elde edilememiştir.

Sorunların çözümünü gerçekleştirmek istediği projelerle destekleyen AB'nin etkili ve belirgin bir tutum içerisinde olduğunun söylemek mümkün değildir. Sadece AB Azerbaycan'ın savaştan etkilenmiş bölgelerin kalkınması için belirli aralıklarla finansal ve teknik yardımlar gösterdiğini söyleyebiliriz. Genel olarak, DK sorunun çözümünde AB'nin gözle görülür bir etkisine değinmek mümkün değildir.

3.4.2. Demokratikleşme Prosesine AB'nin Etkisi

Devletin halk tarafından yöneltmesi şeklinde tanımlanan demokrasinin karakteristik özellikleri siyasal meşruluğun halk egemenliği tarafından sağlanması, siyasal iktidarın sınırlı olması, devletin halkın temsilcilerine ve halkın tercihlerine göre yöneltmesi, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvenceye sahip kılınmasıdır. Demokrasinin işlemesi için seçimlerin özgür ve adil düzen içerisinde yapılması, muhalefetin iktidar olma ve eleştiri yapabilme şansının daima mevcut olması, temel hak ve özgürlüklerin geniş ve teminatlı olarak tanınması, iktidarın denetlenebilme için siyasal sitemin hesap verebilirliğinin ve yargı düzeninin tamamen şeffaf ve bağımsız olması gerekmektedir.²⁸⁵

Azerbaycan bağımsızlığının ardından yargı sisteminde reformlar uygulamaya başlamıştır. Bu reformlar Azerbaycan halkının, ulusal, kültürel ve tarihsel geleneklere dayanan gerçek bir demokratik toplum kurmaya hizmet ederek daha etkili bir biçimde insan hakları sağlamayı amaçlamıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra demokratik bir devlet olma yolunda ilerleyeceğini beyan etmiştir. Ebulfez Elçibey'in iktidar yılları siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın olmasına rağmen demokrasiye iyi bir başlangıç

²⁸⁵ Köksal Şahin, "Azerbaycan'a Yönelik Demokrasi Eksenli Bir Analiz", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 38 Eylül – Ekim 2013, s.6.

örneği olarak görülebilir. Elçibey'in iki yılı bulamayan cumhurbaşkanlığı döneminde en sert muhalefete bile tolerans gösterilmesi ve AGİT başta olmakla birçok kurumlara katılımın sağlanmaya çalışılması ve çıkarılan yasaların özellikle demokratik siyasal sistemle çelişmemesine dikkat edilmesi demokrasi açısından önemli basamaklar olarak görülebilir.

Ardından Haydar Aliyev döneminde Batı tipli demokratik siyasal sistemin inşasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Demokrasinin siyasal ve toplumsal hayata tamamen egemen olması için yapılması gereken reformlar siyasal iktidar tarafından yapılamamıştır. Demokratik bilinç konusunda eksik ve eski komünist kadroların iktidarda olması Azerbaycan'da Sovyet sonrası demokratikleşme sürecini olumsuz etkilemiştir. Özellikle, Azerbaycan bağımsızlığını kazanırken içinde olduğu siyasal ve ekonomik kaos ortamı demokratikleşme girişimlerini olumsuz etkileyen diğer faktörler olarak sıralanabilir.²⁸⁶ Demokrasiye geçiş süreci içerisinde atılan en önemli adımlardan biri olarak Haydar Aliyev'in 1995 yılında referandumla Azerbaycan'ın ilk Anayasasının kabul edilmesidir. Anayasada Azerbaycan halkı devlet egemenliğinin tek kaynağı olarak belirlenmiştir. Halkın seçtiği temsilcinin halk adına konuşma, halkı temsil etme yetkisi vardır. Azerbaycan'ın demokratik, laik bir cumhuriyet olduğu, devletin bağımsız egemenliğinin uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerle güvence altına alındığı belirtilmiştir. Anayasada temel hak ve özgürlüklere geniş ve ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir.²⁸⁷ Anayasada demokrasi adına önemli sayılabilecek bölümler arasında anayasa mahkemesinin kurulması ve yargı bağımsızlığının güvence altına alınması, referandum mekanizmasının açık tutulması gösterilebilir. Azerbaycan Anayasası Amerika sisteminden esinlenerek başkanlık sisteminin özelliklerini taşımaktadır. Yasama yetkisini Azerbaycan Cumhuriyetinin Milli Meclisi, yürütme yetkisini Azerbaycan Cumhurbaşkanı, yargı yetkisini Azerbaycan Cumhuriyetinin mahkemeleri

²⁸⁶ a.y. s.12.

²⁸⁷ Fırat Mollaer, "Azerbaycan'da Demokrasi ve Geleceği Üzerine Bazı Gözlemler", **Bilgi (8) 2004 / 63-78**, s.68.

kullanmaktadır. Demokrasi konusundaki siyasal ve toplumsal eksikliklere rağmen yeni bağımsız olan Azerbaycan'ın Anayasasının dünyanın önde gelen demokratik ülkelerinin anayasalarını referans alarak hazırlanması olumlu gelişme olarak değerlendirilmektedir.²⁸⁸

Anayasada laiklik ve demokratik devlet ilkesinin vurgulanması, halkın egemenliğinin tescil edilmesi, Anayasa Mahkemesinin kurulması, kuvvetler ayrılığının olması, insan hak ve özgürlüklerine yer veren bölümlerin olması demokratik siyasal sisteme geçiş sürecinde önemli reform girişimleri olarak görülebilir. Ancak bir devletin Anayasasının ve yukarıda belirtildiği gibi temel hak ve özgürlükler konusunda demokratik yasaların çıkartılması yeterli olmamaktadır. Son derece özgürlükçü yasaların çıkartılmasına rağmen bu yasaların uygulanabilirliği için gerekli siyasal mekanizmayı inşa etmedikten sonra yasaların bir anlamı kalmamaktadır.²⁸⁹ Bu örneği Azerbaycan için söylemek mümkündür. Azerbaycan'da demokrasinin ve çıkarılan özgürlükçü yasaların pratiğe dökülmesinde çok önemli ölçüde sorunlar mevcuttur. Bunun en büyük nedenleri Azerbaycan'ın uzun yıllar Sovyetlerin işgali altında olması, tek tipli yönetim şeklinin ülkenin siyasal ve toplumsal hayatına egemen olması ve demokrasi geleneğinin zayıf olması gibi özellikler sıralanabilir. Diğer bir neden olarak Azerbaycan'da uygulanan başkanlık sisteminin denge ve denet mekanizmasından tamamen uzak olmasıdır. Uzun yıllar Sovyet denetimi altında tek tipli yönetim anlayışıyla iç içe olmuş bir devletin bağımsızlık sonra denge ve denet mekanizmasından kopuk bir başkanlık modeliyle yönetilmesi ülkede iktidardaki kişinin otoriterliğini daha da artırmıştır.²⁹⁰

Haydar Aliyev döneminde demokrasi açısından çok ciddi sıkıntılar görülmekteydi. Muhalefete karşı çok sert tepkiler vardı. Basın özgürlüğü yok derecesindeydi. Siyasi tutuklamalar yaşanması, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yönelik girişimler ülke demokrasisi açısından ciddi sıkıntılar oluşturmaktaydı.

²⁸⁸ Şahin, a.y. s. 13.

²⁸⁹ Mollaer, a.y. s.68.

²⁹⁰ a.y. s. 69.

İlham Aliyev döneminin ilk yıllarında demokrasi konusunda iyileşmeler gözükse de kendi iktidarını güçlendirdikten sonra durumun kötüye doğru gittiği görülmektedir. Uluslararası etkili örgütlerin zaman zaman sert eleştirileri dahilinde demokratik adımlar atılması yönünde hükümeti zorlamıştır, ancak bu adımların yapısal demokratik reformlara dönüşmesi gözükmemektedir. Bir başka sorun olarak muhalefet partilerinin karşılaştığı sıkıntıları söyleyebiliriz. Baskı ve zaman zaman da siyasi tutuklamalarla muhalefetin sindirilmek istendiğine yönelik görüşler yaygınlık kazanmıştır. Azerbaycan'da muhalefet partilerinin ofis açmak ve ya herhangi bir şehirde mitingler yapma girişimleri dahi bürokratik zorluklarla engellene bilmektedir. Ayrıca basın ve yayın organlarına muhalefet partilerinin erişimi sansürlenmektedir.²⁹¹ Bütün bunlar demokratik ve özgür bir siyasal ortamın oluşmasını zorlaştırmaktadır. Bağımsız ve saygın bir kuruluş olan Freedom House'nin 2013 yılında yayınladığı siyasi özgürlükler sıralamasında Azerbaycan 17 puanla gerilerde yer almaktadır.²⁹²

Özgürlük, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve hoşgörü gibi ortak değerler üzerine inşa edilen siyasi ve ekonomik olarak komşu coğrafyalarda da bu değerlerin gelişimi ve yerleşmesi doğrultusunda girişimlerde bulunmaktadır. Bu nedenle, AB yeni bağımsızlık kazanmış ülkelerde demokrasinin, hukukun üstünlüğü, insan hak ve özgürlüklerini kalıcı bir şekilde yerleşmesi için farklı projelerle birlikte, maddi destek de göstermiştir. Ancak yukarıda geniş bir şekilde değinilen TACİS programı çerçevesinde Azerbaycan'da demokratik siyasal sistemin inşası ve insan haklarının geliştirilmesi yönünde yapıcı bir girişimde bulunulmamıştır. Demokrasinin geliştirilmesi için AB'nin reform desteğinin zaman zaman hızlanmasına rağmen uygulama aşamasında karşılıklı çıkarların devreye girmesiyle gölgede kaldığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde OİA'da insan haklarına saygı, demokratik reform gibi taleplerini vurgulanmasına rağmen

²⁹¹ Richard Youngs, "Is the European Union Supporting Democracy in its Neighbourhood?", **y.y.** Spain, September 2008, s. 127.

²⁹² Şahin, **a.y.** s.14-15.

AB'nin bunlara yönelik siyasi desteğinin yetersiz olduğu görülmektedir.²⁹³

Ancak 2000'li yıllarda AB'nin genişleme hamlesiyle halledilmesi zorunlu birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu dönem zarfında AB'nin üç Güney Kafkasya ülkesinde hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan haklarının güçlendirilmesine yönelik siyasi baskısını kısmen artırdığını görmekteyiz. AKP'nin destek verdiği üç en önemli önceliklerden biri demokrasinin güçlendirilmesi ilkesidir. Azerbaycan'ın AKP çerçevesinde demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesiyle beraber, aynı zamanda basın özgürlüğü, muhalefet partilerinin ve sivil toplumun organize edilmesindeki zorlukların ortadan kaldırılması, yargı bağımsızlığı konusunda AB'ye temin verdiği bilinmektedir.²⁹⁴

Eylem Planında politik diyaloglar ve reformlar bölümünde Azerbaycan'ın demokratik siyasal sistemin yerleşmesi, yargının bağımsızlığı, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularına yer verilmiştir. Bu Eylem Planında Demokrasiyi güvence altına alan kurumların istikrarını, etkinliğini ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmek için yapılması gerekenler aşağıdaki gibi sıralanmıştır :²⁹⁵

- Demokratik kurumların güçlendirilmesi için AB müktesebatı esas alınarak Azerbaycan kurumlarının ve yasalarının reformu, seçim ve siyasi partiler yasasının değiştirilmesi, AK Venedik Komisyonu tavsiyeleri doğrultusunda şeffaflığı sağlamak, belediyelerin yetkilerinin artırılarak yerel yönetimler yasasının uygulanması;

- İnsan hakları ve özgürlükleri konusunda ilerlemelerin sağlanması, bu kapsamda; Avrupa Komitesinin tavsiyeleri doğrultusunda gözaltı koşullarının iyileştirilmesi, ceza infaz sisteminde işkenceyi önlemek ve insanlık dışı veya aşağılayıcı muamelesi tamamen ortadan kaldırmak, tutuksuz yargılamaya yönelik uygulamalı hayata geçirmek;

²⁹³ Youngs, a.y. s. 131.

²⁹⁴ Azerbaijan Country Strategy Paper 2007-2013, European Neighbourhood And Partnership Instrument, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/country/enpi_csp_azerbaijan_en.pdf, s.6, 13 Kasım 2016.

²⁹⁵ EU Azerbaijan Action Plan, s.11.

- İnsan haklarına saygı gösterilmesi ve korunması için AGİT ve AK ile yakın işbirliği; İnsan haklarının korunması ve desteklenmesi ile uğraşan kurumların kapasite ve donatılarını arttırmak;

- Serbest toplanma özgürlüğü hakkının, azınlıkların haklarının korunmasının sağlanması, toplumsal ve ekonomik hayatta kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması için çabaların artırılması, kız çocuklarının eğitiminin yaygınlaştırılması;

Demokratik bir sistemin oluşturulmasına yönelik Azerbaycan yargı sisteminde reform yapılması için 2000'li yıllarda AB tarafından hukuki destek sağlanmaya başlanmıştır. Bu reformun amacı hakimlerin bağımsızlığını sağlamak, ahlaki ve mesleki standartları artırmaktır. Bağımsızlık sonrası dönemde yargı sisteminin işleyebilmesi için gerekli yasal ve kurumsal çerçevenin oluşturulmasının sağlanması önemli ilerleme olarak görülmektedir. Adli kaynakların yeterli seviyede olmasına rağmen yargı sisteminin bağımsızlığı konusunda çok ciddi anlamda yetersizlikler mevcuttur.²⁹⁶ Azerbaycan AKP çerçevesinde demokratik siyasal sistemin inşası yolunda AB'nin demokratik birikiminden ve tecrübeli kurumlarından yararlanmıştır. Ancak yukarıdaki bölümlerde de birçok defa vurgulandığı üzere AB'nin Azerbaycan'da demokrasinin ve insan haklarının geliştirilmesi önceliği ekonomik işbirliği ve çıkarının her zaman gölgesinde kalmıştır.

AKP, AB ve Azerbaycan arasında ilişkilerin ekonomik öncelikli göstergesi olarak gösterilebilir. AB'nin demokrasi ve insan haklarının desteklenmesi ve uygulanması için yeterli siyasi destek verdiği ve baskı yaptığı görülmemektedir. AB-Azerbaycan ilişkilerinde enerjinin öncelikli faktör olduğu ve ikili ilişkilerin temel taşı oluşturduğu bir gerçektir.²⁹⁷

2008 yılına kadar AKP aracılığıyla Azerbaycan'da demokrasi ve insan

²⁹⁶European Neighbourhood Policy, Monitoring Azerbaijan's Anti-Corruption Commitments, Transparency Azerbaijan, 2010, (Çevrimçi) http://www.transparency.ge/sites/default/files/post_attachments/ENP_TI_Azerbaijan.pdf, s.4. 14 Kasım 2016.

²⁹⁷ Youngs, a.y. s. 133.

haklarının geliştirilmesi yönünde vaat edilen hiçbir girişimin uygulanmadığı söylemek mümkündür. 2007 yılında Bakü Komisyonu Özel Temsilcisinin Brüksel'den sivil toplum çalışmalarını desteklemek için talep ettiği fon gerekli reformların yapılmadığı gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. AKPA kapsamında bazı programlarla küçük yardımlar sağlansa da, AB tarafından Azerbaycan'a önemli sayılacak yardımlar 2008 yılının sonlarından başlamıştır.²⁹⁸ 2008 Şubat ayında Avrupa Komisyonu Bakü'de Delegasyon Ofisi açmakla Azerbaycan'da demokratik gelişmelerdeki kötüye gidişten duyduğu endişeyi dile getirerek Azerbaycan'la olan ilişkilerinin bu yönünü hızlandırmıştır²⁹⁹ 2007-2013 yılına kadar Azerbaycan'a demokratik ve ekonomik reformlar için 65 milyon Euro'ya kadar mali destek ayrılmıştır.³⁰⁰ İlham Aliyev döneminde Brüksel tarafından demokrasi ve insan hakları konusunda Azerbaycan hükümetine uyarılar yapılmıştır.

Burada belirtilmesi gereken noktalardan biri Azerbaycan'ın demokrasi ve insan hakları konusunda ciddi sorunlarının olduğu gereğidir. Azerbaycan halkının bağımsızlık kazandıktan sonraki süreç içerisinde özgür ve adil seçim ortamıyla tanışmadığını belirtmekte fayda vardır. AB'nin Azerbaycan'da demokratik siyasal sistemin inşasında güvenlik ve istikrarın oluşmasına öncelik verdiği görülmektedir. Demokrasi bakımından Azerbaycan'ın karşısında duran en önemli sorunlardan biri baskı ortamıyla birlikte toplumun apoletiz olması ve kanunun üstünlüğü ilkesinin ağır bir şekilde çiğnenmesidir. Siyasi istikrar ve ulusal güvenliğin büyük ölçüde kamu kurumlarının şeffaflığı, etkinliği ve hesap verebilirliğinin temin edilmesiyle sağlanacağı gerçeği hükümet tarafından gözden kaçırılan en önemli ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden önce kuvvetler ayrılığı ilkesinin ve yargı bağımsızlığının hemen hemen hiç olmaması otoriter rejimi beraberinde getirmektedir. Şeffaf ve güvenilir seçim sisteminin olmaması demokratik kurumlara olan güvensizliği daha da artırmaktadır. Kamu kurumlarına atamalarda uygulanan torpil ve

²⁹⁸ a.y. s. 132.

²⁹⁹ a.y. s. 124.

³⁰⁰ Wesselink, Boschma, a.y. s.29.

devlet görevlerinin parayla satılması gibi ilkel ve Sovyet döneminden kalma yöntemler beraberinde ciddi yolsuzlukları kaçınılmaz kılmaktadır.³⁰¹

2007 yılında Azerbaycan İşbirliği Konseyi toplantısında ve sonrasında AB birçok defa yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tamamen uluslararası standartlara ve kamuoyunu tatmin edecek şekilde yapılması gerekliliği uyarısında bulunmuştur. Azerbaycan'da olan demokrasi eksikliği ile ilgili olarak AB'nin Azerbaycan'a karşı çok fazla cezalandırıcı yaptırımlarda bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Sadece bir defa kısa bir süreliğine son derece formal olduğu çok açık bir şekilde gözükken Gıda Güvenliği programı askıya alınarak Azerbaycan'a karşı doğrudan cezalandırıcı eylem uygulanmıştır.

3.4.2.1. Azerbaycan'da Ekonominin İnkışafına AB'nin Etkisi

Bağımsızlık kazandığı ilk yıllarda iç ve bölgesel istikrarsızlık sıkıntıları yüzünden ekonomik açıdan büyük sıkıntılar yaşayan Azerbaycan ekonomisi Haydar Aliyev döneminde düzelmeye başlamıştır. Haydar Aliyev'in dış politikada yürüttüğü denge politikası ekonominin canlanmasına ve komşu ülkelerle karşılıklı, faydalı işbirliği kurulmasına neden olmuştur. İlham Aliyev'in dış politikada olduğu gibi iç politikada da özellikle de ekonomi alanında Haydar Aliyev'in izini sürmesi Azerbaycan ekonomisinin gittikçe güçlenmesine ve istikrarsız ortamdan uzaklaşmasına neden olmuştur. Günümüzde de özellikle enerji alanında ve transit önem bakımından Azerbaycan'ın dünyada ekonomik açıdan önemi giderek artmaktadır.

2000'li yıllarda Azerbaycan ekonomisinin yöneleceği temel çizgi ortaya çıkmaya başlamıştır. Haydar Aliyev'in siyasi istikrarı sağlaması, ekonomik istikrarı da beraberinde getirmiştir. Enerji merkezli bir uluslararası politik çizgi

³⁰¹ Elkhan Nuriyev, "EU Policy in the South Caucasus- A view from Azerbaijan", **CEPS Working Document no. 272**, y.y. July, 2007, s.23.

takip edilen bu dönemde Batı'yla bütünleşme girişimleri devam eden modern bir Azerbaycan oluşturulmaya çalışılmıştır. Petrol ve doğal gazın mevcudluğu bakımından ciddi bir avantaja sahip olan Azerbaycan'ın Batı sermayesi tarafından eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde en cömert davranılan ülkelerden birisi haline gelmekle birlikte aynı zamanda bölgesel istikrarın sağlanmasında kilit öneme sahip ülke konumuna yükselmiştir. İki binli yılların başlarında Azerbaycan, eski Sovyet coğrafyasında Kazakistan'ın ardından en fazla kişi başına sermaye girişinin olduğu ülke haline gelmiştir. Bu yönelim, kuşkusuz Azerbaycan'ın makroekonomik göstergelerine de pozitif yansımaların olmasına neden olmuştur.

Azerbaycan, savaş yorgunu, alt yapısı ciddi eksiklikleri barındıran, siyasi istikrarsızlığın hüküm sürdüğü, mafya örgütlenmelerinin cirit attığı, güvenlik problemlerinin çokça yaşandığı tipik bir eski sosyalist ülke olma özelliğinden sıyrılmaya başlamıştır. Artan enerji üretimi ve enerji piyasasındaki fırsatlara yönelik Batı-ABD sermayesinin ilgisi, Azerbaycan'ın sadece ekonomik etkinliğini değil siyasal etkinliğini de arttırmaya başlamıştır. Bu etkinliğini, kendi ulusal çıkarları açısından kullanmaya çalışan Azerbaycan, sahip olduğu enerji rezervleriyle uluslararası toplum nezdinde giderek adından sıkça söz ettiren, sorunlarını çözme uğraşı içerisinde olan, ülkenin en önemli meselesi olarak görülen Karabağ ve çevresindeki 6 yerleşim biriminin Ermenistan'ın işgalinden kurtulması için aktif bir dış politika izleyen ülke görüntüsü vermeye başlamıştır. AB'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında ve Rusya'ya alternatif enerji hattının oluşmasında kilit öneme sahip Azerbaycan'ın dış politikada kendi çıkarlarını gözetirken elindeki enerji kartını da zaman zaman kullanmaya çalıştığı görülmektedir.³⁰²

2008 -2011 - yılları için "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Yatırım Programı" projesinde devletin yatırım politikasının temel yönleri olarak ülke ekonomisinin, özellikle enerji sektörünün sürekli olarak yüksek büyüme

³⁰² Çağrı Erhan, "Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan", y.y. Ankara, 2013, s.205.

oranları ile dinamik ve dengeli gelişmesine, nüfusun ekonomik ve eğitim talebinin karşılanması için sosyal reform girişimlerinin hızlandırılması, kişi başına düşen milli gelirin artırılmasına yönelik programların yürürlüğe sokulması, ülkenin ihracatının yükseltilerek dışardan alımın azaltılması, ülkenin ekonomik istikrarının sürekli ve sürdürülebilir duruma getirilmesi, çevrenin korunmasına dair düzenlemeler gibi girişimlerin devlet programları kapsamında yapılması belirlenmiştir.³⁰³

Azerbaycan ekonomisinin kısa süre içerisinde toparlanmasında ve gelişiminde AB'nin pozitif etkisi bulunmaktadır. Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasında AB reformlarının, projelerinin, yardımlarının büyük oranda katkısı bulunmaktadır. AB Azerbaycan'la kurduğu yakın ilişkileri daha da genişleterek, ekonomik bütünleşme sürecinin ve siyasi işbirliğinin derinleşmesine yönelik girişimlerini devam ettirmektedir. 1999 yılında OİA yürürlüğe girmiş, 2003 yılında AKP ile AB-Azerbaycan kurduğu ilişkilerinde yeni sayfa açmıştır. Azerbaycan yeni bağımsızlığını kazandığı 90'lı yıllarda AB-Azerbaycan ekonomisinin kalkınması yönünde TACIS çerçevesinde yardım programlarını yürürlüğe sokulmuştur. TACIS programı kapsamında yapılan yardımların ardından daha kapsamlı ekonomik ve siyasi program olan OİA çerçevesinde projelerle destek sürdürülmüştür. 2009 yılının Mayıs ayında Azerbaycan'ın Doğu Ortaklığına katılımıyla bu yönde yeni bir adım atılmıştır. AKP, DOA çerçevesinde ilişkiler daha da düzene oturup devam ettiği yıllarda uygulanan birçok projeler de bu açıdan çok büyük önem ifade etmektedir. INOGATE, TRACECA, TANAP, TWİNİNG ve başka birçok programlar çerçevesinde geliştirilen ilişkiler Azerbaycan ekonomisinin gelişimini hızlandırmıştır.

Azerbaycan AB için çok önemli ekonomik ortak konumundadır, aynı şekilde Azerbaycan ekonomisinin dünya pazarına uyumu açısından AB kilit aktör konumundadır. AKP ve Genişlenen Müzakereler Komiseri Johannes

³⁰³ Hüseyin Həsənov, "Müasir Şəraitdə İstehsala İnvestisiyaların Qoyulması Və Elmi – Texniki Planlaşdırılması Zəruriliyi", **Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Turan-Sam Yıl:1 Sayı:4 Sonbahar 2009, s.99.

Hahn Brüksel'de AP ile AKP İnceleme ve Paket üzerinde tartışma sırasında Azerbaycan'ın AB'nin önemli ekonomik ortağı olduğunu ve bölgesel istikrarın sağlanmasında DK sorununun Azerbaycan topraklarının geri verilmesi koşuluyla çözülmesinin hayati önem ifade ettiğini belirtmiştir.³⁰⁴ Azerbaycan ve AB arasında ekonomik ilişkilerin gelişimi her iki tarafın çıkarlarıyla örtüşmekle beraber, aynı zamanda bölgesel istikrarın ve güvenin sağlanmasına ciddi katkıda bulunmaktadır.

3.4.2.2. Ulusal Mevzuatın AB Mevzuat Sistemine Uyumu

Azerbaycan'ın siyasal, ekonomik, hukuki ve eğitim alanındaki ulusal mevzuatını düzenleyen normatif hukuki düzenlemeler Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 148. maddesinin birinci bölümünde geniş bir şekilde belirlenmiştir. Bu anayasa kapsamında belirtilen bölümde Azerbaycan'ın yönetim şekli eğitim sistemine, yargı bağımsızlığından ekonomik faaliyete kadar düzenlemeler yer almaktadır. Ayrıca Azerbaycan başkanını, parlamentosunun ve bakanlar kurulunun yetkileri, kuvvetler ayrılığının ayrıntılı bir şekilde tanımı, denge ve denet mekanizmasının nasıl işleyeceği olgusu ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların Azerbaycan Cumhuriyetinin yasama sisteminde onaylanması zorunluluğu da burada yer almıştır.³⁰⁵

İnsan hakları meselelerinde AB ile gelişmekte olan işbirliğinin çerçevesi genişletilmeye çalışılmaktadır. Kasım 2006 tarihinde kabul edilen AKP Eylem Planı mevzuatı kapsamında ülkenin idari kurumlar yasasının ve yerel belediyelerin yetkilerinin genişletilmesi kanununun görüşmeleri taraflarca başlatılmıştır. Azerbaycan'ın Eylem Planının öncelikleri arasında Azerbaycan

³⁰⁴ EU Commissioner: Azerbaijan important economic partner of EU, 06 May 2015, (Çevrimiçi) <http://news.az/articles/politics/97751>, 15 Mayıs 2015.

³⁰⁵ Legislation of the Republic of Azerbaijan, (Çevrimiçi) <http://www.csc.gov.az/aze/downloads/Glossary/GlossaryLegal.pdf>, 15 Mayıs 2015.

ulusal mevzuatını demokratik, adalet, özgürlük prensipleri çerçevesinde geliştirmek ve AB müktesebatına uyarlamak yer almaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatının AB mevzuatı gereklerine uyum süreci sonucunda bazı önemli hedefler kazanılması amaçlanmıştır. Mevzuatın AB yasalarına uyarlanmasıyla yalnız idari kurumların değil aynı zamanda eğitimden sağlığa, hukuk düzeninden maliyeye kadar toplumun genelini ilgilendiren konularda yenilenmeye ve reform edilmeye çalışılmıştır. Mevzuatın AB standartlarına uyarlanması diğer yandan ikili ilişkilerin daha da gelişimine ve özellikle de ticari ilişkilerin çok taraflı seviyeye yükselmesine olanak tanıyacaktır. Bu ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik olarak kalkınmasına, sermayenin ülkeye girişiminde yaşanan sıkıntıların giderilmesine, üretilen malların AB ekonomik mekanına serbest girişine olanak sağlayacaktır.

Azerbaycan mevzuatının AB mevzuatına uyarlanması ile ilgili 2011-2012 Eylem Planında öngörülen değişikliklerin yapılmasına dair görüşmeler 2011 yılında sonuçlanmış ve 2012 yılında kamuoyuna deklare edilmiştir.³⁰⁶

2011 yılında sonuçlanması planlanan değişiklikler;

- Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 2 Ağustos 2006 tarihli 1583 numaralı kararı ile onaylanmış "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin DTÖ üye olması süreci ile ilgili mevzuatın DTÖ'nün taleplerine uyarlanması zamanı Eylem Planı'nın 1.6 numaralı konusunda gösterilen mevzuatın hazırlanması ve kabul edilmesi sürecinde AB tarafından ileri sürülen mevzuat taleplerinin dikkate alınması;

³⁰⁶ Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyinin Avropa İttifaqı Qanunvericiliyinə Uyğunlaşdırılması Üzrə Tədbirlər Planı, 2010-2012, (Çevrimiçi) <http://www.pao.az/az/elektron-kitabxana/azrbaycan-respublikasnn-doevlt-proqramlar/83-azrbaycan-respublkasi-qanunverclynn-avropa-ttfaqi-qanunverclyn-uyunladirilmasi-uezr-tdbrlr-plani-2010-2012-ci-illr/file> , 15 Mayıs 2015.

- "Standartlaştırma Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti 1996 16 Nisan tarihli 60-IQ numaralı Kanunu'na Avrupa Standartlaştırma Komitesi (CEN) taleplerine uygun ilaveler yapılması;

- "Teknik düzenleme ve uyumun değerlendirilmesi hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanun taslağının ve "Akreditasyon hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanun taslağının hazırlanması;

- AB'nin ilgili direktifleri temelinde gıda ürünlerinin güvenliğinin genel prensiplerini, gıda ürünlerinin ticaretinde genel yükümlülükleri, yiyecek hakkına ilişkin genel şartları, gıda ürünlerinin güvenliği konusunda kriz prosedürlerini ve gıda ürünlerinin güvenliği konusunda yetkili kurumların kurulmasını içeren hükmün mevcut yasaya ilave edilmesi;

- "Tüketici haklarının korunması hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'na gıda ürünlerinin etiketlenmesi, sunulması ve reklamına ilişkin hükümlerin dahil edilmesi; 183/2005 (EC) sayılı gereksinimin taleplerine cevap veren gıda ürünlerinin hijyeni hakkında normatif-hukuki düzenlemelerin kabul edilmesi;

- Hayvan gıdası için öngörülen yemin muayene kurallarının AB mevzuatına uygun olarak kabul edilmesi;

- Mevzuata beklenmedik muayenelerin ayırım gözetilmeksizin uygulanmasına dair prensiplerin dahil edilmesi ile ilgili düzeltmelerin yapılması;

2012 yılında uygulamaya konulması öngörülen tedbirler;AB mevzuatına uygun olarak gıda ürünlerinin hacmi ve tüketimine ilişkin yeni mevzuat düzenlemelerinin kabul edilmesi; "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa ile bütünleşmesi için Devlet Komisyonu kurulması hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 2005 1 Haziran tarihli 834 numaralı kararnamesinde değişiklik yapılması amacıyla, Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanının 2012 yılı 13 Aralık tarihli 2597 numaralı kararı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Avrupa'ya entegrasyonu için Devlet Komisyonu yeni içerik onaylanmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomi ve sanayi Bakanı Komisyon Başkanı olarak atanmıştır. Komisyon bünyesinde çeşitli çalışma

grupları faaliyet göstermektedir. Bunlardan biri de, Ekonomi ve Sanayi Bakanlığının başkanlık ettiği Ekonomik İlişkiler Çalışma Grubudur. Çalışma Grubu faaliyetleri AKP çerçevesinde 2006 yılında kabul edilen Eylem Planının ekonomik meseleleri bazında hazırlanan İş Planı ve "Azerbaycan mevzuatının AB mevzuatına uyum üzere 2013-2014 yılları için Eylem Planı" uygulanmasına yönelmiştir. 2012 yılının 25 Aralık tarihinde Ekonomik İlişkiler Çalışma Grubu 4. duruşması geçirilmiş, İş Planı ve Eylem Planına dair icracı kurumlar tarafından yapılmış çalışmalar hakkında geniş sunumlar yapılmış ve ayrıntılı tartışmalar yürütülmüştür.³⁰⁷

2013 yılının 24 Ağustos tarihinde yapılan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa ile bütünleşmesi için Devlet Komisyonu 4. toplantısında "Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatının AB mevzuatına uyumu üzerine 2013-2014 yılları için Eylem Planı" kabul edilmiştir. Eylem Planı sözleşmesinin 43. maddesi uyarınca Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatının AB mevzuatına uyum alanında üstlendiği borçların icra edilmesi amacıyla tasarlanmıştır. Eylem Planı 14 alanı kapsamaktadır. Bu alanların sırasında Azerbaycan'ın dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci için büyük önem arz eden teknik düzenlemeler, standartlar, gıda ve yem ürünlerinin güvenliği, veterinerlik ve tüketicilerin haklarının korunmasını belirtebiliriz. Ayrıca Eylem Planı rekabet ve devlet yardımı, telekomünikasyon, işçilerin iş yerlerinde korunması, kamu alımları, tüzel kişiler hakkında mevzuat alanındaki önemli tedbirleri de kapsıyor. Eylem Planında finansal hizmetler, vergiler, fikri mülkiyet, ulaşım, çevre ve enerji alanlarında da mevzuat uyum açısından önemli konular yer almıştır.³⁰⁸

³⁰⁷ Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə əlaqələrinin hüquqi çərçivəsi, (Çevrimiçi) http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1038&Itemid=183&lang=az#, 15 Mayıs 2015.

³⁰⁸ Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə əlaqələrinin hüquqi çərçivəsi, (Çevrimiçi) http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1038&Itemid=183&lang=az#, 15 Mayıs 2015.

3.5.Avrupa Birliği Bakış Açısından Azerbaycan

AB Azerbaycan ile ilişkilerinde işbirliği hedeflerini demokratik ilkelere ve insan haklarına saygı, pazar ekonomisine geçişe teşvik ve destek sunmak, enerji güvenliği ihtiyacını karşılamak için Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji rezervlerini kullanmak olarak benimsediğini görmekteyiz. AB'nin bu hedefleri komşuluk politikasının bir parçası olan OİA anlaşmasını devreye sokarak gerçekleştirmek amacını taşımaktadır. AB, Doğu'ya doğru genişledikçe bu ilişkinin stratejik öneminin daha da artacağı beklenmektedir.

OİA, demokratik ilkelere ve insan haklarına saygıya dayalı, ticaretin stratejik bir boyuta ulaşmasını ve geniş kapsamlı işbirliğini sağlama imkanı sunmaktadır. TACIS bu kapsamda OİA'nın uygulanmasına finansal destek sağlayan, Azerbaycan'a demokrasinin ve hukukun üstünlüğü ilkesinin güçlendirilmesine, pazar ekonomisinin sağlamlştırılmasına, ülkenin kurumlarının idari kapasitesinin güçlendirilmesi yönünde ciddi bir araç olarak görülmektedir. AB kalkınma politikasıyla birlikte işbirliği içerisinde olduğu Azerbaycan'da yoksulluğun azaltılması yönünde bazı programları uygulamaktadır. Genişleme AB'nin sınırlarını Kafkasya'ya ve dolayısıyla Azerbaycan'a yakınlştırılmaktadır. Azerbaycan ve Güney Kafkasya'daki diğer ülkelerin Avrupa'ya Hazar ve Orta Asya üzerinden gelen petrol ve doğal gaz kaynaklarının aktarılması bakımından hayati stratejik öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu yüzden AB Kafkasya'da sorunların barışçıl yollarla çözümünde ve bölgesel istikrarın sağlanmasında aktif bir rol almaya çalışmaktadır. AB'ni bölgeyle işbirliğine iten birçok stratejik çıkarı mevcuttur.³⁰⁹

Azerbaycan üzerinde AB'nin bölgesel programlarının olumlu etkilerinin olduğu bir gerçektir. Burada belirtilmesi gereken noktalardan biri de, Yeni İpek Yolu projesi olan TRACECA bölgesel programının Merkezi Asya ve

³⁰⁹ Country Strategy Paper 2002-2003, (Çevrimiçi) http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-ma/gdex/01/02_33_en.pdf, s.2, 13 Kasım 2016.

Kafkasya için önemli faydalarının olduğu gerçeğidir. Program ayrıca bir sekreterlik kuran Azerbaycan hükümeti proje kapsamında yapılması öngörülen teknik ve finansal yardımlardan ülkenin kalkınması için yararlanmayı amaçlamaktadır.³¹⁰

AB'nin hedefi demokratik ilkelere, insan haklarına, piyasa ekonomisine geçişin temin edildiği bir Azerbaycan'la stratejik ilişkiler kurmaktır. AB-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin hedefleri OIA'ya dayanmaktadır. Bu anlaşma AB için Azerbaycan'ın siyasi ve stratejik önemini yansıtmaktadır.

AB'nin bölgeye olan ilgisi büyük oranda Azerbaycan'ın çıkarlarıyla örtüşmektedir. AB'nin Azerbaycan'a kalkınma programları kapsamında finansal destek sunmasının yansira stratejik ticari ortaklığa dönüşen ilişkiler karşılıklı çıkarlara dayanmaktadır. Rusya'nın bölgede etkisini zayıflatmak ve enerji alternatifini sağlamak AB'nin stratejik hedefi olarak görülmektedir.³¹¹ Zaman zaman yaşanan olumsuzluklara rağmen ikili ilişkilerin seyrinde olumlu bir atmosferden bahsetmek mümkündür. Azerbaycan 2014 yılında BM GK'da geçici üye sıfatıyla yer alması, Eurovision şarkı yarışmasına ve BM internet yönetim formuna ev sahipliği yapması gibi girişimler Batı'ya siyasi ve kültürel bütünleşme açısından önemli gelişmelerdir. Ayrıca 2012 yılında Bakü ilk defa düzenlenecek olan Avrupa Oyunları'na ev sahipliği yapmaya hak kazanarak bu organizasyonu 2015 yılında başarıyla gerçekleştirmiştir. Ancak AB'nin ikili ilişkilerde ticari boyuta öncelik veren tutumu Azerbaycan'da insan hakları ve demokrasi gibi temel sorunların giderek daha kötüye gitmesine ve Azerbaycan hükümetinin herhangi bir yapıcı baskıyla karşılaşmamasına neden olmuştur.³¹²

AB bakış açısından Azerbaycan'la ilişkiler madalyonun her iki yüzünü de içermektedir. Birlik, bir yandan, Azerbaycan'la ortaklığa sıcak bakarken diğer yandan Azerbaycan'da demokrasinin ve kurumların güçlendirilmesine

³¹⁰ a.g.b. s. 11

³¹¹ Paul, a.y. s. 9.

³¹² International Renaissance Foundationin cooperation with the Open Society Foundations and Eastern Partnership Civil Society Forum, European Integration Index 2013 for Eastern Partnership Countries, (Çevrimçi) http://www.eap-index.eu/images/Index_2013.pdf , s. 54. 13 Kasım 2016.

ihtiyaç olduğu tezini ortaya koymaktadır. AB bakış açısından Azerbaycan Güney Kafkasya bölgesinde yer alan çok önemli bir ülkedir. Bunun en büyük nedeni özellikle son yıllarda Azerbaycan'da gözlemlenen ekonomik gelişmelerdir. Bu açıdan bakıldığında, AB Azerbaycan'a çok önemli ekonomik ve enerji ortağı olarak bakmaktadır. Azerbaycan, Birlik'e Rus enerji bağımlılığından çıkmak için alternatif sunmaktadır. Ancak demokrasi ve kurumların konsolidasyonuna değinildiği zaman AB'nin net bir tavır sergilediğini söylemek çokta doğru sayılmaz. Bu bize AB'nin Azerbaycan'ı daha çok enerji kaynaklarından yararlanabileceği ülke olarak gördüğünü söylemek olanağı tanımaktadır.

AB'nin Azerbaycan'a karşı madalyonun iki yüzü yaklaşımının daha derinlemesine gidersek, AB görüş açısından izlenen temel alanları anlamak zor değil. Bu alanlar, büyük bir bağlamda kurumların konsolidasyonu ve demokrasinin gelişimi gibi ülkenin iç durumuyla ilgilidir ve aynı zamanda da bölgesel işbirliği gibi dış ilişkilerdeki sorunlar ve ülkenin çeşitli uluslararası yükümlülükleri gibi sorumlulukları ile ilgilidir. AB'nin her hangi bir konuyla ilgili görüşünü çok iyi şekilde anlamak için ülkenin genel gelişimi ile ilgili AB komisyonu yıllık ilerleme raporlarını incelemek çok doğru olacaktır.

2006 yılında Azerbaycan'ın da dahil olduğu AKP strateji belgesinin yürürlüğe girmesinden sonra, AB'nin bakış açısından ülkeyle ilgili yıllık ilerleme raporları yayınlanmaya başlamıştır. Böylece, burada söz edilmesi gereken konu, Azerbaycan politikasının bazı ilgili alanları genellikle öneriler, eleştiriler ve ülkenin geliştirilmesi için deliller koyularak raporlarda sürekli olarak yer almasıdır. Örneğin raporların genel hatları aşağıdaki konuları kapsamaktadır: enerji ve ulaşım, dış ve güvenlik politikası üzerinde işbirliği, çatışma önleme ve kriz yönetimi, bölgesel işbirliğini güçlendirmek, demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlükleri ve DK sorununun çözümüne katkıda bulunmak; Yıllık ilerleme raporlarının bir parçası olarak makroekonomik gelişme, ticaret, sosyal reformlar, istihdam, basın ve medya, adalet işleri gibi diğer konular da dahildir.

AB bakış açısından ülkenin durumu yıldan yıla farklılık göstermektedir. Ancak 2010 yılından öncesi ve sonrası arasında açık bir fark vardır. Azerbaycan 2009 yılında, AKP'ye dahil olduktan sadece üç yıl sonra Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) tarafından sunulan 138 beyandan 56'sını yerine getirerek katılma hakkı kazandı.³¹³ Bu gösterici 2007 ve 2008 yıllarına kıyasla %50 az bir göstericiydi. AB ilerleme raporlarını gözden geçirmeğe devam ettiğimiz zaman, Azerbaycan'ın 2006 yılından 2009 yılına kadar BM organları ile işbirliğini takip ederek ve NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına katılarak önemli ilerlemeler kat ettiğini görebiliriz. 2009 yılında, AB ve Azerbaycan arasında iyi bir siyasi diyalogun olduğunun altını çizmek gerekir. Özellikle, 2009 yılı Temmuz ayında AB Dış İşleri Bakanlığı Troykası Azerbaycan'ı ziyaret etmesi ilişkiler açısından önemli bir ilerlemeydi. Bu dönemde Azerbaycan'la ilgili çok önemli bir konu AB tarafından desteklenmesi öngörülen Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın dahil olacağı Güney Kafkasya Entegre Sınır Yönetimi (GKESY) ileri sürüldü. Bu Projenin 2009 Ocak ayında başlatılması öngörülmekteydi, ancak Azerbaycan'ın bu projede yer almak istememesi doğrultusunda iptal oldu.

DK sorununun çözülmesi ile ilgili AB tarafının konuya ilişkin sürekli endişesi vardır. Burada şunu belirtmek gerekir ki DK sorununun çözülmesiyle ilgili 2008 yılından itibaren Rusya'da Azerbaycan ve Ermenistan arasında uzlaşma için önemli toplantılar yapılmasına rağmen sorunla ilgili AB bakış açısından ilk ilerleme raporlarından bu yana gözle görülür çok az fikir ortaya konulmuştur. AB konuyla ilgili olarak yıldan yıla yayımlanan rapordaki her iki tarafın sorunun çözülmesi için karşılıklı olarak çaba sarf etmesi gerektiğini ve sorun çözüldükten sonra müzakereler sonucunda her iki tarafında çıkarlarını gözetmek kaydıyla bir daha böyle bir sorunun ortaya çıkmaması için anlaşma imzalaması gerektiği tezini savunmaktadır. Girişimlerin 2009 yılında yoğun olmasına ve altıya yakın ikili görüşmelerin gerçekleştirilmesine ve AGİT

³¹³ EU Commission Annual Progress Report on Azerbaijan 2009, (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/documents/eu_azerbaijan/report_2009_en.pdf , 07 Mayıs 2016.

MG'nin artan yoğun çabalarına rağmen, Azerbaycan ve Ermenistan arasında DK sorunu hala çözüme kavuşmamıştır, kırılğan durum ve genel gerginliklerin devam etmesine karşın AB konuyla ilgili hala somut bir politik inisiyatif almadan sözlü beyan düzeyinde kalmaktadır.

AB bakış açısından Azerbaycan'da Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsüne katılım ve seçim yasası reformları ile ilgili sorunlar görülmektedir. İlk bakışta, yıllık raporlarda defalarca aynı cümlelerin formüle edildiğini görmemiz mümkündür: "Katılım yolunda hiçbir gelişme gerçekleşmemiştir". Seçim yasası konusuna değindiğimiz zaman, AB'nin Azerbaycan'da seçim çerçevesinin seçimlerin özgür ve demokratik üretilmesi açısından daha da iyileştirilmesi gerektiği görüşü sürekli varlığını sürdürmektedir.

2010 yılından sonra AB ilerleme raporu Azerbaycan'ın ODGP beyannamelerine uyum sorunu ile ilgili endişelerini ortaya koymuştur. 2014 yılı ilerleme raporunda AB'nin Azerbaycan'ın ODGP beyanlarına uyum için hiçbir ilerleme kat edememesi konusunda ciddi şekilde endişe duyduğu belirtilmektedir.³¹⁴ 2013 yılında Azerbaycan ODGP'nin 32 beyannamesinden sadece 7sini gerçekleştirebilmiştir. Yani bu, beyannamelerin sadece %22'sini kapsamaktadır. Bu gösterici 2012, 2011,2010 yıllarına oranla daha düşük bir göstericidir.

Bununla birlikte, diğer sorunlu konular da bugüne kadar AB komisyonun dikkatini çekmiştir. Her şeyden önce, 2014 yılı ilerleme raporunda Azerbaycan'ın Mayıs ve Kasım ayları arasında AK Bakanlar Komitesinin Başkanlığını yapmasına rağmen demokrasi ve insan haklarının önemli ölçüde kötüleştiğine işaret edilmiştir. Yine aynı raporda, yolsuzlukla mücadelede sınırlı bir ilerleme kat edilmesine rağmen AB tarafından Azerbaycan yolsuzluğun yüksek olduğu bir ülke olarak görülmektedir. AB Azerbaycan'da yüksek rütbeli kişilerin yolsuzluk yüzünden cezalandırılmasını istemektedir,

³¹⁴ EU Commission Annual Progress Report on Azerbaijan 2014, (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/enp/pdf/2015/azerbaijan-enp-report-2015_en.pdf , 07 Mayıs 2016.

ancak bu konuda hiçbir şey yapılmadığını açıkça görmektedir. Son olarak, 2010 yılından günümüze kadar özellikle yargı bağımsızlığıyla ilgili hiçbir somut gelişmenin olmadığı belirtilmiştir.

Bütün bu sorunlar Azerbaycan'ı AB'nin gözünde demokratik gelişmeye ve kurumların konsolidasyonuna ihtiyaç duyan, yolsuzluk ve insan haklarına karşı ses çıkarmayan, büyük zorlukları temsil eden bir ülke yapmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, yukarıda da bahsi geçen madalyonun iki yüzü ilişkisi açıkça olarak enerji, ticaret ve ulaştırma alanında işbirliği için büyük öncelik ve zemin sunmaktadır, yani madalyonun diğer yüzüne baktığımız zaman bütün bu sorunlara rağmen AB Azerbaycan'ı önemli bir ortak olarak görmektedir.

3.6.Günümüzde Avrupa Birliği Ve Azerbaycan arasındaki İlişkilerin Durumu

2009 yılı Aralık ayında Lizbon anlaşmasının yürürlüğe girmesi AB hayatında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu anlaşma sonucunda Dış İşleri Bakanlığı görevini gerçekleştiren Avrupa Dış Eylem Servisi oluşturuldu ve Azerbaycan da dahil olmakla beraber dünyanın dört bir yanına AB diplomatları gönderildi. 2009 yılında AB Doğu Ortaklığı girişimi ile AB ve Azerbaycan ilişkileri açısından önem arz eden bir politika başlatıldı. Doğu Ortaklığı Azerbaycan'a AB'nin stratejik hedeflerine yaklaşmak ve AB ile özellikle, ekonomi, enerji ve güvenlik alanında imtiyazlı ilişkilere sahip olma imkanı verdi. Özellikle, bu gelişmelerden sonra Azerbaycan AB ilişkilerinde yıllar geçtikçe daha önemli ilerlemeler gözlemlenmiştir. Bu ilerlemeler büyük ölçüde ekonomi ve enerji alanlarında dikkat çekmektedir. 13 Ocak 2011 tarihinde imzalanan GGK Ortak Deklarasyonu (GGKOD) Azerbaycan ve AB ilişkilerinin yakınlık derecesinin göstergesiydi.

Hazar bölgesindeki gaz arzı yollarının çeşitlendirilmesi Avrupa'ya enerji güvenliğinin sağlanmasını belirleyen faktörlerden biridir. Bu nedenle,

Azerbaycan'ın Şahdeniz sahasından çıkartılacak olan yaklaşık 1,2 trilyon metre küp doğalgaz rezervinin Avrupa'ya taşınmasını öngören GGK, Avrupa'nın enerjide Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak en önemli projelerden biri olarak görülmektedir.³¹⁵ Azerbaycan ve Hazar bölgesinin diğer ülkelerin enerji kaynaklarının taşınmasında Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum petrol ve doğalgaz boru hatlarının özel bir önemi hatırlatan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barosso tarafından imzalanan GGKOD'de aşağıdaki hususlar beyan etmişlerdir:

- Ortak hedef GGK'nun kurulması ve kısa sürede faaliyet göstermesidir;
- Şahdeniz 2 yatağı ve Azerbaycan'da diğer alanlarda mevcut gaz kaynaklarının hızlı tahsis işlemini ileri sürmek ve GGK'nin ortak tahsisi için gerekli olan tüm önlemleri almaya yatırımcıları teşvik etmek;
- Azerbaycan kaynaklarından doğal gaz taşınmasını sağlayarak, Avrupa pazarına Hazar bölgesinden bu koridorun oluşturulması ile aynı zamanda gaz dağıtım rotalarını çeşitlendirmek, doğrudan enerji ve ulaşım bağlantıları kurmak için AB ve Azerbaycan Cumhuriyeti ortak stratejik hedeflerini belirtmek;
- GGK Avrupa Enerji güvenliğinin artırılmasında bir basamaktır. Bu koridorun, gaz yataklarının kullanılması sırasında Azerbaycan topraklarındaki kaynakların yeterli alt yapı ve pazarlarının, yanı sıra ticari koşulların geliştirilebilme garantisini belirtmektedir;
- Bu stratejik koridor, Azerbaycan'ın doğal gaz üretimi ile karara bağlanılan bütün sözleşmeler için yeterli özel altyapı oluşturulmasına olanak tanımayı gerektirecektir. Böylece, AB'ye ve Doğu Güney Avrupa ülkelerine Azerbaycan'dan doğalgaz taşıma, pazarlama ve dağıtımını sağlamak için Komisyon ayrımcı olmayan, gerekli yasal ve düzenleyici ticari koşulların yaratılmasına yardımcı olmak için hazır olacaktır.³¹⁶

³¹⁵ Karagöl, Kaya, **a.y.** s. 13

³¹⁶ Joint Declaration on the Southern Gas Corridor, (Çevrimiçi)
[file:///C:/Users/ausubova/Downloads/2011_01_13_joint_declaration_southern_corridor%20\(2\)](file:///C:/Users/ausubova/Downloads/2011_01_13_joint_declaration_southern_corridor%20(2))

5 maddelik GGKOD'da yukarıdan anlaşıldığı üzere Avrupa'nın enerji arzında çeşitliliğin sağlanması için Hazar bölgesinin önemine vurgu yapılmış, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum petrol ve doğalgaz hattına değinerek Avrupa'ya akacak enerjinin nihai sağlayıcının Hazar Bölgesi olduğu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Şah Deniz I ve Şah Deniz II'den Avrupa'ya ulaşacak enerjinin iletimi Güney Gaz Koridoru ile yapılacaktır.

Enerji arz güvenliği sağlandığı zaman şu anda kanıtlanmış olan rezervlerin yanı sıra diğer rezervlerin de ortaya çıkacağı ve Azerbaycan'dan Avrupa'ya 50 Milyar metreküp miktarında gaz ihraç edileceği hesap edilmektedir.³¹⁷ Kanıtlanmamış rezervlere bakıldığında BP'nin hazırladığı rapora istinaden Avrupa ve Avrasya'daki kanıtlanmış rezervlerin %56'sına denk gelen 17,5 trilyon m3 doğal gaz bulunmaktadır.³¹⁸ AB'nin Rusya'nın en büyük şirketi olan Gazprom'un uyguladığı fiyat uygulamasından memnun olmaması, Rusya'yı güvenli enerji kaynağı olarak görmemesi ve Rusya'nın enerji kaynaklarını siyasi araç olarak kullanması AB'yi yeni bir çözüm arayışına sokmuştur. Bu çözüm arayışı sonucunda bazı AB'li politikacılar tarafından Azerbaycan'dan Avrupa'ya gidecek olan yıllık 10 metreküp doğalgazı çerez niteliğinde adlandırmalarına rağmen bu proje AB tarafından büyük destek görmektedir. Azerbaycan'ın AB'nin gaz ihtiyacının tamamını karşılayamayacağı doğrudur, ancak genişlemekte olan AB için Enerji Arz Güvenliği ve Enerji Arz Çeşitliliği çok önemlidir.

GGK Güney Kafkas Boru Hattını, TANAP ve TAP'ı kapsamaktadır. Her üç boru hattı Hazar bölgesinden Avrupa'ya doğalgaz taşınmasını hedeflemektedir. 26 Haziran 2012 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan anlaşma ile Azerbaycan gazını Türkiye'den geçerek Avrupa'ya taşımayı amaçlayan TANAP projesi GGK'nın en önemli projesidir.

[.pdf](#), 15 Mayıs 2016.

³¹⁷ Cemil Ertem, "Bir ekonomik ve siyasi düzenleyici olarak Güney Gaz Koridoru", (Çevrimiçi) http://www.hazar.org/UserFiles/Images/Makale_ve_Analizler/MAKALE_6.pdf, 18 Nisan 2016.

³¹⁸ Vahap Taştan, "Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği, Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama", (Çevrimiçi) [file:///C:/Users/ausubova/Downloads/Paper%20240%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/ausubova/Downloads/Paper%20240%20(2).pdf), s.8, 18 Nisan 2016.

“Bu projenin Azerbaycan’a sağladığı katkıların yanı sıra Şahdeniz 2 yatağından gelecek olan 16 metreküp doğalgazın yıllık 6 milyar metreküpünün Türkiye’de kalıp 10 milyar metreküpünün Avrupa’ya taşınmasının amaçlanması ile Türkiye’nin ve bu bağlamda transit ülke olacak Gürcistan’ın da bölgede önemini artırıyor. 17 Mart 2015 yılında Kars’ta Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Giorgi Margvelaşvili’nin himayelerinde temel atma töreni gerçekleşmiştir. Temel atma törenine AB Komisyonu Enerji Birliğinden Sorumlu Başkan Yardımcısı Maroš Šefovic’te katılmıştır. TANAP Projesi çerçevesinde gazın 2018 yılında Türkiye’ye, 2019 yılında da Avrupa’ya ulaşması beklenmektedir. 2020’de yıllık 16 milyar metreküp olacak kapasitenin, 2023’te 23 milyar metreküp, 2026’da ise 31 milyar metreküp seviyesine kadar ulaşması hedeflenmektedir.”³¹⁹

Türkiye de TANAP projesinin önemini vurgulamıştır. Türkiye, 14 Ocak 2014 tarihinde üstlenilen yükümlülüklerin zamanında yerine getirilebilmesi açısından proje kapsamında kamu kurum ve kuruluşları tarafından yapılacak uygulama ve işlemlerin hızlı bir şekilde tamamlanması, Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi’ne (BOTAŞ) ve TANAP Proje Şirketi olan SOCAR’a konuyla ilgili bütün kamu kurum ve kuruluşları tarafından gerekli katkı ve desteğin verilmesi, konusunda gereğinin yapılması için genelge yayınlamıştır.³²⁰ TANAP projesi GGK’nın kararlılıkla devam ettirilmesinin örneğidir. 12 Şubat 2015 yılında Bakü’de düzenlenen GGK danışma kurulu toplantısında ortak ülke ve şirketler, projenin gerçekleştirilmesinde kararlı olduklarına dair mutabakat zaptı imzaladı. Toplantıda aynı zamanda TANAP’ın 2018 yılında kullanıma verileceği bildirilmiştir. 29 Şubat 2016 tarihinde GGK Danışma Kurulunun 2. Bakanlar Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda bakan ve yetkililer ülkelerinin projedeki yükümlülüklerini teyit eden bildiri imzaladılar. Bununla projenin devamlılığını belirtmek istediler.³²¹

³¹⁹T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi Sayfası, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/trans-anadolu-dogal-gaz-boru-hatti-tanap-projesinin-temel-atma-toreni-gerceklesti.tr.mfa>, 20 Mayıs 2016.

³²⁰ Resmi Gazete, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/01/20140114-6.htm>, Çevrimci, 20 Mayıs 2016.

³²¹ TANAP Prpjesi Resmi Sayfası, (Çevrimiçi) <http://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/guney-gaz-koridoru-danisma-kurulu-2-bakanlar-toplantisi-29-subat-2016da-bakude-gerceklesti/>, 20 Mayıs 2016.

Güney Kafkas Boru Hattı projesinin temel atma töreni 2014 yılında gerçekleşmiştir. Güney Kafkas Boru Hattı TANAP'la birleşerek Türkiye'ye doğalgaz taşıyacaktır. Azerbaycan doğalgazını Türkiye'den Avrupa sınırına taşıyacak boru hattı ise TAP projesidir. İlham Aliyev önceliğin şu anda TANAP projesinde olduğunu bildirmiş ve TAP'la ilgili olarak herhangi bir engelin çıkmayacağını belirtmiştir.

GGK Avrupa'nın enerji arz güvenliğini temin etmek için yegane projedir. GGK'nın AB'ye sağladığı katkılarının yanı sıra Azerbaycan'a da sağladığı katkılardan söz etmek gerekiyor. Enerji arz güvenliğinin sağlanması için öncelikle bu projenin tatbik edileceği bölgelerde demokrasi, barış ve siyasi istikrarın sağlanması demektir. Azerbaycan'ın Avrupa pazarıyla bütünleşmesinin sadece ticari faydası olmayacaktır, aynı zamanda bölgede barışın, istikrarın sağlanmasına katkı sağlanacaktır. Azerbaycan'ın yeni enerji düzeninde en önemli politikası Avrupa Pazarında yer almaktır. Azerbaycan GGK ile talep arz güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Azerbaycan için GGK strateji öneme sahiptir.

Azerbaycan ve AB ilişkilerindeki güncel durumdan bahsederken mutlaka vize liberalleşmesi konusuna değinmek gerekmektedir. Vize liberalleşmesi AB bütünleşme sürecinde çok önemli yeri vardır. Vize liberalleşmesi ticari bütünleşmeyi hızlandıracak, Azerbaycan'ın Avrupa pazarına çıkışını kolaylaştıracak ve yeni ticaret ve yatırım olanaklarını teşvik edecektir. İnsanlar arasında iletişimi artıracak, çeşitli ülkeler arasında anlaşmazlıkları azaltacaktır. İnsanlar arasında iletişim bölgesel barış ve işbirliği için güçlü temelin oluşmasına hizmet etmektedir.

AB ile Azerbaycan arasında vize rejiminin sadeleştirilmesi için sınırların güvenliği ve yönetimin iyileştirmesi, göç süreçlerinin düzenlenmesi ve yeniden kabul edilme anlaşmalarının imzalanması esas şartlar olarak tasarlanmıştır.³²²

³²² Ələvsət Əliyev, *Avropa Birliyi ölkələri ilə Azərbaycan arasındakı viza rejiminin Gürcüstan, Ukrayna və Moldova ilə müqayisəli təhlili*, Azərbaycan Avrointeqrasiya Milli İctimai Komitəsi, Bakı-2011, s. 5.

Gündemde olan konu AB'nin Türkiye ve Gürcistan'a vize serbestliğinin uygulanmasıdır. Türkiye'ye vize serbestliğinin uygulanması tartışılır, ancak Gürcistan kesin olarak AB'ye vizesiz seyahat edebilmektedir. Aralık 2016'da AB ve Gürcistan, Gürcistan vatandaşlarının vizesiz seyahat etmelerini öngören anlaşmaya uzlaşmaya varmıştı. 2017 yılının Şubat ayında ise resmi olarak Gürcistan'a vize serbestliği uygulanmıştır. Ancak Azerbaycan için uzun süre Avrupa'ya vizesiz geçişin mümkün olmayacağı çok açıktır.

Bir şeyi belirtmek gerekmektedir ki günümüzde Azerbaycan ve AB ilişkileri 1990'lı yıllarla kıyaslamada çok fazla bir gelişme kat etmiştir. Ancak Azerbaycan'ın AB'ye canı gönülden bütünleşmede istekli olması kadar, AB Azerbaycan'la ilgili değildir. AB'nin Azerbaycan'la çıkar ilişkisi olmasaydı, yani Enerji arz güvenliği için Azerbaycan'a ihtiyaç duymasaydı ilişkilerinin şu anda gelişen ilişkilerinin yarısı kadar bile gelişmeyeceği kanaatindeyim. AB'nin Güney Kafkasya politikasını incelersek eğer bu bölgenin diğer iki ülkesi olan Gürcistan ve Ermenistan'dan Azerbaycan'la olduğu kadar çıkarları yoktur. Azerbaycan zengin rezervlere sahip olmasaydı eğer ilişkilerde gözle görülür bir ilerleme kat edilmezdi.

AB günümüzde, AB ve Azerbaycan ilişkileri için yeni bir yasal çerçeve oluşturma yollarını aramaktadır. Böyle bir anlaşma olanaklarını araştırmak için Başkan yardımcısı yüksek temsilcisi Mogherini 29 Şubat ve 1 Mart 2016 tarihlerinde Bakü'yü ziyaret etmiştir. Ancak, İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından yüksek temsilci başkan yardımcısına yazılan mektupta bu ziyaretin Azerbaycan'da sivil toplum, insan hakları savunucularına hükümetin sert yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştiğini bildirmiştir. Mogherini ziyareti sırasında GGK danışma konseyi toplantısına katılmış ve bunun Azerbaycan için AB değerlerinin ve insan haklarının desteklenmesi için önemli olduğunu vurgulamıştır. O aynı zamanda Azerbaycan ve AB arasında bazı konularda fikir ayrılığı olabileceğini bildirmiş, ancak ortak çıkarlar fikir ayrılıklarından daha öndedir.³²³

³²³ European Parliament, (Çevrimiçi) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=->

AB ile Azerbaycan arasında Şubat 2017 tarihinde daha bir önemli gelişme yaşandı. AB ve Azerbaycan 28 yıllık bir anlaşma olan OİA'nın güncellenmesi için müzakereye başlama konusunda anlaşmaya vardı. AB Konseyi Başkanı Donald Tusk AB açısından Azerbaycan'ın bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü desteklediği önemli bir ortak olduğunu belirtmiştir. AB Konseyi Başkanı Azerbaycan'ın Avrupa'nın enerji güvenliği ve enerji akışının çeşitliliği açısından önemli olduğunu vurgulamanın yanısıra GGK'nin son şeklini vermek konusunda ortak AB ve Azerbaycan arasında ortak taahhüdün olduğunu belirtmiştir. Bu konu iki taraf için de anahtar önceliğe sahiptir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin büyük bir potansiyele sahip olduğunu belirtmiş ve GGK'nin başarılı bir şekilde devam ettiğini söylemiştir. Bütün bu gelişmeler AB ve Azerbaycan arasında işbirliğinin günden güne ivme kazandığını göstermektedir.

3.6.1. Birlik ve Azerbaycan İlişkilerindeki Zorluklar

Azerbaycan politik partileri, gazetecileri, insan hakları aktivistleri AB'nin Azerbaycan'ın en önemli ortaklarından olduğunu düşünmektedirler. 1991 yılından itibaren ilk önce insani yardımlarla başlayan ilişkiler günümüzde karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde ikili ilişkilere çevrilmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen Azerbaycan ve AB ilişkilerinin daha da gelişmesini engelleyen zorluklar karşıya çıkmaktadır.

Öncelikle, bunu belirtmek gerekir ki, Ukrayna Rusya savaşı Azerbaycan'ın AB politikasına da etki etmiştir. Aslında Ukrayna Rusya savaşı AB'ye doğru ilerlemek isteyen post Sovyet ülkelerine gözdağı oldu diyebiliriz. Ukrayna'nın akıbetini gören Azerbaycan Rusya'nın gölgesini yine tepesinde hissetti. Hatta bazı Batı'lı politikacılar Enerji Arz Güvenliği için önem arz eden

GGK projesinin bile dondurulabileceğini söylemişlerdir.

Avrupa bakış açısından Azerbaycan'la ilişkilerdeki zorluklar aşağıdakilerdir:

- Azerbaycan Avrupa değerlerine ve ilkelerine uzak kalmakla, AB'den medeniyet anlamında daha da uzaklaştı. Bu değerlere uzak kalınması sonucu muhalefetin sisteme karşı tüm faaliyetini kısıtlamış, toplumla iletişimini engellemiştir. Bu potansiyel kriz ve toplumsal gerginlikleri daha da öngörülemeyen ve tehlikeli hale getirir. Hükümetin artan otoriter eğilimleri Azerbaycan ve AB arasındaki ilişkileri zorlaştırmaktadır. Bu halde Rusya çok kolaylıkla Azerbaycan üzerinde etkisini sürdürmeye devam edecektir. AB'nin insan hakları ve demokrasinin Azerbaycan'da geliştirilmesi konusunda uğursuzluğu ilişkilerin sadece teknik boyutta kalmasına neden olacaktır.

- AB Azerbaycan arasındaki diğer bir zorluk 2007-2008 yıllarında Rusya ve Ukrayna arasında meydana gelen petrol krizi zamanı Batı tarafından yürütülen politikaların etkinliği ve güven eksikliğidir. AB'nin Ukrayna krizi zamanı sergilediği yetersiz tutum Azerbaycan'ın AB'ye olan güvenini bir nevi sarsmış bulunmaktadır. Ukrayna Krizi Azerbaycan'ın dış politikadan izolasyonunu devam ettirmeye ve sadece belirli sektörlerle sınırlı olacak şekilde dış politikasını sürdürmeye devam etmektedir.

- Diğer bir sorun Azerbaycan'ın Rus baskısından çekinmesi sonucunda AB ile gelişen ilişkilerini dizginlemesidir. Yüksek ölçüde Rusya'nın politikası AB tarafından desteklenen GGK projesini engellemektir. Azerbaycan ve AB arasında yakınlıktan Rusya'nın açık aydın rahatsızlık duyduğu bellidir. Ukrayna olayları Rusya tarafından Azerbaycan'a bir gözdağı oldu. Azerbaycan Ukrayna krizinden sonra AB ile ilişkilerinde Rusya'nın gölgesini tepesinde hissetti.

- AB için diğer bir sorun Azerbaycan ve Ermenistan arasında DK sorununun her an büyüebilme riskidir. Sorunun her an yeniden alevlenmesi AB'nin Azerbaycan'da gerçekleştirmeyi planladığı enerji projelerinin

engellenmesi demektir. DK Savaşının yeniden başlaması mevcut işbirliğine engel teşkil edeceği gibi Rusya'nın Batı'ya karşı bölge üzerinde jeopolitik zaferini ilan etmesi demektir.³²⁴

Azerbaycan ve AB ilişkilerinin yeterli seviyede gelişmemesinin önemli nedenlerinden biri Azerbaycan'da mevcut olan insan hakları ve demokrasi konusundaki kısıtlamalardır. Azerbaycan'da İnsan Hakları son birkaç yıldır gittikçe daha da kötüleşmektedir. Sivil Toplum Kuruluşlarına yönelik baskı, gazetecilerin hapse atılması, insan hakları aktivistlerinin farklı suçlamalara maruz bırakılması ve faaliyetlerinin engellenmesi, bütün bunların yansın insan haklarının ciddi bir şekilde bozulması karşılaşılan sorunların başlıcalarıdır. 10 Eylül 2015 tarihli AP'nin yayınladığı yönergeye istinaden Azerbaycan'la ilgili olarak insan hakları ve demokrasi konusundaki eksiklikler sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden bazılarının tek tek değinmekte yarar vardır:³²⁵

- Araştırmacı Gazeteci Hatice İsmayılova İlham Aliyev'in ailesinin yurtdışında farklı ülkelerde sahip oldukları şirketler, bankadaki hesapları, illegal para transferleri mercek altına alınarak kamuoyuna ifşa edilmiştir. İsmayılova bu gelişmelerin ardından iktidar tarafından baskıya maruz kalmış, farklı suçlamalarla itham edilmiş ve son olarak 7,5 yıl hapis cezası istemi ile tutuklanmıştır. Baskıya maruz kalan bir diğer kesim de insan hakları savunucularıdır. Leyla ve Arif Yunus dolandırıcılık ve vergi kaçakçılığı suçundan 8 ve 8,5 yıl hapis cezası istemi ile yargılanmıştır. Tanınmış İnsan Hakları Aktivisti Rasul Ceferov ve İnsan Hakları Avukatı İntikam Aliyev benzer suçlamalarla mahkum edilmiştir. Çok sayıda diğer önemli Azerbaycanlı sivil toplum aktivistleri Anar Memmedli, Rauf Mirkadirov, Ömer Memmedov, Tofiq Yaqublu, İlgar Mammadov, Nicat Aliyev, Araz Guliyev, Parviz Hashimli, Seymur Hezi, Hilal Memmedov ve Taleh Khasmammadov ve dahil olmak üzere tutuklanmış ve onlardan bazılarının sağlık durumları hapisanede

³²⁴ Azerbaijan – a growing problem for the West, (Çevrimiçi) <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2014-09-15/azerbaijan-a-growing-problem-west>, 12 Kasım 2016.

³²⁵European Parliament, (Çevrimiçi) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2015-0316+0+DOC+PDF+V0//EN>, 11 Haziran.2016.

kötüleştirmiştir.

- Leyla Yunus ve Rasul Cafarov tutuklanmadan önce 2012 yılında AK tarafından da kabul edilmiş 100'e yakın siyasi tutuklu olarak nitelendirilen Azerbaycan İnsan Hakları Savunucularının listesini paylaşmıştır.

- Gazeteci, toplumun muhalif kesimlerine, muhalif aydınlara yönelik asılsız suçlamalar, iftiralar, aile fertlerine yönelik aynı şekilde baskı ve sindirme girişimleriyle birlikte, farklı hapis cezalarına çarpıtılmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu şekilde tutuklanan muhalif gazeteci Meydan TV Genel Yayın Yönetmeni Emin Millidir.

- Birçok gazeteci ve sivil toplum aktivistleri çeşitli davalarla karşı karşıya kalmıştır. İnsan Hakları Aktivistlerine yönelik seyahat kısıtlamaları ve hareket özgürlüğü yasaklamaları gözlemlenmiştir. Birçok aktivistin banka hesapları donduruldu ve kendi fonları bloke edildi.

- 2006 yılından bu yana halk tarafından merkezde gösteri yapılması yasaklandı. İzinsiz yapılan barışçıl gösteri katılımcıları uzun süreli gözaltına alındılar.

- Gazeteci Rasim Aliyev sosyal medya aracılığıyla Cumhurbaşkanı Aliyev'e yaptığı eleştirilerden sonra sürekli tehdit edilmiş, ciddi bir şekilde dövüldükten sonra Bakü'de bir hastanede dünyasını değiştirmiştir.

- Azerbaycan'da bağımsız sivil toplum grupları ve aktivistleri finanse etmek konusunda ciddi sınırlamalar karşılaşmaya devam etmesi nedeniyle 2014 yılında AB STK olan hibe dağıtımını gerçekleştiremedi. Birçok AB garantörleri ya ülkeden kaçtı ve ya faaliyetini dayandırdı.

- 4 Temmuz 2015 tarihinde Azerbaycan yetkililerinin kararının ardından Azerbaycan Hükümeti ile AGİT arasındaki Mutabakat sonlandırmak için AGİT'in Bakü'deki ofisini kapattırdı.

- Kasım 2015'te Azerbaycan Parlamento seçimleri için AP'nin özgür ve

adil seçimlerin gerçekleşmesi adına Seçim Gözlem Misyonunu gönderme isteğini Azerbaycan reddetti.

Azerbaycan Doğu Ortaklığının kurucu üyelerinden biridir. AB ve Doğu Ortaklığı liderleri Doğu Ortaklığının topluluk ve özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere ve hukukun üstünlüğüne saygı ilkelerine dayalı olduğunu doğrulamıştır. Azerbaycan AB ile ortaklığını derinleştirmek istediğini arzuladığını belirtmiştir.

Enerji sektöründe Azerbaycan AB için çok önemli iş ortağı sayılırken ve Azerbaycan AB'nin başlıca ticari ortaklarından biri olma potansiyeline sahip iken bu denli sorunların Azerbaycan'da mevcut olması AB ve Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi açısından çok ciddi bir sorundur. AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkileri daha da derinleştirmek ve istenilen seviyeye getirmek için her iki tarafın da üzerine düşen çok önemli vazifeler vardır. Azerbaycan kendi açıklarını düzeltmek için çaba göstermeli, AB ise Azerbaycan ile ilişkilerini sadece çıkar politikası üzerinden devam ettirmek yerine daha derin politika izlemeyi sürdürmelidir.

Değerlendirme

Haydar Aliyev'in Azerbaycan dış politikasının merkezine oturttuğu denge politikası İlham Aliyev'in 2003 yılında iktidara gelmesi ile de devam etmiştir. Haydar Aliyev döneminde temeli atılan, kavramsal ve kurumsal altyapıyı kurmayı başaran, dış politikayı dengeye oturtan alternatif ilişkiler ağı İlham Aliyev siyasetinin merkezine yerleştirilmiştir.

Avrupa ve Avrupa kurumları ile stratejik işbirliğini geliştirmek İlham Aliyev'in dış politika önceliklerinden biri olmuştur. Dikkat çeken en önemli husus Azerbaycan'ın dış politikasının ayrı ayrı dönemlerinde Avrupa ile işbirliğinin her zaman çok büyük önem arz etmesidir.

AB'nin güçlü komşu devletlere sahip olma isteği Azerbaycan'ı da AKP çerçevesinde ele almasının en büyük nedenlerinden biri olmuştur. OİA ile resmi temeli oturtulan AB ve Azerbaycan ilişkileri 2004 yılında Azerbaycan'ın AKP'ye katılması ile ilişkilerini bir adım daha ilerletmiştir. AB ve Azerbaycan arasında ilişkilerin stratejik hedeflerini kapsayan bu politik belgede işbirliğin yeni öncelikleri belirlenmiştir. Bu öncelikler her ülkenin ihtiyaç ve istekleri göz önüne alınarak ve o ülkenin Eylem Planı oluşturularak belirlenmektedir. DK sorununun çözülmesi, demokratik reform, insan hak ve özgürlükleri, yargı bağımsızlığının artırılması, sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik etmek, yolsuzlukla mücadele gibi öncelikler AKP çerçevesinde Azerbaycan için öncelikler olarak belirlenmiştir. AKP programı ile Azerbaycan Eylem Planında belirlenen hedefler doğrultusunda çalışmalar eksiklikler barındırsa da doğal gaz ve petrol üretimi ve taşınması, enerji ve ulaşım, eğitim alanlarında önemli sayılabilecek birçok adım atıldığını söylemek mümkündür.

Güney Kafkasya bölgesinde oluşan istikrarsızlık ve savaş AB'yi doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Bunun çok açıkca farkında olan AB kendi güvenliğine tehdit oluşturan bölgelerde siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı gidermek için 2009 yılında Doğu Ortaklığı Programını ileri sürmüştür. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları ve özgürlüklerin güvencesi, piyasa ekonomisinin geliştirilmesi gibi ortak değerlere dayanan Doğu Ortaklığı programı AKP kapsamında ortak girişim programıdır. AB, Doğu Ortaklığı ile komşu ülkeler ile işbirliğinin derinleşmesi ve Doğu'ya doğru nüfuzunun artması politikası yürütmektedir. Ancak Doğu Ortaklığı programı Rusya tarafından pek olumlu karşılanmamıştır. Rusya'nın Doğu Ortaklığı programına olumsuz yaklaşması, Azerbaycan'ın Rusya tehdidini sürekli üzerinde hissetmesi bu ortaklığın geliştirilmesinde en büyük sorunun Rusya olduğunu göstermektedir.

Hiç tartışmasız belirtebiliriz ki Azerbaycan ve AB ilişkilerinin temelinde enerji faktörü durmaktadır. Azerbaycan AB'nin en önemli petrol ve doğal gaz

ortaklarından biri olmayı başarmıştır. 2000'li yıllarda alternatif enerji kaynakları arayışında olan AB, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının Birlik için enerji güvenliği açısından stratejik öneme sahip olduğunun farkına varmıştır. 2006 yılında AB ve Azerbaycan arasında enerji alanında stratejik işbirliğine dair anlaşma memorandumunu imzalanmıştır. AB ve Azerbaycan arasında enerji diyalogunun genişletilmesi yönünde yeni olanaklar sunan bu memorandumun amacı AB'nin enerji ihtiyacının çeşitlendirilmesi ve güvenliği, Azerbaycan enerji altyapısının gelişimi ve modernleştirilmesi, enerji tüketimin faydalı bir şekilde kullanılmasıdır. AB açısından Azerbaycan enerjisinin önemi onların Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis Erzurum gibi petrol ve doğal gaz boru hatları, NABUCCO, TANAP, GGK, INOGATE gibi projeler çerçevesinde işbirliği yapmalarına olanak tanımıştır.

NABUCCO projesi Türkiye üzerinden AB'nin enerji arz güvenliğini sağlamak amacıyla tasarlanmış bir proje olarak görülmektedir. Ancak Rusya tarafından Güney Akım Projesinin ortaya atılması ve Azerbaycan- Rusya, Rusya-Türkiye arasında doğal gaz anlaşmalarının imzalanması NABUCCO projesiyle Türkiye üzerinden Azerbaycan gazının Avrupa'ya taşınması girişimlerini zayıflatmıştır. Bu durumda Avrupa'nın enerji arz güvenliğini temin etmek için bir başka enerji boru hattı projesi olan TANAP hattı teklifi öne sürülmüştür.

Genel olarak, İlham Aliyev dönemini değerlendirirken Azerbaycan ve AB ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşandığını belirtmek mümkündür. Yukarıda adı geçen birçok yeni anlaşmalar ve projelere bu dönemde imza atılmıştır. Haydar Aliyev döneminde temeli atılan projeler İlham Aliyev döneminde geniş bir ivme kazanmıştır. İlham Aliyev'in dış politikasında da AB önemli bir yere sahip olmuştur. Çıkarlar üstünde yürüyen ilişkilerin geliştirilmesinde her iki taraf istekli olmuştur. Ancak bu dönemde de birçok zorluk ve eksikliklerle karşı karşıya kalınmıştır. AB Azerbaycan'da mevcut olan demokrasi eksikliğinden sürekli tedirgin olmuş, demokrasinin güçlendirilmesi için çaba sarf etmiş ama ne yazık ki herhangi bir ilerleme kat

edilmemiştir. Azerbaycan açısından da Gürcistan'la Rusya arasında yaşanan krizden sonra Rusya'nın gölgesini yine üstünde hissetmesi AB'ye karşı ihtiyatlı bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Günümüzde de ilişkiler artan hızla devam etmekte ve her iki taraf birbirilerini önemli bir ortak olarak görmektedirler.

SONUÇ

Sovyetlerin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitimiyle ortaya çıkan değişikliklerle beraber AB sınırlarını genişletme politikasına hız vermiştir. Komşuluk politikaları çerçevesinde AB'nin ilişkilerini geliştirme politikasının merkezinde yer alan bölgelerden biri de jeostratejik konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları sebebiyle Güney Kafkasya bölgesi olmuştur. Başlangıçta AB için özel bir konuma sahip olmadığı görülen bölgenin daha sonra taşıdığı enerji potansiyeli dolayısıyla önemi giderek artmıştır. Demokratik değerlerin benimsenmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş konularında bölge ülkelerine farklı programlarla teknik ve mali yardımlar sağlanmış, uygulanan reform hareketlerine destek verilmiştir. Ayrıca AB'nin bölgeye artan ilgisinin bir diğer nedeni bölgeyi Rus nüfuz dairesinin siyasi ve ekonomik etkisinden çıkarmak olarak da gösterilmektedir. Çalışmada vurgulandığı üzere bölgenin enerji kaynakları konusunda en zengin ülkesi olan Azerbaycan ile AB arasındaki ilişkilerin özel bir önem arz ettiği görülmektedir.

Bağımsızlığın hemen ardından Azerbaycan dış politikasının merkezinde yer alan Avrupa coğrafyası ile bütünleşme stratejisi hem Elçibey iktidarının hem de Haydar Aliyev iktidarının ana hedeflerinden biri olmuştur. Hem milliyetçi tonu ağırlıklı bir dış politika stratejisi izleyen Elçibey, hem de Batı ile Rusya arasında daha dengeli bir dış politika izleyen Aliyev, Ermenistan devleti ile yapılan savaşlarda başta AB olmak üzere AK, AGİT gibi kurumların sorunun çözümünde aktif rol üstlenmesini istemişlerdir.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış politikasının en önemli gündem maddesi Ermenistan ile yapılan savaş ve DK meselesi olmuştur. Savaşın ağır şartları ve iç ekonomik sıkıntıların yaşandığı bağımsızlığın ilk yıllarında AB ile ilişkilerin temeli atılmıştır. AB, 31 Aralık 1991 senesinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımış, 1992 senesinde aralarında diplomatik ilişkiler kurulmuştur.

AB'nin ilk yıllarda Azerbaycan'a yönelik uyguladığı bağımsızlığının güçlendirilmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine destek politikası teknik ve mali yardım programlarıyla devam etmiştir. Bu programlar içerisinde TACIS, Azerbaycan ve AB arasında ilk ve en önemli araç olarak gözükmektedir. TACIS programının üç ana hedefi belirlenmiştir. Bunlardan ilki serbest piyasa ekonomisi ve demokratik siyasal sistemin oluşum sürecine yardım etmek, ikincisi AB ve BDT arasında işbirliğini ve ikili ilişkileri geliştirmek, üçüncü hedef olarak da program kapsamında yer alan eski Sovyet ülkelerinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlamaktır. AB, TACIS programı kapsamında uygun teknik ve uzman yardımı aracılığıyla Azerbaycan'da gerçekleştirilen ekonomik reformları desteklemiştir. Ayrıca, söz konusu mali yardım, Yoksulluğun Azaltılması Ulusal Programının uygulanmasında da kullanılmıştır. Bu alanda Azerbaycan, idari yapıların reforme edilmesi, ekonomik kalkınma, yatırım ortamının oluşturulması, çevre koruma alanında birçok reformlar gerçekleştirmiştir. TACIS programı ile AB'nin siyasi hedeflerinin Kafkasya'da Batı'nın etki alanını güçlendirmek ve Batı'yla iyi ilişkiler içerisinde olan hükümetleri desteklemek, ülkenin gelişmesini ve modernleşmesini sağlayarak kendi enerji güvenliğini garanti altına almak olduğunu söylemek mümkündür. 1990'lı yıllar Azerbaycan-AB ilişkilerinin finansal yardım yönünde şekillenmesinin birçok nedenlerine değinmek mümkündür. Bu nedenlere bağımsızlığın ilk yıllarında Karabağ'da savaş durumundan kaynaklanan ekonomik sıkıntıların yaşanması, savaş nedeniyle yüzbinlerce insanın mülteci durumuna düşmesi, Azerbaycan iç politikasında politik ve ekonomik açıdan istikrarsız bir görüntünün hakim olması gibi örnekleri göstermek mümkündür.

Azerbaycan'la ilişkilerini ilk başlarda sadece finansal yardım ekseninde geliştirme düşüncesinde olan AB'nin tutumu yavaş yavaş değişmiştir. Bunun en önemli nedeni AB enerji güvenliği meselesidir. Rus doğalgazına büyük oranda bağımlı olan AB, alternatif enerji kaynaklarından yararlanmada Azerbaycan rezervlerini Avrupa'ya aktarımda merkezi konuma yerleştirmiştir. Böylelikle, Rus doğalgazına bağımlılığı kısmi olarak azaltmayı hedeflemiştir.

AB siyasi ve ekonomik olarak genişledikçe enerjiye olan ihtiyacının daha da arttığına farkına varmıştır. Bunun için enerji alanında alternatifler aramaya başlamıştır. Kafkas bölgesi özellikle Azerbaycan, AB'ye çok önemli enerji ortağı olma fırsatı vermiştir. Alternatif enerji pazarı bulmayı amaçlayan AB, Azerbaycan ile çeşitli programlar çerçevesinde işbirliği yapmakta istekli taraf olmuştur. TACIS kapsamında iki önemli projeye imza atılmıştır. Bu programlar INOGATE ve TRACECA programıdır.

TRACECA programı AB ve Azerbaycan ilişkileri çerçevesinde önemli projelerden biri olarak görülmektedir. TRACECA projesi Azerbaycan ile 25 teknik ve 11 yatırım projesinin uygulanmasını desteklemeyi planlamıştır. Ayrıca, 1991 yılında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve AB'nin ekonomik ve siyasi desteği ile Mayıs 1993 tarihinde AB'nin Brüksel'de yapılan toplantısında kabul edilen TRACECA programı İpek Yolu'nun restorasyonu yönünde atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Kafkasya'dan geçmekle Avrupa'yı Merkezi Asya'ya ve koridor boyu yerleşen bütün ülkelerle birleştiren Doğu-Batı ulaşım koridorunun kurulması için teknik ve finansal yardımı göstermek TRACECA programının temel amacıdır. AB'nin bu veya benzeri programlarının Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasında olumlu etkilerinin olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

AB tarafından geliştirilen başka bir ticari proje olan INOGATE programı, Hazar Denizi havzasında bulunan doğalgaz ve petrolün işletilmesi konusunda etkinliğin artırılması için yapılan girişimlerden biridir. INOGATE, yeni Sovyet sonrası bağımsız ülkelere, aynı zamanda Azerbaycan'a büyük kapsamlı ticari projelerin gerçekleştirilmesi için yeni perspektifler sunmuş, ayrıca daha fazla enerji stoklarının bulunması için gerekli mali ve teknolojik desteğin verilmesi bu program çerçevesinde taraflı ülkelere vaat edilmiştir.

AB-Azerbaycan ilişkilerinin hukuki altyapısının oluşturulması amacıyla 1996 yılında AB- Azerbaycan arasında OİA imzalanmış ve 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmayla birlikte Azerbaycan-AB ilişkilerinin hukuki altyapısı oluşturulmuştur. OİA, Azerbaycan'da siyasi, ekonomik,

kültürel, hukuki ve sosyal alanlarında karşılıklı ilişkilerin gelişimine katkı sağlamış ve bu çerçevede yapılması gereken reform girişimlerine olumlu etki göstermiştir. Ancak bu hukuki çerçevenin pratiğe dönüştürülmesi konusunda ciddi sıkıntılar olduğu, özellikle demokratik siyasal sistemin sağlaştırılmasından hukuk düzeninin tesis edilmesine kadar birçok alanda yapılması zorunlu olan reformlarda sorunlar yaşandığı görülmüştür. Genel olarak, bu anlaşma AB–Azerbaycan ilişkilerinin çerçevesini hazırlayan bir metin olarak tanımlanabilir.

2004 yılında Azerbaycan'ın AKP'ye katılması ile ikili ilişkiler yeni bir boyut almıştır. Bütünleşmenin sağlanması ve gelişmesi, uyum süreci politikalarının uygulanması, ekonomik ve kurumsal reform, demokrasi, insan hakları gibi ortak değerlerin güvence altına alınmasını gerçekleştirmeyi amaçlayan AKP kapsamında Azerbaycan'da demokrasinin güçlendirilmesi, ekonomik kalkınmayı desteklemek, AB ve Azerbaycan arasında farklı alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Azerbaycan, AKP programı sayesinde demokrasi ve insan hakları konusunda ilerleme kat etmese de ekonomisini kalkındırmayı başarmıştır.

Azerbaycan ve AB ilişkilerinde bir diğer önemli program Doğu Ortaklığı Programıdır. Doğu Ortaklığı, AKP kapsamında ortak bir girişim programıdır. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve özgürlüklerine saygı, piyasa ekonomisinin geliştirilmesi gibi ortak değerlere dayanan Doğu Ortaklığının hedeflediği 4 temel amaç vardır. Bunlar ekonomik ve siyasi bütünleşme, güvenlik ve her alanda güçlendirilmiş işbirliğidir. AB-Doğu Ortaklığı politikası kapsamında öncelikli ana hedef her iki taraf açısından enerji güvenliği meselesidir. Avrupa'nın alternatif enerji kaynakları arayışı bilinen bir gerçektir ve Azerbaycan AB'ye bu anlamda muazzam bir fırsat sunmaktadır.

AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin en önemli boyutunu enerji ortaklığı oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal zenginlikler AB'nin hayati öneme sahip enerji alternatiflerinden biridir. Enerji ortaklığı

meselesi ikili ilişkilerin bel kemiğini oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynaklarını Avrupa pazarına çıkarmak konusunda AB'ye duyduğu ihtiyaç ve AB'nin enerji ihtiyaçlarını karşılamak konusunda Azerbaycan'a olan ilgisi ikili ilişkileri stratejik bir boyuta taşımıştır. İlişkilerde karşılıklı bağımlılık ilkesinin geçerli olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Azerbaycan açısından eşit bir bağımlılık söz konusu olmasa da tarafların mutlak kazanç kavramıyla hareket ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca AB'nin Güney Kafkasya bölgesine yönelik dış politikasında Rusya faktörü de önemli bir yer edinmektedir. Bölgeyi Rus etkisi alanından çıkarmak ve Avrupa kıtasıyla ekonomik olarak bütünleştirmek AB'nin öncelikli dış politika amaçlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

İkili ilişkilerin siyasi boyutu tez boyunca da vurgulandığı gibi ekonomik ilişkilerin gölgesinde kalmaktadır. Uluslararası standartlar çerçevesinde serbest ve adil seçimlerin yapılamaması, demokrasi ve insan hakları konusunda sıkıntılar, bağımsız ve adil yargı düzeninin oluşturulamaması, basın ve medya özgürlüğü gibi konularda AB tarafından talep edilen reformların yapılması konusunda ciddi eksiklikler görülmektedir. Bütün bu eksikliklerin AB tarafından herhangi bir siyasi yaptırıma maruz bırakılmaması ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkiler üzerindeki etkisini göstermektedir. Ancak AB'nin siyasi etkisi de gözlemlenmektedir. Azerbaycan'ın AB'den uzaklaşması onu tam anlamıyla Rusya'nın etki alanına girmesine neden olabilir, Rus nüfuz dairesinde varlığını sürdürme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirdi.

Genel olarak, AB ile ilişkiler Azerbaycan açısından son derece stratejik önem arz etmektedir. Çünkü AB ile artan ekonomik işbirliği sayesinde, Azerbaycan kendi doğal kaynaklarını son derece verimli kullanmış ve Avrupa pazarına ulaşımında ciddi avantajlar elde etmiştir. Azerbaycan'ın AB ile siyasi işbirliği sürecine girmesi, ülkenin içe kapalı ve tamamen Rus nüfuz dairesinde varlığını sürdürme tehlikesiyle karşı karşıya kalma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Azerbaycan, AB ile ekonomik ve siyasi bütünleşme sayesinde hem doğal kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmakta, hem de AB

ile siyasi işbirliğini devam ettirebilmektedir. Sonuç olarak baktığımızda AB-Azerbaycan ilişkilerinin temelini ekonomik ilişkiler oluşturmaktadır. Zengin doğal kaynakları olan Azerbaycan, AB için her şeyden önce bir pazardır. Azerbaycan tarafı da karşılıklı ilişkilerde önceliği siyasi işbirliğinden çok ticari ilişkilere vermektedir. Siyasi etkinin ekonomik etkinin gölgesinde kaldığı açık bir şekilde görülmektedir. Çünkü AB'nin temel referans kaynakları olan demokrasi, insan hakları, şeffaf seçimler gibi konularda Azerbaycan'da birçok sorun olmasına rağmen AB'nin sessiz tutumu ve AB'nin Azerbaycan'da siyasi istikrarı temel alan politikası bu sonuca varmanın en önemli nedenleridir.

Sonuç olarak, AB-Azerbaycan ilişkileri bağımsızlık sonrası inişli çıkışlı serüvenlerle günümüze kadar gelmiştir. Tez boyunca bu ilişkilerde üzerinde durulan en temel sav ikili ilişkilerde belirleyici faktörün enerji güvenliği meselesi olduğu gerçeğidir. Ekonomik endeksli çıkar ilişkileri, tarafları birbirlerine yakınlaştırmış ve stratejik bir ortaklığa dönüştürmüştür. Bu stratejik ortaklığın AB için önemi alternatif enerji ihtiyacını karşılamak ve enerji güvenliğini güvence altına almaktır. Ayrıca, Azerbaycan başta olmakla beraber Güney Kafkasya'daki diğer iki devleti Rus etki alanından çıkarmakla, Batı'ya siyasi ve ekonomik bütünleşmesini gerçekleştirmek hedefi AB'nin öncelikli stratejik hedefleri arasındadır.

Genel olarak, AB'nin Azerbaycan üzerinde ekonomik bütünleşme sürecinde, siyasi sitem yargı bağımsızlığı konusunda ve de DK sorunu ile ilgili Azerbaycan'a kısmen de olsa olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. AB'nin özellikle, Azerbaycan ekonomisinin kalkınmasında ve gelişiminde Azerbaycan'a pozitif etkilerinin olduğu açıktır. Demokrasi, insan hakları ve özgürlükleri ile ilgili konularda ise yukarıda belirtildiği gibi ciddi bir pozitif etkiden bahsetmek mümkün değildir.

AB-Azerbaycan ilişkileri sorunların, zorlukların, sıkıntıların mevcut olmasına rağmen 1990'lı yıllardan günümüze kadar gittikçe genişleyen ve derinleşen bir çerçeveye oturmuştur. Bir yandan AB'nin Azerbaycan'a olumlu etkilerini görmemizin yanı sıra diğer yandan AB, Azerbaycan'ın bölgede olan

önemini kavramış bulunmaktadır. Bu da Azerbaycan-AB ilişkilerinin yıldan yıla gelişeceğinin göstergisidir. Çünkü her iki tarafın ilişkilerin derinleşmesi ve geliştirilmesi konusunda çıkarları örtüşmektedir.

KAYNAKÇA

Abdullayev, Elşad: **Dağlıq Qarabağ Beynelxalq Hüquq Müstevisinde,** Tehsil yayınları, Bakü, 2004

Acar, D.Şefika - “Kafkasya’nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Çemrek, Murat: Karabağ Özerk Bölgesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 8, Kış 2005.

Acar, Demet Şefika: “Kafdağı’nın Ardında Saklı Kalan Komşuluk: Avrupa Birliği Ve Güney Kafkasya”, **Karadeniz Araştırmaları**, 2009, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz 2009.

Ağaverdiyeva, Suraxanım: “Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti və ölkənin Avropa məkanına inteqrasiyası”, Azərbaycanın Avropa Yolu Genclerin Gözü ile, **Qanun Neşriyatı**, 2013.

Alkan, Haluk: **Azərbaycan Paradoksu: Çapraz Baskılar Altında Azərbaycan’da Siyasal Sistem Ve Dış Politika**, Usak yayınları, Ankara, 2010.

Aliyev, İlham: **İlham Aliyev: İnkişaf Meqsedimizdir**, Avqust 2005- Sentyabr 2005, on ikinci kitab, Azərneşr, Bakü, 2013.

Alieva, Leila-Kobzova Jana: “The EU and Azerbaijan: Beyond Oil”, European Council on Foreign Relations, **Policy Memo**, May, 2012.

- Aras,
Osman Nuri: Osman Nuri ARAS, Bilal Dedeyev, Reha Yılmaz, Vefaddin İBAYEV, “Karabağ Savaşı: Siyasi, Hukuki, Ekonomik Analiz”, **Kafkas Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları**, Bakü 2008.
- Aslanlı,
Araz: “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, 7. Cilt, Sayı 1, İlkbahar 2001.
- Avrasya'nın
Enerji Köprüsü: Avrasya'nın Enerji Köprüsü; Güney Gaz Koridoru, (Çevrimiçi), http://www.socar.com.tr/img/uploads/kurumsal_yayinlar/dosya-8.pdf, 07 Haziran 2017.
- Avrupa
Komisyonu: “Birgə İşçi Sənəd Azərbaycanca Avropa Qonşuluq Siyasətinin həyata keçirilməsi 2014-cü il ərzində əldə edilən tərəqqi və fəaliyyət ilə bağlı tövsiyələr”, Brüssel, 25.3.2015 SWD(2015) 64 yekun, (Çevrimçi) http://eeas.europa.eu/archives/delegations/azerbaijan/documents/press_releases/2015/consultation_paper_towards_new_enp_policy_az.pdf, 12 Kasım 2016.
- Avrupa
Komisyonu
Resmi Sayfası: “The Eastern Partnership-The European Union And Eastern Europe”, (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/eastern/docs/ea_p_vilnius_ppt_201113_en.pdf, 12 Kasım 2016.

- Azərbaycan
Cumhuriyet
Kütüphanesi: **Azərbaycan Cumhuriyeti 1991-2001**, Yeni
Yayınlar Evi, Bakü, 2001.
- Azərbaycan
Milli
Ensiklopediyası: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, Bakü, 2010.
- Azərbaycan
Cumhuriyyətinin
İşlər İdaresinin
Cumhuriyet
Kütüphanesi: “Dağlık Karabağ Sorunu Uluslararası
Kurumların Tartışmasında”, (Çevrimiçi)
<http://files.preslib.az/site/karabakh/gl2.pdf>, 20
Mart 2014.
- Azərbaycan
Respublikası
Prezident
Kitabxanası: “Azərbaycan Beynəlxalq Alemde”, Çevrimiçi,
<http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl9.pdf>
21 Mayıs 2015.
- Azərbaycan
Respublikası
İqtisadi Nazirliyi
Resmi Sitesi: “Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı
ilə əlaqələrinin hüquqi çərçivəsi”,
http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1038&Itemid=183&lang=az#, 15 Mayıs 2015.
- Azərbaycan Dış
İşleri Bakanlığı: “Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı
ile Münasibetleri”,
<http://mfa.gov.az/?options=content&id=566>,
23 Nisan 2015.

- Azerbaycan Respublikası Qanunvericiliyi: “Legislation of the Republic of Azerbaijan”, (Çevrimiçi) <http://www.csc.gov.az/aze/downloads/Glossary/GlossaryLegal.pdf>, 15 Mayıs 2015.
- Azerbaijan – a growing problem for the West: (Çevrimiçi) <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2014-09-15/azerbaijan-a-growing-problem-west>, 12 Kasım 2016.
- Azerbaijan Country Strategy Paper 2007-2013: “European Neighbourhood And Partnership Instrument”, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/country/enp_i_csp_azerbaijan_en.pdf , 13 Kasım 2016.
- Aydın, Ülviye: “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 10, Sayı. 40, 2014.
- Babaoğlu, Hikmet: **Azerbaycan Respublikasının Müasir Dünya Siyasetinde Yeri Ve Rolü**, Milli Kitabxana, Bakü, 2009.
- Baklacı, Pınar: “Enerji Şartı Antlaşması”, **İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2006

- Bayramov, Şahin: “Avropa İttifaqının genişlənməsi və Avropa Qonşuluq Siyasəti: müqayisəli təhlil və qiymətləndirmə”, UOT 339.9, Azərbaycanın Vergi Xəbərləri, 3/2011, Bakü, 2011.
- Burchill, Scott: “Uluslararası İlişkiler Teorileri”, Küre Yayınları, İstanbul, 2013,
- Bütöv Azərbaycan Birliyi: “Elçibey bir il (1992-1993)”, y.y. Bakı, Ağustos, 2010.
- Cabbarlı, Hatem-Abdullayeva, Vusale: “Azərbaycan Dış Politikası'nın Temel Özellikleri (1991-2009)”, **21. Yüzyıl Dergisi**, y.y. 2009.
- Cafersoy, Nazim: “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azərbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, **Avrasya Dosyası**, cilt:7, Sayı-1, 2001, s.286-318
- Carlsnaes, Walter: Thomas Risse, Beth A. Simmons, **Handbook of International Relations**, SAGE Publications, London, 2002, s.337.
- Commission of the European Communities: “TACIS (Technical Assistance Programme to the former republics of the Soviet Union) Annual Report From The Commission- 1991-1992”, **COM(93) 362 final**, Brussels, 28 July 1993, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/5630/1/5630.pdf>, 15 Şubat 2016.

Commission of the European Communities: “Report from the Comission TACIS”, **1993 annual report**, Brussels, 23.03.1995 COM(95) 57 final, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/4782/1/4782.pdf> s. 3, 15 Şubat 2016.

Commission of the European Communities: “Tacis Annual Report 1998”, Brussels, **23.07.1999 COM(1999) 380 final**, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/6078/1/6078.pdf>, 26 Şubat 2016.

Commission of the European Communities: “The Tacis Programme Annual Report 1999”, Brussels, 20.12.2000, **COM(2000) 835 final**, (Çevrimiçi) [http://aei.pitt.edu/48192/1/COM_\(1999\)_83_5_final.pdf](http://aei.pitt.edu/48192/1/COM_(1999)_83_5_final.pdf) , 25 Şubat 2016.

Country Strategy Paper : “Country Strategy Paper 2002-2003”, (Çevrimiçi) <http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz->

Cwiek-Karpowicz, Jaroslaw: “Chances for Closer Cooperation? Azerbaijan Energy Supplies to the European Union”, **The Copernicus Journal of Political Studies**, No. 2 (6), 2014.

Çiloğlu, Farhettin: **Rusya Federasyonu’nda ve Trans Kafkasya’da Etnik Çatışmalar**, Sinatle yayımları, İstanbul, 1998.

- Dağcı, Kenan-
Çaman, Efe: “Enerji Politikaları Ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası”, **OAKA**, Cilt: 8, Sayı: 16, ss. 21-48, 2013.
- Dağdemir, Elif: “Avrupa Birliğinin Enerji Arz Güvenliği için Dış Enerji Politikası Arayışları”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** **8(1)**, (Çevrimiçi) http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/8_1_Makale_14.pdf. 15 Mart 2016.
- Efe, Haydar: “Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları”, **Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:9, No:1, Ankara, 2010.
- Ehmedov, Elçin: “Minsk Grubunun kurulması ve Faliyeti”, <http://strategiya.az/old/index.php?m=xeber&id=260>, 04 Mart 2014.
- Emekdaşlıq
Sazişi: Bir Terefdən Avropa Birliğı Ve Ona Üzv Olan Dövletler Diğer Terefdən Azərbaycan Respublikası Arasında Terefdəşliq Ve Emekdaşlıq Sazişi, (Çevrimiçi) <http://www.pao.az/az/elektron-kitabxana/azrbaycan-sazilriproqramlar/46-ts/file>, 22 Ocak 2015.

Enerji (Çevrimiçi)
Kaynaklarının http://www.azerbaijans.com/content_1030_t
Nakli Stratejisi: [r.html](http://www.azerbaijans.com/content_1030_t), 11.05.2015.

Elektron “Azərbaycan Respublikası
Kitabxana : Qanunvericiliyinin Avropa İttifaqı
Qanunvericiliyinə Uyğunlaşdırılması Üzrə
Tədbirlər Planı”, 2010-2012, (Çevrimiçi)
[http://www.pao.az/az/elektron-
kitabxana/azrbaycan-respublikasnn-doevlt-
proqramlar/83-azrbaycan-respublkasi-
qanunverclynn-avropa-ttfaqi-qanunverclynn-
uyunladirilmasi-uezr-tdbrlr-plani-2010-
2012-ci-illr/file](http://www.pao.az/az/elektron-kitabxana/azrbaycan-respublikasnn-doevlt-proqramlar/83-azrbaycan-respublkasi-qanunverclynn-avropa-ttfaqi-qanunverclynn-uyunladirilmasi-uezr-tdbrlr-plani-2010-2012-ci-illr/file), 15 Mayıs 2015.

Er, Turgut: **Azadlıktan Tiranlığa**, Sarkaç Yayınları,
Ankara, 2010

Erhan, Çağrı: “Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham
Aliyev Döneminde Azerbaycan”, y.y.
Ankara, 2013.

Ertem, Cemil: “Bir ekonomik ve siyasi düzenleyici olarak
Güney Gaz Koridoru”,
(Çevrimiçi) [http://www.hazar.org/UserFiles/
Images/Makale_ve_Analizler/MAKALE_6
.pdf](http://www.hazar.org/UserFiles/Images/Makale_ve_Analizler/MAKALE_6.pdf), 18 Nisan 2016.

- Esen, Turan,
Ahmet: “2013 Seçimleri Yaklaşırken Azerbaycan’da Muhalefet Partileri”, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, (Çevrimiçi)
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2013/04/22/6963/2013-secimleri-yaklasirken-azerbaycanda-muhalefet-partileri> , 10 Haziran 2014.
- EU Azerbaijan
Action Plan: (Çevrimiçi)
http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf, s.3, 11 Kasım 2015.
- EU Armenia
Action Plan: (Çevrimiçi)
http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/armenia_enp_ap_final_en.pdf, s.9, 11 Kasım 2015.
- EU News: “EU Commissioner: Azerbaijan important economic partner of EU”, 06 May 2015,
<http://news.az/articles/politics/97751>, 15 Mayıs 2015.
- EU Commission: EU Commission Annual Progress Report on Azerbaijan 2009, (Çevrimiçi)
http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/documents/eu_azerbaijan/report_2009_en.pdf , 07 Mayıs 2016.

European Union: “Partnership And Cooperation Agreement Between The European Communities And Their Member States”, Of The One Part, And The Republic Of Azerbaijan, Of The Other Part, Volume 2104, I-36574, Çevrimiçi, http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/documents/eu_azerbaijan/eu-az_pca_full_text.pdf, 22 Ocak 2015.

European Commission: “Tacis Annual Report 1994 from the European Commission”, Brussels, **18.7.1995 Com (95) 349 final**, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/37579/1/A3464.pdf> , s. 4-5, 15 Şubat 2016.

European Commission: “The Tacis Programme Annual Report 1995”, Brussels, **22.07.1996 Com (96) 345 final**, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/33592/1/A391.pdf>, 20 Şubat 2016.

European Commission : “The Tacis Programme Annual Report 1996”, Brussels, **25.07.97 Com(97) 400 final**, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/33853/1/A554.pdf> , 23 Şubat 2016.

European Commission: “The Tacis Programme Annual Report 1997”, Brussels, **03 .07 .98 Com(98) 416 final**, (Çevrimiçi) <http://aei.pitt.edu/33854/1/A555.pdf> , s. 4, 23 Şubat 2016.

European Commission: “Joint Consultation Paper Towards A New European Neighbourhood Policy”, High Representative Of The European Union For Foreign Affairs And Security Policy, Brussels, **4.3.2015, Join(2015) 6 final**, (Çevrimiçi) <http://ec.europa.eu/enlargement/neighbourhood/consultation/consultation.pdf>, 12 Kasım 2016.

European Commission: “EU and Azerbaijan Action Plan”, (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf , s. 3, 30 Nisan 2015.

European Commission: “Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2013 Regional report : Eastern Partnership”, Brussels, **27.3.2014 SWD(2014) 99 final**, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/enp/pdf/2014/regional/eastern_partnership_report.pdf , 12 Kasım 2016.

European Council: European Council, Council of the European Union, **Eastern Partnership summit**, Riga, 21-22/05/2015, (Çevrimiçi) <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/05/21-22/>, 01.05.2015.

European Investment Bank: “Eastern Partnership Technical Assistance Trust Fund – EPTATF”, **Annual Report 2013**, (Çevrimiçi) http://www.eib.org/attachments/country/eptatf_annual_report_2013_en.pdf , 12 Kasım 2016.

European Integration Index: “International Renaissance Foundation in cooperation with the Open Society Foundations and Eastern Partnership Civil Society Forum”, **European Integration Index 2013 for Eastern Partnership Countries**, (Çevrimiçi) http://eap-index.eu/sites/default/files/EaP_Index_2013_0.pdf ,s. 26, 12 Kasım 2016.

European Parliament: (Çevrimiçi) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//TEXT+WQ+E-2016-002292+0+DOC+XML+V0//EN&language=en>, 22 Mayıs 2016.

- European Parliament: (Çevrimiçi) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2015-0316+0+DOC+PDF+V0//EN>, 11 Haziran 2016.
- European Neighbourhood Policy: “European Neighbourhood Policy: Monitoring Azerbaijan's Anti-Corruption Commitments, Transparency Azerbaijan”, 2010, (Çevrimiçi) http://transparency.ge/sites/default/files/post_attachments/ENP_TI_Azerbaijan.pdf 15 Nisan 2015.
- First Annual IGC Meeting: (Çevrimiçi) <http://www.traceca.org.org/tr/traceca/intergovernmental-commission/igc-meetings/first-igc-meeting-2000/>, Tbilisi, 2000, 22 Nisan 2015.
- Frenz, Alexander: “The European Commission’s Tacis Programme 1991 – 2006: A Success Story”, y.y. Brussels, 2007.
- Gezer, Cansu: “Avrupa Birliği Komşuluk Politikası”, **İzmir Ticaret Odası**, Temmuz, 2010.
- Gorshkov, Teimuraz. Bagaturia, George: “TRACECA-Restoration of Silk Route”, **Central Asia Railway and Europe-Asia Land Bridge**, September, 2001.

Gökçe, Mustafa: “Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çerçevesinde Yaşanan Rekabet”, **Uluslararası**

Araştırmalar Dergisi, 2008,

(Çevrimiçi) http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi3/sayi3_pdf/gokce_mustafa.pdf, 25

Ağustos 2014.

Guliyev, Samir: “Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan ABD İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004

Hasanov, İlham: “Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1993-2001)”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

Halk Gazetesi: Halk gazetesi, 14 Ağustos, 1993.

Hesenov, Eli: **Heyder Eliyev ve Azerbaycanın Xarici Siyaset Fealiyyetinin Formalaşması**, Heyder Eliyev ve Müasir Azerbaycan İ ümumrespublika Eliyevşünaslıq konfransının materialları, “Azerbaycan Universiteti” baskısı, Bakü, Mayıs, 2003.

Hesenov, Eli: **Heyder Eliyev ve Azerbaycan Xarici Siyaset Prioritetlerinin Müeyyenleşdirilmesi**, Heyder Eliyev İrsi Ve Azerbaycan Dövletçiliyi, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakü, 2005.

- Hemidov, Samir: “Avropa İttifaqında Siyasi İntegrasiya Prosesleri ve Azərbaycan”, **Azərbaycan Diller Universiteti**, Bakı, 2009.
- Hudson, Valerie M. “Foreign Policy Analysis”, (Çevrimiçi) https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/3316/mod_resource/content/1/Hudson2005Foreign_Policy_Analysis.pdf, erişim,15.02.2016.
- Hug, Adam: “Spotlight on Azerbaijan”, **The Foreign Policy Center**, London, 2012.
- Hüseynov, Fuad: “Avrupa Birliğı Ve Azərbaycan”, **Yeni Avrasya Yayınları**, Ankara, 2003
- Həsənov, Hüseyn: “Müasir Şəraitdə İstehsala İnvestisiyaların Qoyulması Və Elmi – Texniki Planlaşdırılması Zəruriliyi” **Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Turan-Sam Yıl:1 Sayı:4 Sonbahar, 2009.
- INOGATE: The seminar on the frame of INOGATE Program was held in Tbilisi, Georgia, 2012, (Çevrimiçi) http://www.stat.gov.az/news/source/INOGATE_Tbilisi_en.pdf, 12 Mayıs 2016.

INOGATE: “Strengthening Of The Inogate Technical Secretariat (Its) In Support Of The Baku Initiative a project within the INOGATE Programme”, **Final Project Report, Contract No 2008/168701**, March 2012, (Çevrimiçi) http://www.inogate.org/documents/ITS_Final_report_EN.pdf s. 4, 12 Kasım 2016.

INOGATE: INOGATE Programı ve Azerbaycan Respublikası, Şerqi Avropa Regional Koordinasiya Ofisi, (Çevrimiçi) www.inogate.org, 12 Mayıs 2016.

INOGATE Annual Report: “INOGATE Programme, Annual Report 2011, A review of the INOGATE Programme’s activities in 2010”, (Çevrimiçi) http://www.euneighbours.eu/files/publications/Inogate_AR_2011_WEB_EN.pdf , s.5, 12 Kasım 2016.

INOGATE Technical Secretariat Country Work Plan Azerbaijan: “INOGATE Technical Secretariat and Integrated Programme in support of the Baku Initiative and the Eastern Partnership energy objectives”, **Contract No 2011/278827**, (Çevrimiçi) http://www.inogate.org/documents/AZ_CWP.pdf , 12 Kasım 2016.

- INOGATE Annual Meeting: “INOGATE Annual Meeting – Brussels, 22 October 2014”, <http://www.inogate.org/activities/365?lang=en>, 12 Mayıs 2015.
- İleri, Çişel: “Dünden Bugüne Nabucco Projesi”, **İK V Değerlendirme Notu**, İktisadi Kalkınma Vakfı, Aralık 2011, (Çevrimçi) www.ikv.org.tr, 20 Nisan 2016.
- İssa Said, Lemlem: “The INOGATE Program”, Building Partnerships For Energy Security, (Çevrimiçi) www.innogate.com, http://www.gie.eu/conference/presented/2013/S4_04a_INOGATE_LLSaidISsa.pdf, 21 Nisan 2015.
- Joint Declaration EU and Azerbaijan: “Joint Declaration on the Southern Gas Corridor”, https://www.tap-ag.com/assets/06.news_and_events/english/2011/January/2011_01_13_joint_declaration_southern_corridor.pdf, Çevrimçi, 14 Nisan 2016.
- Karagöl, Erdal Tanas. Kaya, Salihe: “Enerji Arz Güvenliği Ve Güney Gaz Koridoru (Ggk)”, **SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, Sayı:108, Eylül,2014.

Kıyman, Begüm: “Nabucco”, **İzmir Ticaret Odası**, 2009, (Çevrimçi)
http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/nabucco_projesi_25.06.2012%2012-44-22.pdf , 20.04.2016.

Popescu, Nicu: EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts, **Taylor & Francis e-Library**, y.y. New York, 2011.

Rau, Yohannes: “Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsinin Nizamlanmasına Dair Avropanın Mövqeyi”, **Azerbaijan Focus**, Bakı, 2011.

Resmi Gazete: (Çevrimçi)
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/01/20140114-6.htm>, Çevrimci, 20 Mayıs 2016.

Ruinten, Kemale: **Ermenistan’ın Azərbaycan’a Təcavüzü Və Dünya Siyasəti**, Adiloğlu Yayınları, Bakü, 2008.

Rzayeva, Gulmira-Punsmann, Burcu Gültekin: “Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı TANAP Raporu”, **Hazar Strateji Enstitüsü Enerji Araştırmaları Merkezi**, Kasım, 2012.

Kasım, Kamer: **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Usak Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Aralık, 2009

- Lehne, Stefan: “Time to Reset the European Neighborhood Policy”, **Carnegie Europe**, Belgium, 2014.
- Mammadov, Halit: Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri”, **OAKA**, Cilt: 8, Sayı: 15,
- Mardanov, Samir: **Kafkasyanın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan; Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Basım Ltd. Şti. Ankara, 2013.
- Memmedov, Novruz: **Xarici Siyasetin Azerbaycan Modeli**, Çaşioğlu Yayınları, Bakü, 2012.
- Memmedov, Novruz: **Xarici Siyasət:Reallıqlar Və Gələcəyə Baxış**, Qanun Nəşriyyatı, Bakı, 2013.
- Memmedov, Novruz: **Heyder Eliyev’in Xarici Siyaset Kursunda Avropa ile Qonşuluq**, Heyder Eliyev İrsi Azerbaycanın Davamlı İnkişaf Strategiyası, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 2006.
- Mirze, Zaur : “Şərqlə Tərəfdaşlığı: İkitərəfli və çöxtərəfli genişlənmə”, **Azerbaycanın Avropa Yolu Genclerin Gözü İle**, Qanun Neşriyatı, 2013.

Mollaer,
Fırat: “Azerbaycan’da Demokrasi ve Geleceği
Üzerine Bazı Gözlemler”, Bilgi (8) 2004 / 63-
78, 2004.

Nuriyev,
Elkhan: “EU Policy in the South Caucasus- A view
from Azerbaijan”, **CEPS Working
Document no. 272**, y.y. July, 2007.

Ömerov, Vahid: Ses gazetesi, №136, 26 Temmuz, 2013.

Özerdem,
Fusun: “Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Programı
Ve Program Ülkelerinin Algıları”,
**Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları
Dergisi**, Ocak 2012 Cilt:3 Sayı:1.

Özkan, Behlül: “Who Gains from the “No War No Peace”
Situation? A Critical Analysis of the Nagorno-
Karabakh Conflict”, **Geopolitics**, Cilt:13, Sayı
3, 2008.

Paul, Amanda: “AB ve Güney Kafkasya: Ne derecede uzak ve
derin?”, **Hazar Raporu**, 2013, (Çevrimiçi)
[http://www.hazar.org/analiz/ab-ve-guney-
kafkasya-ne-derece-uzak-ve-derin-](http://www.hazar.org/analiz/ab-ve-guney-kafkasya-ne-derece-uzak-ve-derin-), 20
Temmuz 2014.

- Paul, Amanda-
Rzayeva,
Gulmira : “Azerbaijan – The key to EU energy security”,
European Policy Center, www.epc.eu,
(Çevrimiçi)
http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_13_57_azerbaijan_the_key_to_eu_energy_security.pdf. 20 Mart
2016.
- Sadiqov, Reşad: “Avropa İttifaqının Şerq Siyasetinde Yeni
Meyarlar: Avropa Qonşuluq Siyaseti ve
Şerq Terefdəşliğı”, **Tarix ve onun
problemleri**. No:4. 2009.
- Stewart, Emma J. : “The EU and the Promotion and
Stabilisation of Conflict Settlements” **The
British Academy, Specialist Group
Etnopolitics**, November, 2007.
- Sevim, Tuğçe Varol: “Importance of TANAP in Competition
Between Russia and Central Asia”,
**International Journal of Energy Economics
and Policy**, Vol. 3, No. 4, 2013, pp.352-359.
- Seyidov, Semed: “Avropa Məkanına İntegrasiya Mərhələləri”,
Azerbaijan Focus: Beynəlxalq münasibətlərə
dair jurnal, sayı:2, Ocak, Mart, 2010
- Süleymanov,
Elxan: **Avropa İttifaqı Ve Azərbaycan: Strateji
Terefdəşliğa Doğru**, CBS Polygraphic-
production yayınları, Bakü, 2011.

- SOCAR: Azərbaycan'dan Avropa'ya Güney Gaz Koridoru, (Çevrimiçi)
http://www.socar.com.tr/img/uploads/kurum_salyayinlar/dosya-8.pdf , 13 Haziran 2017.
- Şahin, Köksal: “Azərbaycan’a Yönelik Demokrasi Eksenli Bir Analiz”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 38 Eylül – Ekim 2013.
- Şahmuradov, Aqil: “Şimal-Cənub Neqliyyat Dehlizi Haqqında”, **Bakü Üniuersitetinin haberleri**, Humanitar Elmler Sessiyası, Şərqi Avropa Regional “INOGATE Proqramı və Azərbaycan Koordinasiya Ofisi: Respublikası”, (Çevrimiçi) http://inogate-tag.org/inogate/admin/documents/Leaflet_A_Z.pdf, 21 Nisan 2015.
- Ünal, Ömer Faruk: “Azərbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa Ve İktidar”, **Kafkas Üniversitesi**, Bakü, 2001.
- TANAP Projesi Resmi Sayfası: “TANAP Projesi Resmi Sayfası”, (Çevrimçi) <http://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/guney-gaz-koridoru-danisma-kurulu-toplantisi-duzenlendi/>, 20 Mayıs 2016.
- TANAP Prpjesi Resmi Sayfası: (Çevrimçi)<http://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/guney-gaz-koridoru-danisma-kurulu-2-bakanlar-toplantisi-29-subat-2016da-bakude-gerceklesti/>, 20 Mayıs 2016.

Taştan, Vahap: “Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği, Rusya Türkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama”, (Çevrimiçi) file:///C:/Users/ausubova/Downloads/Paper%20240%20(2).pdf, 18 Nisan 2016.

Tanrıverdi, Nazlı: “Nabucco’yu kim öldürdü?” (Çevrimiçi) <http://usam.aydin.edu.tr/analiz/nabuccodogalgazboruhatti.pdf>, 20 Nisan 2016.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi Sayfası: T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi Sayfası, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/trans-anadolu-dogal-gaz-boru-hatti-tanap-projesinin-temel-atma-toreni-gerceklesti.tr.mfa>, 20 Mayıs 2016.

The Eastern Partnership: The Eastern Partnership-The European Union And Eastern Europe, (Çevrimç) http://eeas.europa.eu/eastern/docs/eap_vilnius_ppt_201113_en.pdf, s.12-14, 12 Kasım 2016.

Top, Gözde: “Bağımsızlık Sonrasında Azerbaycan”, **Küresel Sorunlar Platformu**, İstanbul, 2012

Turan P., Aslıhan: “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”, (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-3-2014031950hazar-havzasinda-enerji-diplomasisi.pdf>, erişim 21 Nisan 2015.

TUİÇ Akademi: TANAP Projesi ve Stratejik Önemi, <http://www.tuicakademi.org/index.php/142-uluslararası-konular/enerji/4750-tanap-projesi-ve-stratejik-onemi-sefa-demirbas>, 12 Mayıs 2015.

Yılmaz, Reha: “Azerbaycan Dış Politikasında Bağımsız Sonrası Yıllar Ve Karabağ Problemi”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Sayı:2, 2010.

Yılmaz, Reha-Sayın, Fatih Mehmet: “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt no: 4(1)-023-042. , (Çevrimiçi) http://sbedergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/425988858_2.pdf 11 Kasım 2016.

Yılmaz, Reha: “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem”, Çevrimiçi, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-68-2014040727turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-son-donem.pdf>, 19 Nisan 2015.

Yıldız, Furkan: “Avrupa Birliği Enerji Politikaları ve Enerji Arz Güvenliği Arayışları”, Yüksek Lisan Tezi, 2012.

- Youngs, Richard: “Is the European Union Supporting Democracy in its Neighbourhood ?”, y.y. Spain, September, 2008.
- Qarayev, Rauf: “Ermenistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişesinin Nizamlanmasında Beynelxalq təşkilatların Qərarlarının Əhəmiyyəti və Beynelxalq hüquq”, **Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Elmler Akademiyası Felsefe, Sosiologiya və Hukuk İnstitutu**, Bakü, 2012.
- Qocatürk, Neriman: **İlham Eliyev İpek Yolu Sivilizasiyası və Azərbaycan Diplomatiyası**, Nurlan Yayınları, Bakü, 2008.
- W. Doyle,
Michael “Liberalism and Foreign Policy”, **Oxford University Press**, (Çevrimçi) (<https://www.ou.edu/uschina/texts/Doyle.Liberalism.pdf>) 03 Haziran 2017.
- Wesselink, Edzard.
Boschma, Ron: “Overview of the European Neighbourhood Policy: Its History, Structure, and Implemented Policy Measures”, **WP1/04 Search Working Paper**, January, 2012.

Wisniewski, Pawel
Dariusz: “The Eastern Partnership -It is High Time
To Start A Real “Partnership””, **Carnegie
Moscow Center**, 2013.

Wiltse, Evren Çelik: Küresel Siyasete Giriş, İletişim Yayınları,
İstanbul, 2014

Əliyev, Əlövsət: **Avropa Birliyi ölkələri ilə Azərbaycan
arasındaki viza rejiminin Gürcüstan,
Ukrayna və Moldova ilə müqayisəli
təhlili**, Azərbaycan Avrointegrasiya Milli
İctimai Komitəsi, Bakı, 2011.